

วิทยานิพนธ์

การศึกษาและถอดบทเรียนการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการ
อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

ASSESSMENT AND LESSON LEARNED ON
PARTICIPATORY DEVELOPMENT FOR PHU PHAMAN
NATIONAL PARK MANANGMENT

นางสาวแพรวพรรณ พิมพุด

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

พ.ศ. 2551

ใบรับรองวิทยานิพนธ์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

..... วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (วนศาสตร์ชุมชน)

ปริญญา

..... วนศาสตร์ชุมชน

สาขา

..... โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา

ภาควิชา

เรื่อง การศึกษาและถอดบทเรียนการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติ
ภูผาม่าน

Assessment and Lesson Learned on Participatory Development for Phu Phaman
National Park Management

นามผู้วิจัย นางสาวแพรวพรรณ พิมพุด

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(รองศาสตราจารย์วิพัทธ์ จินตนา, Ph.D.)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์โสวัตรี ณ ถลาง, Ph.D.)

ประธานสาขา

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์มณฑล จำเริญพฤกษ์, Ph.D.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

.....

(รองศาสตราจารย์กัญญา วีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ เดือน พ.ศ.

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การศึกษาและถอดบทเรียนการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

Assessment and Lesson Learned on Participatory Development for Phu Phaman
National Park Management

โดย

นางสาวแพรวพรรณ พิมพ์ุต

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (วนศาสตร์ชุมชน)

พ.ศ. 2551

แพรวพรรณ พิมพ์ 2551: การศึกษาและถอดบทเรียนการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (วนศาสตร์ชุมชน) สาขาวิชานวนศาสตร์ชุมชน
โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: รองศาสตราจารย์
วิพัทธ์ จินตนา, Ph.D. 117 หน้า

การวิจัยนี้มีเป้าหมายเพื่อศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วม ประเมินผลการดำเนินงาน โครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่านและถอดบทเรียนจากการดำเนินโครงการฯ โดยใช้วิธีตรวจค้นเอกสาร สัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นตัวแทนครัวเรือนในพื้นที่โครงการฯ จำนวน 261 ราย และจัดประชุมกลุ่มคณะกรรมการโครงการฯ วิเคราะห์ทางสถิติแล้วนำเสนอโดยใช้ค่าเฉลี่ยและค่าร้อยละ

โครงการนี้ริเริ่มโดยภาครัฐเพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการจัดการอุทยานแห่งชาติ โดยประชาชนมีส่วนร่วม จัดเป็นการมีส่วนร่วมแบบถูกชักนำ กิจกรรมส่วนใหญ่ หรือร้อยละ 74 จากทั้งหมด 19 กิจกรรม เป็นรูปแบบที่ให้ประชาชนเข้าร่วมโดยตรง ที่เหลือมีรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่มและโดยผ่านตัวแทนสำหรับกระบวนการมีส่วนร่วม พบว่า มีเพียงหนึ่งในสี่ของกิจกรรมทั้งหมดที่มีการดำเนินงานตามกระบวนการมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ตั้งแต่การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การคิดวิเคราะห์ปัญหาและวางแผน การดำเนินงานและรับประโยชน์ และการติดตามประเมินผล จากการศึกษา พบว่า มีกลุ่มตัวอย่างน้อยกว่าหนึ่งในสี่ที่มีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ และร้อยละ 63 มีส่วนร่วมในขั้นตอนแรก

ประสิทธิผลด้านสังคมและความมั่นคง พบว่า ชุมชนได้จัดตั้งองค์กรชุมชนและกำหนดกติกาในการอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชน ซึ่งร้อยละ 80 ขอมรับ ร้อยละ 89 เห็นว่ามีบุคลากรที่มีความสามารถ ร้อยละ 14 เห็นว่ามีงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์เพียงพอ ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต พบว่า ร้อยละ 56 มีความเป็นอยู่ดีขึ้น ร้อยละ 56 มีโอกาสประกอบอาชีพมากขึ้น ร้อยละ 72 มีความมั่นคงในการอยู่อาศัยและทำกิน ขณะที่ร้อยละ 3 มีรายได้เสริม ด้านความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่า กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 33 ทำเกษตรอินทรีย์ เพื่อช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ร้อยละ 78 ร่วมทำแนวกันไฟ ร้อยละ 56 ร่วมทำฝายอนุรักษ์ดินและน้ำ ร้อยละ 90 ไม่ขยายที่ดินในเขตอุทยานแห่งชาติ และร้อยละ 89 ร่วมฟื้นฟูป่าไม้

บทเรียนจากการพัฒนาการมีส่วนร่วมตามโครงการฯ ดังกล่าว กลุ่มตัวอย่างเห็นว่า กิจกรรมหลายอย่างเป็นสิ่งที่ดีมีประโยชน์ ช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและประชาชน อย่างไรก็ตาม ยังเห็นว่าไม่ค่อยมีความชัดเจนในการผ่อนปรนให้อาศัยทำกินและใช้ประโยชน์ในเขตอุทยานแห่งชาติ รวมทั้งการพัฒนาคุณภาพชีวิต และการสนับสนุนการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ เนื่องจากขาดนโยบายที่ต่อเนื่อง และยังมีข้อจำกัดทางกฎหมาย

Preawpan Pimput 2008: Assessment and Lesson Learned on Participatory Development for Phu Phaman National Park Management. Master of Science (Social Forestry), Major Field: Social Forestry, Interdisciplinary Graduate Program. Thesis Advisor: Associate Professor Vipak Jintana, Ph.D. 117 pages.

This research aimed to study the participation patterns and assess the results from the Pilot Project on Participation Development for Phu Phaman National Park Management. Literature reviews, interviews of 261 sample households and group meeting within the project areas were conducted.

This project was initiated by the government sector to solve conflict on national park management by people participation approach. This approach was so-called the participation by persuasion. It comprised 19 activities of which 74% persuaded directly to individual. Others were persuasion to leader group and household representatives. Only one-fourth of the activities were implemented all the participation process, step 1 information communication, step 2 problem analysis and planning, step 3 implementation, and step 4 monitoring and evaluation. It was found from the survey that less than one fourth of the respondents participated in all the process. Sixty tree percent involved in the first step.

Assessment of the project revealed that 1) Social security: all the communities have established the community based organizations (CBOs) and drafted a regulation for resource utilization. Eighty percent accepted. For the administration of CBOs, 80% of the respondents viewed that they have capable resource person, 14% viewed that they have enough budget and materials. 2) Economic conditions and quality of life: 56% of the respondents have a better life quality, 56% have more opportunity to earn income from other sources, 72% indicated that they feel more secured regarding the land tenure. But only 3% considered that the project contributed in the increase of income. 3) Natural resource and environment: 33% practiced organic farming, 78% practiced environmental improvement activity: 56% constructed check dam for soil and water conservation, 90% did not change their land tenure, and 89% joined forest restoration activities.

Lesson learned from the project is that the respondents viewed various activities have helped a better relationship between them and the officers. However, they viewed unclear on the special use zone within the national park including the development quality of life and support good governance due to lack of long term policy and constraint of related laws.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ เนื่องจากได้รับความอนุเคราะห์และความร่วมมือจากหลายฝ่าย ในโอกาสนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์วิพัทธ์ จินตนา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก ผู้ช่วยศาสตราจารย์โสวัตรี ณ ถลาง อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ผู้ช่วยศาสตราจารย์มณฑล จำเริญพุกภัย และรองศาสตราจารย์ชัยวัฒน์ คงสม ที่กรุณาให้คำแนะนำ และตรวจสอบแก้ไขวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์คณะวนศาสตร์ที่ได้อบรมสั่งสอนและมอบความรู้อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ในการนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป ขอบพระคุณผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ส่วนกิจกรรมพิเศษ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช คุณวิโรจน์ โรจนจินดา หัวหน้าอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน คุณพิรายุทธ คำกอง ผู้ช่วยหัวหน้าอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน และคุณนันทพร คำกอง ที่ให้ข้อมูลและความสะดวกเรื่องที่พักขณะทำการศึกษาในพื้นที่ ขอบคุณเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติภูผาม่านทุกท่านที่มีได้กล่าวนาม ที่ช่วยเหลือและเป็นกำลังสำคัญในการเก็บรวบรวมข้อมูล ตลอดจนผู้นำชุมชน ที่ช่วยเหลือในการให้ข้อมูลและอำนวยความสะดวกในพื้นที่เป็นอย่างดี และประชาชนทั้ง 9 พื้นที่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ที่ให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ในการวิจัยครั้งนี้ และขอบคุณศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก (RECOFTC) ที่เป็นแหล่งข้อมูลและคลังความรู้สำคัญ

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณบิดา มารดา ที่คอยเป็นกำลังใจและสนับสนุนกำลังทรัพย์ และแรงบันดาลใจสำคัญจากคุณदानิพนธ์ คุณยายจอม แก้วพิลา รวมถึงญาติพี่น้องทุกคน ที่ทำให้มีความตั้งใจมากขึ้น ขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์รัชณี โปธิแท่น อาจารย์ณิตยา เมียนมิตร อาจารย์สุรินทร์ อ้นพรม และอาจารย์สุภัทรา ถิกสถิตย์ ที่คอยให้คำปรึกษาเป็นอย่างดี ขอบคุณกำลังใจจากพี่ เพื่อน และน้องคณะวนศาสตร์ ซึ่งกำลังใจทั้งหมดผลักดันให้ผู้วิจัยสำเร็จการศึกษาครั้งนี้ได้ ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผลการศึกษาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษา และความดีของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอมอบให้แก่ผู้มีพระคุณทุก ๆ ท่าน

แพรวพรรณ พิมพุด

เมษายน 2551

สารบัญ

	หน้า
สารบัญ	(1)
สารบัญตาราง	(2)
สารบัญภาพ	(3)
คำนำ	1
วัตถุประสงค์	3
การตรวจเอกสาร	5
อุปกรณ์และวิธีการ	60
อุปกรณ์	60
วิธีการ	60
ผลและวิจารณ์	66
สรุปและข้อเสนอแนะ	96
สรุป	96
ข้อเสนอแนะ	100
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	102
ภาคผนวก	108
ประวัติการศึกษา และการทำงาน	117

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	ความสัมพันธ์ระหว่างประเภทของการประเมินและวัตถุประสงค์	9
2	ลำดับเหตุการณ์สำคัญในพื้นที่อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน	51
3	การกระจายของจำนวนกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา	63
4	รูปแบบและกระบวนการมีส่วนร่วมระดับชุมชน/ท้องถิ่น	68
5	รูปแบบและกระบวนการมีส่วนร่วมระดับหน่วยงานของรัฐและอื่นๆ	71
6	จำนวนกลุ่มตัวอย่างที่เข้าร่วมในกระบวนการมีส่วนร่วม	72
7	ผลการประเมินประสิทธิผลตามเกณฑ์ด้านสังคมและความมั่นคง	76
8	ผลการประเมินประสิทธิผลตามเกณฑ์ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต	79
9	ผลการประเมินประสิทธิผลตามเกณฑ์ด้านความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	82
10	การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอกองค์กร (SWOT Analysis) ของโครงการฯ	83
ตารางผนวกที่		
1	เปรียบเทียบจำนวนคดีที่เกี่ยวข้องกับการกระทำผิดพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ก่อนดำเนินโครงการฯ 5 ปี (2539 - 2543) และระหว่างดำเนินโครงการฯ 5 ปี (2544 - 2549)	116

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ขั้นตอนการประเมิน	12
2	ขั้นตอนการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วม	20
3	อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน	50
4	กรอบแนวคิดในการวิจัย	59
5	วิธีการศึกษา	65
6	แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน	92

การศึกษาและถอดบทเรียนการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการ
อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

Assessment and Lesson Learned on Participatory Development
for Phu Phaman National Park Management

คำนำ

ประเทศไทยได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติเมื่อ พ.ศ.2504 เพื่อคุ้มครองรักษาทรัพยากรธรรมชาติมิให้ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไป และสามารถอำนวยประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่รัฐและประชาชนสืบไป ในขณะที่เดียวกันรัฐก็ได้เริ่มใช้แผนพัฒนาประเทศ โดยเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ (แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ช่วงปี พ.ศ.2504 - 2509) ด้วยจุดมุ่งหมายที่ต่างกันระหว่างการอนุรักษ์และการพัฒนาเศรษฐกิจ ประกอบกับระบบการเมืองที่ยังเป็นแบบรวมอำนาจอยู่ที่ศูนย์กลาง ทำให้เกิดความขัดแย้งทางสังคมอันเป็นอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ประชาชนจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ ทั้งก่อนและหลังการประกาศอุทยานแห่งชาติขาดความมั่นคงในชีวิตความเป็นอยู่ และได้กลายเป็นประเด็นปัญหาที่ซับซ้อนต่อเนื่องมายาวนาน

ในปี พ.ศ.2541 รัฐบาลได้มีนโยบายผ่อนปรนให้ประชาชนอาศัยและทำกินในพื้นที่อนุรักษ์ที่ไม่ล่อแหลม โดยมีเงื่อนไขไม่ทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม อยู่ภายใต้กฎหมายระเบียบและข้อบังคับ และให้คำนึงถึงความจำเป็นในการดำรงชีวิตของประชาชนเพื่อบรรเทาปัญหาความยากจนและให้การจัดการทรัพยากรป่าไม้เกิดประโยชน์อย่างเหมาะสม เป็นธรรมและยั่งยืน โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น จากแนวนโยบายดังกล่าวกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช จึงได้ดำเนินโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน ตั้งแต่ปี 2544 โดยเริ่มจากอุทยานแห่งชาติจำนวน 6 แห่งในภูมิภาคต่างๆของประเทศ หนึ่งในนั้นคืออุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดเลย ซึ่งในอดีตเคยมีกรณีขัดแย้งระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างรุนแรงหลายครั้ง ทั้งจากการให้สัมปทานทำไม้ การอพยพประชาชนออกจากพื้นที่ป่าสงวน

แห่งชาติ เพื่อจัดหาที่ดินทำกินตามโครงการจัดที่ทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ (คจก.) และการประกาศพื้นที่เป็นอุทยานแห่งชาติในปี พ.ศ.2534 ได้มีการประท้วงเพื่อให้รัฐบาลยกเลิกโครงการและอนุญาตให้ประชาชนอยู่อาศัยในพื้นที่เดิมของตนได้ แต่ก็ยังคงมีความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเรื่อยมา (สาคร, 2543 ชูศักดิ์, 2545 และรัชนี, 2545)

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ของโครงการนาร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน เพื่อประเมินประสิทธิผลของการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ที่ได้ดำเนินมาเป็นระยะเวลา 5 ปี และถอดบทเรียนจากการพัฒนาการมีส่วนร่วม ผลการศึกษาที่ได้จะเป็นข้อเสนอแนะในการดำเนินโครงการฯ เพื่อให้การบริหารจัดการอุทยานแห่งชาติโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เพื่อนำไปวางแผนการบริหารจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่านและประยุกต์ในอุทยานแห่งชาติอื่นๆที่มีปัญหาใกล้เคียงกัน ให้บรรลุเป้าหมายของการจัดการอุทยานแห่งชาติต่อไป อันเป็นการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติควบคู่กับการแก้ไขปัญหา โดยพื้นฐานการยอมรับและการมีส่วนร่วมของประชาชน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่านจากการดำเนินโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน
2. เพื่อประเมินประสิทธิผลของการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติ ภูผาม่าน
3. เพื่อถอดบทเรียนจากการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

นิยามศัพท์

รูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วม หมายถึง ลักษณะของกิจกรรมในแผนงานโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน ที่อุทยานแห่งชาติภูผาม่านเปิดโอกาสให้ประชาชนในพื้นที่เป้าหมายเข้ามามีส่วนร่วม ในช่วงปีงบประมาณ 2544 - 2549 โดยจำแนกตามแนวทางการมีส่วนร่วมของสหประชาชาติ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช และ Cohen และ Uphoff

การมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติ หมายถึง การเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การคิดวิเคราะห์และวางแผน การดำเนินงานและรับประโยชน์ และการติดตามประเมินผล ในกิจกรรมของโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน

การถอดบทเรียน หมายถึง การแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องในการประชุม จากการมีส่วนร่วมในโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน และนำมาวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอกองค์กร (SWOT Analysis) เพื่อสรุปถึงปัจจัยสนับสนุน ข้อจำกัด และแนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

พื้นที่ผ่อนปรน หมายถึง พื้นที่อยู่อาศัยและทำกินของประชาชนในเขตอุทยานแห่งชาติ ที่
อนุญาตให้ประชาชนอยู่อาศัยและทำกินได้จนกว่าจะมีการพิสูจน์สิทธิ์ ตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อ
วันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ.2541

การตรวจเอกสาร

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ในโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน มีแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย ดังนี้

1. การประเมินผลโครงการ
2. การมีส่วนร่วม
3. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์
4. การพัฒนาที่ยั่งยืน
5. กระบวนการจัดการความรู้ การถอดบทเรียน และการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอกองค์กร (SWOT Analysis)
6. โครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน
7. อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การประเมินผลโครงการ

1. ความหมายของการประเมิน

การประเมิน หมายถึง กระบวนการรวบรวมและเตรียมข้อมูลที่เป็นประโยชน์ ซึ่งจะช่วยในการตัดสินใจที่ดีสำหรับทางเลือกที่เป็นไปได้หลายๆ ทาง (Stufflebeam, 1971) หรือเป็นกระบวนการวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ของโครงการหรือสิ่งที่ต้องการประเมิน (Tyler, 1969)

หรือเป็นการพิจารณาคุณค่าของสิ่งๆ หนึ่งประกอบด้วยการจัดหาสารสนเทศเพื่อตัดสินคุณค่าของแผน ผลผลิต กระบวนการ หรือการบรรลุวัตถุประสงค์ หรือการพิจารณาศักยภาพของทางเลือกต่างๆ ที่ใช้ในการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนด (Worthen และ Sander, 1973)

ในความหมายของการวิจัย การประเมินเป็นการประยุกต์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคม เพื่อตัดสินและพัฒนาโครงการด้านการวางแผนและการติดตามประสิทธิภาพและประสิทธิผลของโครงการทางสังคม รวมทั้งการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงจากการนำนโยบาย แผนงาน โครงการไปปฏิบัติ (Rossi, 1982) ซึ่งมุ่งตอบคำถามว่าโครงการนั้น บรรลุตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่กำหนดไว้หรือไม่และมีความสำเร็จในระดับใด

สำหรับการประเมินผลโครงการ ซึ่งเป็นกระบวนการในการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลของการดำเนินโครงการ และพิจารณาปัจจัยให้ทราบถึงจุดเด่นหรือจุดด้อยของโครงการนั้นอย่างเป็นระบบ แล้วตัดสินใจว่าจะปรับปรุงแก้ไขโครงการนั้นเพื่อการดำเนินงานต่อไปหรือจะยุติการดำเนินโครงการนั้นเสีย (สุภาพร, 2547) ส่วนใหญ่พิจารณาจากประสิทธิผล (Effectiveness) ของโครงการนั้นๆ ว่าเกิดผลผลิตและบรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้หรือไม่ เพียงใด และมีเหตุผลอะไรที่ทำให้การปฏิบัตินั้นประสบความสำเร็จ และอะไรบ้างที่ทำให้ล้มเหลว

ดังนั้น การประเมินประสิทธิผลของโครงการ หมายถึงกระบวนการในการเก็บรวบรวม วิเคราะห์ข้อมูล และพิจารณาให้ทราบถึงจุดเด่นและจุดด้อยของโครงการ เพื่อประเมินให้ทราบว่าการดำเนินงานบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้หรือไม่ เพียงใด และมีเหตุผลอะไรที่ทำให้โครงการประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว

2. วัตถุประสงค์ของการประเมินผลโครงการ

การประเมินผลโครงการ เป็นกระบวนการบ่งชี้ถึงคุณค่าหรือประสิทธิภาพของโครงการ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการตัดสินใจแก่ผู้บริหารหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการ โดยทั่วไปมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

2.1 เพื่อศึกษาว่าวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่กำหนดไว้แต่เดิมยังคงเป็นเป้าหมายที่แท้จริงในปัจจุบันหรือไม่ และยังคงเป็นเป้าหมายที่เหมาะสมเพียงใด

- 2.2 เพื่อค้นพบการบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้
- 2.3 เพื่อพิจารณาหาเหตุผลของความสำเร็จและความล้มเหลวของการปฏิบัติ
- 2.4 เพื่อแสดงถึงหลักการของแผนงานที่สำเร็จผล
- 2.5 เพื่ออำนวยความสะดวกการบริหารงาน โดยการใช้เทคนิคสำหรับเพิ่มประสิทธิผล
- 2.6 เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการวิจัยต่างๆ ที่จะมีขึ้นในระยะต่อไป
- 2.7 เพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจของผู้บริหารสำหรับการปฏิบัติในระยะต่อไป

3. ประเภทของการประเมิน

สมคิด (2542) ได้จำแนกประเภทของการประเมิน โดยใช้เกณฑ์ 3 ประการ ได้แก่ จุดมุ่งหมายของการประเมิน หลักในการประเมิน และลำดับเวลาในการประเมิน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

3.1 จำแนกตามจุดมุ่งหมายของการประเมิน ได้ 2 ประเภท ได้แก่

3.1.1 การประเมินเพื่อปรับปรุง บางครั้งเรียกว่า การประเมินความก้าวหน้า
(Formative evaluation)

3.1.2 การประเมินเพื่อสรุปผล เรียกว่า การประเมินรวมสรุป (Summative evaluation)

3.2 จำแนกตามหลักในการประเมิน ได้ 2 ประเภท ได้แก่

3.2.1 การประเมินโดยยึดวัตถุประสงค์เป็นหลัก (Goal-Based evaluation) เป็นการประเมินที่ว่าทำได้บรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ โดยทราบก่อนประเมินว่าโครงการนี้มีวัตถุประสงค์อะไรบ้าง

3.2.2 การประเมินที่อิสระไม่ยึดวัตถุประสงค์ของโครงการ (Goal-Free evaluation) เป็นการประเมินผลที่เกิดขึ้นทั้งหมด โดยไม่ทราบว่าคุณสมบัติของโครงการนี้มีอะไรบ้าง

3.3 จำแนกตามลำดับเวลาในการประเมิน ได้ 3 ประเภท ได้แก่

3.3.1 การประเมินก่อนเริ่มโครงการ (Pre-evaluation) เป็นการประเมินที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อตัดสินใจเลือกโครงการ การตรวจสอบความเหมาะสมของการวางแผนดำเนินโครงการ ความเป็นไปได้ในการนำโครงการไปปฏิบัติ คุณภาพของโครงการ รวมทั้งตรวจสอบโอกาสที่โครงการนั้นจะประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย โดยมีความเชื่อพื้นฐานว่า ถ้าโครงการนั้นได้รับการประเมินว่ามีความเหมาะสม มีความจำเป็น คุณภาพดี ความเป็นไปได้ โอกาสที่โครงการจะประสบความสำเร็จก็ย่อมสูง เสมือนว่าโครงการนั้นได้บรรลุผลสำเร็จไปแล้วครั้งหนึ่ง

3.3.2 การประเมินระหว่างการดำเนินงานโครงการ (Implementation Evaluation or Process Evaluation) เป็นการประเมินการดำเนินงานเมื่อนำโครงการที่วางแผนไว้ไปปฏิบัติ เพื่อศึกษาถึงการดำเนินงานว่าเป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้หรือไม่ กิจกรรมใดทำได้ หรือทำไม่ได้ เพราะเหตุใด มีจุดเด่น จุดด้อยอย่างไร และอะไรที่เป็นปัญหา อุปสรรค ซึ่งการประเมินระหว่างการดำเนินโครงการนั้น พยายามตอบคำถามว่าทำไมจึงเกิดปัญหา อุปสรรค เพื่อจะได้ดำเนินการปรับปรุงแก้ไขได้ทันที่ ซึ่งการประเมินในขณะที่ดำเนินโครงการจะมีบทบาทโดยตรงในการปรับปรุงการดำเนินโครงการ

3.3.3 การประเมินหลังการดำเนินโครงการ เป็นการประเมินเพื่อตอบคำถามว่าโครงการประสบความสำเร็จตามแผนงานที่วางไว้หรือไม่ ซึ่งรวมถึงการบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการและความคุ้มค่าของการดำเนินงาน การประเมินในลักษณะนี้จะเป็นการประเมินผลที่เกิดขึ้นโดยเทียบกับวัตถุประสงค์เพื่อเป้าหมายที่กำหนด โดยแบ่งการประเมินประเภทนี้ จะแบ่งเป็น 2 ขั้นตอน คือ การประเมินทันทีที่สิ้นสุดโครงการ และการติดตามผลต่อมา โดยเฉพาะการประเมินผลกระทบของโครงการที่ต้องทิ้งช่วงระยะเวลา เช่น 1 - 2 ปี เป็นต้น

จากการจำแนกประเภทของการประเมินผลตามลำดับเวลาในการประเมิน สามารถแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเภทของการประเมินและวัตถุประสงค์ได้ดังตารางที่ 1

จากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น การประเมินจึงเป็นการศึกษาเพื่อให้ทราบถึงผลของการปฏิบัติงานว่าเป็นไปตามแผน หรือการจัดกิจกรรมต่อกลุ่มเป้าหมายตรงตามที่โครงการกำหนดหรือไม่ กิจกรรมใดทำได้ หรือทำไม่ได้ เพราะเหตุใด อะไรเป็นปัญหาและอุปสรรค เพื่อจะได้ดำเนินการปรับปรุงแก้ไขได้ทันทั่วทั้งที่ ซึ่งจะต้องมีการรวบรวมข้อมูลสารสนเทศที่จำเป็นสำหรับการประเมินจากหน่วยงาน

ตารางที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างประเภทของการประเมินและวัตถุประสงค์

ประเภทของการประเมิน	สิ่งที่ประเมิน	วัตถุประสงค์ของการประเมิน
การประเมินก่อนเริ่มโครงการ	การประเมินสภาพแวดล้อมของโครงการ (context)	เพื่อกำหนดวัตถุประสงค์
	การประเมินปัจจัยนำเข้า (input)	เพื่อเลือกแนวทางปฏิบัติโครงการ
การประเมินระหว่างการดำเนินโครงการ	การประเมินกระบวนการ (process) (ผลการปฏิบัติงาน ความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจ ประสิทธิภาพและความประหยัด)	เพื่อปฏิบัติและปรับปรุงโครงการ
การประเมินหลังการดำเนินโครงการ	การประเมินผลงาน (product) (ผลผลิต ผลลัพธ์ ผลกระทบ)	เพื่อปรับปรุง ปรับขยายโครงการ และยกเลิกโครงการ

ที่มา: สุภาพร (2547)

4. ลักษณะของการประเมินผลโครงการ

การประเมินผลโครงการโดยทั่วไปมีลักษณะดังนี้

4.1 เป็นการหาข้อมูลเพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการต่างๆ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการจัดสรรทรัพยากรของประเทศให้ได้รับผลตอบแทนมากที่สุด

4.2 มีลักษณะ เทคนิค และกระบวนการดำเนินงานที่สลับซับซ้อน

4.3 เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับทุกขั้นตอนของการบริหาร โครงการ

4.4 มองโครงการในลักษณะที่เป็นระบบ ทำให้การวิเคราะห์มีความแม่นยำ และถูกต้อง
ยิ่งขึ้น

4.5 ผู้ประเมินจะต้องเป็นผู้มีความรับผิดชอบและมีความซื่อตรง

4.6 การประเมินมิได้สิ้นสุดลงที่การรายงานผลเท่านั้น แต่ความสำคัญอยู่ที่การนำผลการ
ประเมินไปใช้ให้เป็นประโยชน์ด้วย

5. ขั้นตอนการประเมิน

การประเมินผล เป็นกระบวนการในการรวบรวมสารสนเทศเพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจ
ซึ่งการประเมินผลโครงการประกอบด้วยขั้นตอนดังต่อไปนี้

5.1 ศึกษารายละเอียดของสิ่งที่ถูกประเมิน ได้แก่ นโยบาย แผนงาน โครงการ เป็นต้น และ
ศึกษาความต้องการของผู้ใช้ผลการประเมิน เช่น ผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ดำเนินโครงการ หรือเจ้าของ
ทุน ว่าต้องการทราบอะไรจากการประเมิน

5.2 กำหนดประเด็นในการประเมิน ซึ่งสามารถกำหนดได้จากการพิจารณาวัตถุประสงค์
ของโครงการ ความต้องการของผู้ใช้ผลการประเมิน ประสบการณ์ของผู้ประเมิน หรืออาศัย
แบบจำลอง (Model) และแนวคิด ทั้งนี้จะต้องคำนึงถึงระยะเวลาและประเภทของโครงการที่จะ
ประเมิน

5.3 พัฒนาตัวชี้วัด ประกอบด้วย การกำหนดตัวชี้วัด ซึ่งเป็นการเลือกตัวแปรที่สำคัญจาก
ประเด็นการประเมิน ซึ่งอาจกำหนดจากวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดแหล่งข้อมูลและ
เครื่องมือ และกำหนดเกณฑ์หรือมาตรฐานตัวชี้วัด

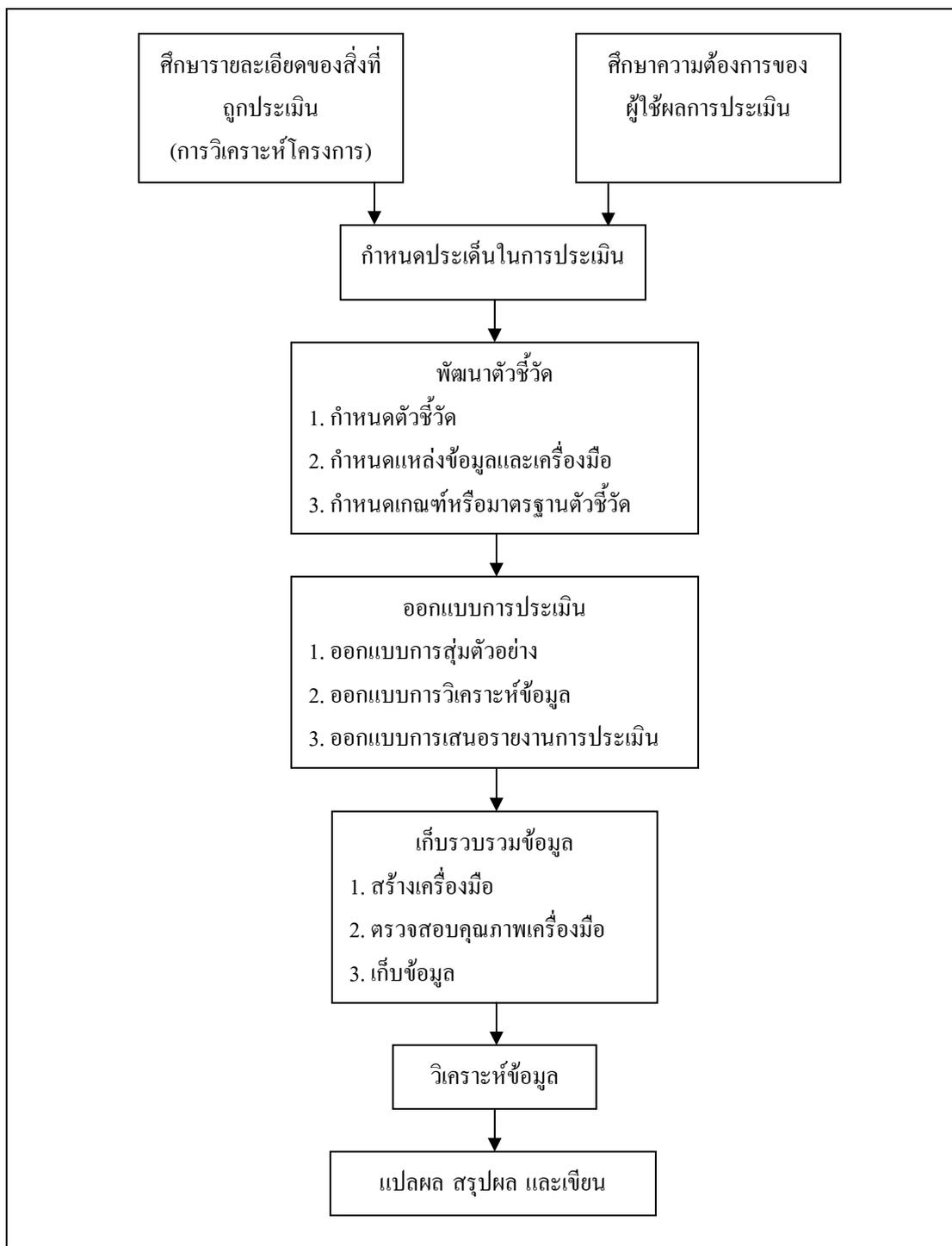
5.4 ออกแบบการประเมิน ประกอบด้วย การออกแบบการสุ่มตัวอย่าง การออกแบบการวิเคราะห์ข้อมูล และการออกแบบการเสนอรายงานการประเมิน ในขั้นตอนนี้ผู้ประเมินต้องเลือกว่าจะใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบใด เพื่อหาตัวแทนที่ดีของประชากร และจะวิเคราะห์และนำเสนอผลการประเมินแบบใด พร้อมทั้งออกแบบตารางการนำเสนอข้อมูล

5.5 เก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย การสร้างเครื่องมือ การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ และการเก็บข้อมูล ซึ่งต้องเลือกใช้ชนิดของข้อมูลว่าเป็นข้อมูลทฤษฎีหรือปฐมภูมิ ถ้าเป็นข้อมูลปฐมภูมิจะต้องมีการสร้างเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล เช่น แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ เป็นต้น เครื่องมือที่สร้างขึ้นจะต้องมีการตรวจสอบคุณภาพก่อนจะนำไปใช้ในการเก็บข้อมูล ส่วนข้อมูลทฤษฎีจะต้องมีการตรวจสอบความถูกต้องก่อนนำมาใช้

5.6 วิเคราะห์ข้อมูล ในขั้นตอนนี้ผู้ประเมินจะต้องเลือกวิธีในการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล มี 2 วิธี คือ สถิติบรรยาย (Descriptive Statistics) และสถิติอนุมาน (Inferential Statistics) หรืออาจจะใช้ทั้งสองวิธีเพื่อให้เกิดความแม่นยำ และเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

5.7 แปลผล สรุปผลและเขียนรายงาน คือการสรุปผลที่ได้จากตัวชี้วัดนั้น โดยนำไปเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่ตั้งไว้ หากผู้ประเมินมีหน้าที่ในการตัดสินใจก็สามารถสรุปผลที่เกิดขึ้นได้ แต่ถ้าผู้ประเมินมีหน้าที่ในการนำเสนอสารสนเทศเพื่อการตัดสินใจ ขั้นตอนนี้จะเป็นการเปรียบเทียบเพื่อสรุป พร้อมแนวทางที่เป็นไปได้ในการตัดสินใจ

ขั้นตอนการประเมินสามารถสรุปได้ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 ขั้นตอนการประเมิน

ที่มา: สุวิมล (2544)

6. รูปแบบการประเมินผลโครงการ

การประเมินผลโครงการสามารถกระทำได้หลายแนวทาง ซึ่งรูปแบบของการประเมินมี 3 แนวทาง ดังนี้

6.1 การประเมินแบบทดลอง เป็นการประเมินผลเมื่อสิ้นสุดโครงการแล้ว ซึ่งจะดำเนินการโดยใช้การสุ่มกลุ่มตัวอย่างจากกลุ่มประชากรเดียวกันขึ้นมา 2 กลุ่ม สำหรับเปรียบเทียบผลการปฏิบัติ ได้แก่ กลุ่มทดลอง สำหรับใช้เป็นกลุ่มตัวแปรที่ต้องการทราบผลจากการปฏิบัติโครงการ และกลุ่มควบคุม สำหรับใช้เป็นมาตรฐานการประเมินความสัมฤทธิ์ผลของกลุ่มทดลอง

6.2 การประเมินแบบกึ่งทดลอง เป็นการประเมินผลที่คล้ายกับการประเมินแบบทดลอง แต่แตกต่างกันเนื่องจากต้องการทราบผลของการปฏิบัติ โดยไม่จำเป็นต้องมีกลุ่มควบคุมที่จะใช้เป็นมาตรฐานสำหรับเปรียบเทียบ โดยทั่วไปจะใช้ข้อมูลก่อนและหลังการทดลองสำหรับเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ กลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมไม่จำเป็นต้องมาจากการสุ่มจากกลุ่มประชากรเดียวกัน แต่อาจจะมาจากการสุ่มจากกลุ่มประชากรที่มีคุณสมบัติแตกต่างกัน

6.3 การประเมินที่ไม่ใช่การทดลอง เป็นการประเมินเชิงสรุป รวบรวมข้อดีทั้งโครงการหรือประเมินเฉพาะด้านปัจจัย ซึ่งอาจแยกประเมินเฉพาะเรื่อง เช่น เรื่องการเงิน บุคลากร ฯลฯ ก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้บริหารโครงการ เป็นการประเมินเฉพาะกลุ่มควบคุมหลังการทดลอง เพื่อนำผลที่ได้มากำหนดเป็นมาตรฐาน สำหรับเปรียบเทียบการดำเนินงานของกลุ่มทดลอง หรือเป็นการประเมินเฉพาะกลุ่มทดลองทั้งก่อนและหลังการทดลอง เพื่อทดสอบผลก่อนและหลังการดำเนินงานว่าเป็นอย่างไร หรือเป็นการประเมินกลุ่มควบคุมและกลุ่มทดลองเฉพาะหลังการทดลอง เพื่อดูว่าผลผลิตหรือผลลัพธ์สุดท้ายที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการว่ามีข้อแตกต่างกันอย่างไร

การประเมินผลตามรูปแบบที่ไม่ใช่การทดลองยังมีปัญหาในทางปฏิบัติอยู่มาก โดยเฉพาะการกำหนดเกณฑ์การประเมิน ซึ่งผู้ประเมินจะต้องกำหนดขึ้นให้มีมาตรฐานและเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย จึงจะสามารถนำมาใช้เป็นมาตรฐาน ในการเปรียบเทียบผลการดำเนินโครงการได้

7. ตัวบ่งชี้ผลสำเร็จของโครงการ

การวัดผลสำเร็จของโครงการตั้งอยู่บนหลักการที่ว่า โครงการเป็นกิจกรรมที่มีแบบแผน ซึ่งมุ่งที่จะบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยมีเป้าหมายในการนำผลการประเมินไปใช้ให้เป็นประโยชน์ โครงการที่ประสบความสำเร็จจึงต้องมีองค์ประกอบที่สอดคล้องกันระหว่าง ปัจจัยเบื้องต้น การดำเนินงาน และผลที่ได้รับ (ศิริชัย, 2545) ซึ่งสามารถประเมินได้จากตัวบ่งชี้สำคัญ คือ ประสิทธิภาพ (Effectiveness) และประสิทธิภาพ (Efficiency)

7.1 ประสิทธิภาพ (Effectiveness) เป็นการตัดสินคุณค่าของสิ่งที่ประเมิน กระทำได้โดยการเปรียบเทียบผลที่ได้กับวัตถุประสงค์ของโครงการที่ตั้งไว้อย่างครอบคลุม เพราะโครงการจะถือว่ามีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อผลของโครงการบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ ซึ่งเป็นตัวแปรที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาโครงการอย่างแท้จริง ควรประกอบด้วย วัตถุประสงค์ของโครงการมีความสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย ในด้านการวางแผนควรประกอบด้วยความสมเหตุสมผลของแนวคิดที่ใช้เป็นหลักในการบริหารและดำเนินงาน ทรัพยากร เช่น บุคลากร วัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือ และงบประมาณ มีความเพียงพอและเหมาะสม แผนการดำเนินงานมีความเป็นไปได้ และมีแนวโน้มเกิดผลตามที่คาดหวัง

7.2 ประสิทธิภาพ (Efficiency) เป็นการวัดผลสำเร็จของโครงการในทางเศรษฐศาสตร์ จากความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเบื้องต้น (input) กับผลผลิต (output) ของโครงการ

ประสิทธิภาพ เน้นการพิจารณาผลผลิต (Output) ที่สอดคล้องกับเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ต้องการ ส่วนประสิทธิภาพ เน้นการเปรียบเทียบค่าใช้จ่ายโดยตรงต่อการสร้างผลผลิต 1 หน่วย จึงเห็นว่าโครงการสามารถมีประสิทธิภาพได้โดยไม่มีประสิทธิผล และในทางกลับกัน โครงการอาจมีประสิทธิผลได้โดยไม่มีประสิทธิภาพ ดังนั้นประสิทธิผลและประสิทธิภาพจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด แต่ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน

8. การวัดผลการประเมินโครงการ

ทวิป (2544) กล่าวว่าในกระบวนการของการประเมินจะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญสองประการควบคู่กันคือ การวัดและการเปรียบเทียบ เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจหรือกระบวนการกำหนดคุณค่า (Worth or Value)

การวัด (Measurement) เป็นกระบวนการกำหนดสถานภาพ และจำนวนของสิ่งต่างๆ ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของตัวเลขและการพรรณนาที่มีความถูกต้อง เป็นรูปธรรม และนำไปใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งนำไปใช้ในการพรรณนาตัวแปรที่มีความสำคัญต่อสภาพที่ทำการประเมิน ตัวแปรหรือตัวบ่งชี้ นั้นจะแสดงถึงการบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการหรือที่เรียกว่า “ตัวชี้วัด” ซึ่งการกำหนดตัวชี้วัดจะขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของผู้ประเมิน ประเภทของตัวชี้วัดสามารถแบ่งตามลักษณะได้ดังนี้

8.1 ตัวชี้วัดโดยตรง เป็นตัวชี้วัดที่แสดงให้เห็นถึงสิ่งที่เกิดขึ้น โดยตรงในประเด็นที่ต้องการประเมิน

8.2 ตัวชี้วัดใกล้เคียง เป็นตัวชี้วัดลักษณะอื่นที่ใกล้เคียงกับประเด็นที่ต้องการประเมิน อาจใช้ตัวชี้วัดเพียงตัวเดียว หรือชุดของตัวชี้วัดในลักษณะเดียวกัน

8.3 ตัวชี้วัดผสม เป็นชุดของตัวชี้วัดหลายๆ สาขาที่นำมาใช้ร่วมกัน เพื่อระบุถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในประเด็นที่ต้องการประเมิน

การกำหนดค่าของตัวชี้วัดจะแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ค่าในเชิงปริมาณ เป็นค่าของตัวชี้วัดที่เป็นตัวเลขโดยใช้สถิติเบื้องต้นมาช่วยในการคำนวณ เช่น ร้อยละ อัตราส่วน สัดส่วน จำนวน ค่าเฉลี่ย เป็นต้น และค่าในเชิงคุณภาพ เป็นค่าของตัวชี้วัดที่บรรยายเป็นข้อความ ได้มาจากความคิดเห็นในการพิจารณาของคนหรือกลุ่มคน ไม่สามารถกำหนดเป็นตัวเลขได้ เช่น ความสอดคล้อง ความเหมาะสม เป็นต้น แต่ค่าในเชิงคุณภาพสามารถเปลี่ยนเป็นค่าในเชิงปริมาณได้โดยการใช้กลุ่มคนพิจารณา แล้วคิดเป็นร้อยละหรือสัดส่วนของคนที่มีความเห็นสอดคล้องหรือไม่สอดคล้อง

9. การกำหนดเกณฑ์ของการชี้วัด

จากที่กล่าวมา ตัวชี้วัดในแต่ละประเด็นของการประเมินจะบอกถึงลักษณะของโครงการ หากการประเมินเป็นการตัดสินคุณค่าของโครงการ ตัวชี้วัดเพียงอย่างเดียวไม่สามารถตัดสินคุณค่าได้ ดังนั้นตัวชี้วัดจะได้จากตัวแปรในประเด็นที่จะประเมิน โดยมีการกำหนดระดับที่พึงประสงค์ของตัวแปรหรือตัวชี้วัดนั้น ซึ่งระดับที่พึงประสงค์หรือกำหนดระดับที่น่าพอใจ นี้เรียกว่า “เกณฑ์ของตัวชี้วัด” ซึ่งเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดระดับของตัวชี้วัด มี 2 ลักษณะคือ

9.1 เกณฑ์สัมบูรณ์หรือมาตรฐาน (Absolute Criteria) เป็นการกำหนดระดับที่ควรจะเป็นหรือควรจะได้จากโครงการ อาจกำหนดโดยผู้จัดทำโครงการหรือผู้เชี่ยวชาญ ระดับที่กำหนดขึ้นต้องเป็นที่ยอมรับโดยทั่วกัน แต่มาตรฐานอาจเปลี่ยนไปตามสถานการณ์และเวลาที่ประเมิน

9.2 เกณฑ์สัมพัทธ์ (Relative Criteria) ในกรณีที่ผู้ประเมินไม่สามารถกำหนดเกณฑ์สัมบูรณ์ได้ จึงจำเป็นต้องเทียบเคียงจากโครงการที่มีลักษณะใกล้เคียงและเป็นโครงการที่ประสบความสำเร็จเป็นที่ยอมรับว่ามีคุณภาพที่เหมาะสมที่จะนำมาเปรียบเทียบ

10. ลักษณะของตัวชี้วัดที่ดี

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (นิวส์วันต์, 2549) กล่าวถึงตัวชี้วัดในการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ ว่าต้องมีคุณลักษณะในมิติเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงต้องครอบคลุมมิติด้านอื่นๆ เนื่องจากการพัฒนาในอดีตเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งไม่เอื้อต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ทำให้เกิดความสูญเสียด้านสังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อม และในแต่ละประเด็นของการประเมินมีตัวชี้วัดที่สามารถบอกถึงสิ่งที่เกิดขึ้นได้หลายตัวชี้วัด ในการกำหนดตัวชี้วัดจะต้องสอดคล้องกับประเด็นที่จะประเมิน มีความเป็นรูปธรรม สามารถวัดหรือสังเกตได้ และได้รับการยอมรับจากผู้ใช้ผลการประเมิน การพิจารณาเลือกตัวชี้วัดที่ดี ควรคำนึงถึงลักษณะดังต่อไปนี้

10.1 สอดคล้องกับประเด็นที่ต้องการประเมิน โดยสามารถระบุถึงสถานการณ์ในประเด็นที่ต้องการประเมินได้ชัดเจน

10.2 เป็นรูปธรรม สามารถวัดหรือสังเกตได้ ซึ่งจะช่วยให้ผู้ประเมินเก็บรวบรวมข้อมูลจากตัวชี้วัดดังกล่าวได้

10.3 ได้รับการยอมรับจากผู้ใช่ผลการประเมิน หากตัวชี้วัดที่ใช้ในการประเมินไม่ได้รับการยอมรับ ย่อมส่งผลต่อคุณภาพของการประเมิน

การเปรียบเทียบ (Comparison) เป็นการนำผลจากการวัดมาเปรียบเทียบกับเพื่อตัดสิน (Judgment) ตามมาตรฐาน (Standards) หรือเกณฑ์ (Criteria) ที่กำหนดไว้ ในการประเมินโครงการ ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบระหว่างจุดสิ้นสุดกับจุดเริ่มต้นของโครงการ ระหว่างสภาพที่เป็นอยู่กับสภาพที่ควรจะเป็น (บรรทัดฐานหรือมาตรฐาน) ระหว่างโครงการนี้กับโครงการอื่นที่คล้ายคลึงกัน หรือระหว่างสิ่งที่เกิดขึ้นกับสิ่งที่มุ่งหวัง (วัตถุประสงค์)

11. ประโยชน์ของการประเมินผลโครงการ

การประเมินถือเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินโครงการ เป็นกิจกรรมที่สำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวางแผนบริหารงานโครงการ ซึ่งประโยชน์ของการประเมินผลโครงการสรุปได้ดังนี้

11.1 ทำให้ได้ข้อมูลและสารสนเทศต่าง ๆ เพื่อนำไปใช้ในการตัดสินใจเกี่ยวกับการวางแผนงานและโครงการ ตรวจสอบความพร้อมของทรัพยากรที่จำเป็นในการดำเนินโครงการ ตลอดจนตรวจสอบความเป็นไปได้ในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ

11.2 ทำให้การกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการมีความชัดเจน

11.3 ช่วยในการจัดหาข้อมูลเกี่ยวกับความก้าวหน้า ปัญหาและอุปสรรคของการดำเนินโครงการ

11.4 ช่วยให้อุณหภูมิเกี่ยวกับความสำเร็จ และความล้มเหลวของโครงการเพื่อนำไปใช้ในการตัดสินใจ และวินิจฉัยว่าจะดำเนินโครงการในช่วงต่อไปหรือไม่ จะยกเลิกหรือขยายการดำเนินงานโครงการต่อไป

11.5 ช่วยให้ได้ข้อมูลที่บ่งบอกถึงประสิทธิภาพของการดำเนินงาน โครงการว่าเป็นอย่างไร คุ่มค่ากับการลงทุนหรือไม่

11.6 เป็นแรงจูงใจให้ผู้ปฏิบัติงานโครงการ เพราะการประเมินโครงการด้วยตนเอง จะทำให้ผู้ปฏิบัติงานได้ทราบผลการดำเนินงาน จุดเด่น จุดด้อย และนำข้อมูลไปใช้ในการปรับปรุง และพัฒนาโครงการให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

12. การนำผลการประเมินไปใช้ประโยชน์

ผลการประเมินมีความสัมพันธ์กับการนำผลการประเมินไปใช้ และจุดมุ่งหมายของการนำผลไปใช้คือการปฏิบัติ (effects on action) อันจะทำให้เกิดผลกระทบ (impact) ต่อการเปลี่ยนแปลง การพัฒนา ทั้งต่อการดำเนินงานของบุคคลและองค์การ เนื่องจากอาจส่งผลทั้งในทางบวกและทางลบ เช่น การประเมินผลอาจส่งผลต่อผู้ปฏิบัติงานในโครงการอื่นที่คล้ายคลึงกัน อาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มพันธมิตรร่วมทางภาครัฐและเอกชน อาจก่อให้เกิดความร่วมมือหรือขัดแย้งระหว่างหน่วยงาน องค์การ เป็นต้น หากมีการวางแผนการประเมินอย่างเหมาะสม เช่น ในบางกิจกรรมการประเมิน สามารถเชิญผู้เกี่ยวข้องจากภายนอกมาร่วมแสดงความคิดเห็น ให้ข้อเสนอแนะต่อการประเมิน เพื่อสร้างการรับรู้ แรงจูงใจ และร่วมกันแก้ปัญหา สามารถช่วยเพิ่มโอกาสของการส่งผลกระทบทางบวก และลดผลไม่พึงปรารถนาทางลบลงได้

การมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนเริ่มปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 (2525 - 2529) เป็นต้นมา และรัฐได้ใช้การมีส่วนร่วมนี้เป็นเครื่องมือให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการของรัฐ (จินตนา, 2549) ซึ่งได้มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมที่แตกต่างตามความเข้าใจและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ดังนี้

1. ความหมายของการมีส่วนร่วม

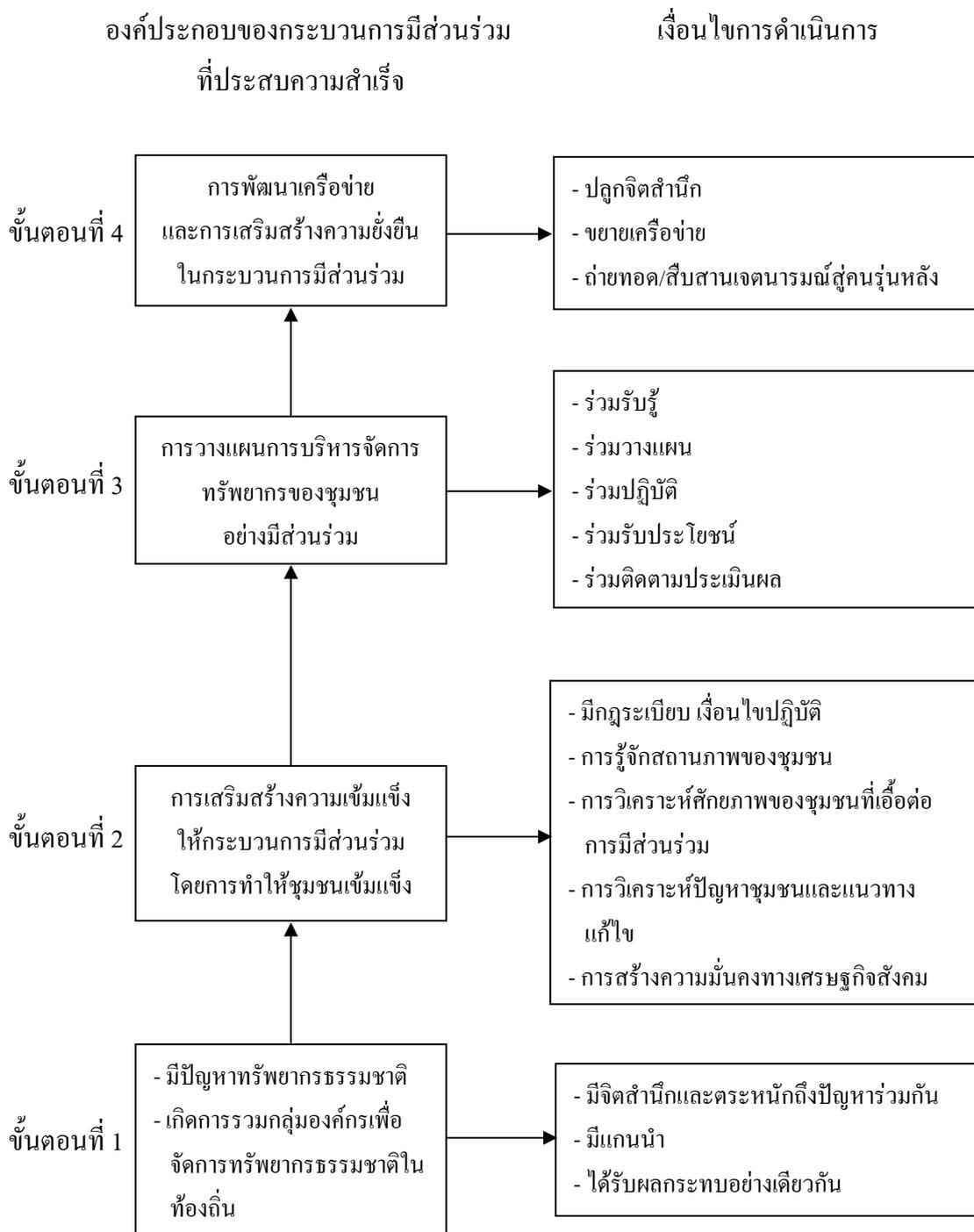
เสนห์ (2540) ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนคือ การให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้นำทุกอย่าง ซึ่งไม่ใช่การกำหนดภายนอกแล้วให้ประชาชนเข้าร่วม ต้องเป็นเรื่อง

ที่ประชาชนคิดเอง และหมายถึงการเข้าร่วมอย่างกระตือรือร้น มีพลังของประชาชนในการตัดสินใจ เพื่อกำหนดเป้าหมายของสังคม จัดทรัพยากรเพื่อให้บรรลุเป้าหมายนั้น และเป็นการปฏิบัติตาม แผนการหรือโครงการต่าง ๆ ส่วนนรินทร์ชัย (2546) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมใน โครงการพัฒนา ว่าคือการเข้าไปมีส่วนร่วมในอำนาจการตัดสินใจในการกำหนดสิ่งที่ชุมชนหรือ สังคมนั้นปรารถนา แล้วร่วมกันหาสภาพปัญหาของชุมชน จากนั้นกำหนดแนวทางเลือกที่จะทำให้ ได้สิ่งที่ปรารถนานั้น แล้วร่วมปฏิบัติ จากนั้นร่วมกันประเมินผล และรับผลประโยชน์จากผลที่ เกิดขึ้นต่อไป หรือการให้ประชาชนในชนบทรู้สึกตื่นตัวเพื่อที่จะทราบถึงการรับความช่วยเหลือและ ตอบสนองต่อโครงการพัฒนา ขณะเดียวกันก็สนับสนุนความคิดริเริ่มของคนในท้องถิ่น

ในด้านการพัฒนาชนบท การมีส่วนร่วม คือ การให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับ กระบวนการตัดสินใจ กระบวนการดำเนินการ การร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนา นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะประเมินผลโครงการนั้น ๆ ด้วย ซึ่งการมีส่วนร่วมของ ประชาชน เป็นกระบวนการสื่อสารสองทางที่มีเป้าหมายโดยรวมเพื่อที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้น และได้รับการสนับสนุนจากสาธารณชน ซึ่งเป้าหมายของกระบวนการการมีส่วนร่วมของ ประชาชน ก็คือการให้ข้อมูลต่อสาธารณชนและให้สาธารณชนแสดงความคิดเห็นต่อโครงการที่ นำเสนอหรือนโยบายรัฐ และมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเพื่อหาทางออกที่ดีที่สุด (ถวิลวดี, 2548) ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนยังจัดเป็นรูปแบบหนึ่งของแนวความคิดในการกระจายอำนาจ จากส่วนกลางมาสู่ท้องถิ่น เพราะประชาชนในท้องถิ่น คือผู้ที่รู้ปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น ตนเองดีกว่าผู้อื่น

2. หลักการของการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา

วรลักษณ์ (2544) กล่าวถึง “การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม” ว่าเป็นกระบวนการการพัฒนาที่ มุ่งไปสู่การระดมความหลากหลายของประชาชนทุกส่วนในสังคม มาร่วมกันกำหนดแนวทาง วิถีทางในการพัฒนาสังคม อันจะช่วยประสานความขัดแย้งและช่องว่างที่แตกต่างเหลื่อมล้ำที่ เกิดขึ้นในสังคม เป็นการกระจายอำนาจในการพัฒนาไปสู่คนทุกส่วนในสังคมให้เกิดความร่วมมือ และร่วมเป็นเจ้าของในสิ่งที่ดำเนินการร่วมกัน รวมทั้งผลที่เกิดขึ้นจะกระจายไปทุกส่วนอย่างเท่า เทียม ผู้สังคมที่เป็นธรรมและยั่งยืน ดังนั้นกระบวนการมีส่วนร่วมที่สมบูรณ์หรือประสบ ความสำเร็จ ควรมียุทธศาสตร์ประกอบ 4 ขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การจัดตั้งขึ้นเป็นกลุ่ม/ชมรม ขึ้นมาจนถึงขั้น ของการทำให้กระบวนการมีส่วนร่วมนั้นยั่งยืน โดยการขยายเครือข่ายให้กว้างขึ้น ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 ขั้นตอนการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วม

ที่มา: พิเศษ และคณะ (2547)

3. รูปแบบของการมีส่วนร่วม

อकिन (2527) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการการพัฒนาขึ้นอยู่กับรูปแบบของการมีส่วนร่วม อาทิเช่น เป็นการเข้าร่วมกิจกรรม เพราะเกรงใจใคร หรือถูกบังคับเข้ามาทำงาน เพราะมีสิ่งจูงใจเฉพาะหน้า หรือเข้ามามีส่วนร่วม โดยเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของกิจกรรมนั้น และอยากเข้าร่วม เพราะเห็นว่าเป็นกิจกรรมที่จะก่อประโยชน์ระยะยาวให้กับตนเอง ซึ่งรูปแบบการมีส่วนร่วมสามารถจำแนกได้หลายรูปแบบ โดยใช้เกณฑ์แตกต่างกันไป

3.1 สหประชาชาติ (United Nation, 1981) ได้จำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมเป็น 3 รูปแบบ ดังนี้

3.1.1 การมีส่วนร่วมแบบเป็นไปเอง (spontaneous) ซึ่งเป็นโดยการอาสาสมัครหรือการรวมตัวกันเองเพื่อแก้ปัญหาของตัวเอง เป็นการกระทำที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก ซึ่งเป็นรูปแบบที่เป็นเป้าหมายของการมีส่วนร่วม

3.1.2 การมีส่วนร่วมแบบชักนำ (induced) เป็นการเข้าร่วมโดยความต้องการความเห็นชอบหรือการสนับสนุนโดยรัฐบาล ซึ่งเป็นรูปแบบที่เป็นลักษณะทั่วไปของประเทศกำลังพัฒนา

3.1.3 การมีส่วนร่วมแบบบังคับ (coreceived) เป็นการมีส่วนร่วมภายใต้การดำเนินการตามนโยบายของรัฐ ภายใต้การจัดการของเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือโดยการบังคับโดยตรง รูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่ส่งผลให้ผู้กระทำได้รับการสนับสนุนจากประชาชนในที่สุด

3.2 กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช (2547) ได้อธิบายถึงรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยพิจารณาจากลักษณะของผู้เข้าร่วม ดังนี้

3.2.1 การมีส่วนร่วมโดยตรง คือการเข้าไปมีส่วนร่วมด้วยตัวเอง

3.2.2 การมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม คือการคัดเลือกตัวแทนของตนหรือของกลุ่มเข้าไปเป็นผู้แทน

3.2.3 การมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทน คือการให้ตัวแทนครัวเรือน ซึ่งอาจจะเป็นหัวหน้าครัวเรือนหรือบุคคลซึ่งมีกำลังที่จะเข้าไปมีส่วนร่วม

3.3 Cohen และ Uphoff (1980) ได้จำแนกการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 รูปแบบตามกระบวนการมีส่วนร่วม ได้แก่

3.3.1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision making)

3.3.2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ (Implementation)

3.3.3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefit)

3.3.4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

4. ระดับการมีส่วนร่วม

โดยหลักการทั่วไป การพิจารณาถึงระดับการมีส่วนร่วม ขึ้นอยู่กับว่าจะมีส่วนร่วมในเรื่องใด หรือขั้นตอนใด อาจแบ่งเป็น 5 ระดับ ได้แก่

4.1 การมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ รับรู้ข้อมูลข่าวสาร

4.2 การมีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์ และตัดสินใจ

4.3 การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน

4.4 การมีส่วนร่วมแบ่งปันผลประโยชน์หรือร่วมในการใช้ประโยชน์

4.5 การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล

5. ลักษณะการมีส่วนร่วม

ลักษณะการมีส่วนร่วมจำแนกได้ 4 ประเภท ดังนี้

5.1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยอาจเป็นการตัดสินใจตั้งแต่ในระยะเริ่มต้น การตัดสินใจในช่วงของกิจกรรม และการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม

5.2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม ที่เป็นไปทั้งในรูปของการเข้าร่วมโดยมีการสนับสนุนทางด้านทรัพยากร หรือการเข้าร่วมในการบริหาร และการร่วมมือรวมถึงการเข้าร่วมในการลงแรงร่วมใจ

5.3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ซึ่งอาจเป็นผลประโยชน์ทางวัตถุ ทางสังคม หรือโดยส่วนตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างควบคู่กันไป

5.4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล ในรูปแบบนี้นับเป็นการควบคุมตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป

6. ขั้นตอนการมีส่วนร่วม

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนานั้นมีหลายระดับ ตั้งแต่การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา การวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การปฏิบัติตามแผน การทำงานและการประเมินผลร่วมกัน ประชาชนสามารถแสดงออกในสิ่งที่ตนเองต้องการ และได้รับประโยชน์จากการพัฒนา ดังนั้นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนาศักยภาพของประชาชน องค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็ง สามารถกำหนดความต้องการที่แท้จริงในการแก้ปัญหาของชุมชนด้วยตนเองได้ ซึ่งกระบวนการมีส่วนร่วมประกอบด้วยขั้นตอน ดังต่อไปนี้

ขั้นตอนแรก เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน วิเคราะห์ชุมชน ค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชนร่วมกัน และมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของ

ความต้องการด้วย ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้ประชาชน ได้เรียนรู้สภาพของชุมชน วิถีชีวิต สังคม ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมเพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน

ขั้นตอนที่สอง เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชน ในขั้นการวางแผนการพัฒนาหลังจากได้ ข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนแล้ว และนำข้อมูลมาวิเคราะห์หาปัญหา สาเหตุของปัญหาเรียบร้อยแล้ว ก็ นำมาอภิปรายแสดงความคิดเห็นร่วมกันเพื่อกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ การ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้

ขั้นตอนที่สาม เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินการพัฒนา หรือเป็นขั้นตอน ปฏิบัติการตามแผนที่ได้วางไว้ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์ ให้กับชุมชน โดยการสนับสนุนด้านเงินทุน วัสดุอุปกรณ์ และแรงงาน รวมทั้งการเข้าร่วมในการ บริหารงาน การประสานขอความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นตอนที่สี่ เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ โดยประชาชนต้อง มีส่วนร่วมในการกำหนดการแจกจ่ายผลประโยชน์จากกิจกรรมการพัฒนาในชุมชนในพื้นที่เท่า เทียม เสมอภาคกัน

ขั้นตอนที่ห้า เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลการพัฒนาที่ได้ ดำเนินการไปแล้วนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือไม่ มีปัญหาอุปสรรค และข้อจำกัดอย่างไร เพื่อ แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที และนำข้อผิดพลาดไปเป็นบทเรียนในการดำเนินการต่อไป

ในการมีส่วนร่วมนั้น ประชาชนจะสามารถมีโอกาสได้มากน้อยเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับ ปัจจัยส่งเสริมการมีส่วนร่วม ดังนี้

7. ปัจจัยส่งเสริมการมีส่วนร่วม

จากที่กล่าวมาข้างต้น การมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ประชาชนควรมีส่วนร่วมตั้งแต่ เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ แต่ทั้งนี้ในทางปฏิบัติประชาชนอาจไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน เนื่องจากข้อจำกัดของการมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพจึงควรพิจารณาถึง ปัจจัยที่จะส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วม (ปาริชาติ และคณะ, 2543) ได้แก่

7.1 ปัจจัยด้านการจัดการ

7.1.1 ส่งเสริมให้ผู้มีส่วนร่วมนั้นร่วมในเป้าหมาย และเป็นพันธกิจที่ต้องร่วมมือกัน โดยนักวิจัยจะต้องเปลี่ยนแนวคิดจากการวิจัยเพื่อความเป็นเลิศทางวิชาการ มาเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนาโดยการสร้างเทคโนโลยีที่จะนำไปใช้ได้

7.1.2 ส่งเสริม (ด้วยสื่อต่าง ๆ) ให้เกิดความเข้าใจของการที่ต้องพึ่งพาหรือร่วมมือกัน เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนร่วมได้รับทราบข้อมูล ถึงการทำงานที่ต่างคนต่างทำโดยไม่เข้ามาร่วมกัน งานก็ออกมาอย่างไม่มีคุณค่า โดยสนับสนุนให้เกิดการทำงานร่วมกัน สร้างโอกาสให้คุ้นเคยกับการทำงาน โดยเครื่องมือต่าง ๆ เช่น การสัมมนา การไปดูงานภาคสนามร่วมกัน การประชุมทบทวนงานร่วมกัน และกิจกรรมการมีส่วนร่วมอื่น ๆ

7.1.3 หากความเห็นชอบร่วมกันในงานที่แต่ละฝ่ายจะรับไปทำ ซึ่งจะต้องพัฒนานโยบายที่ชัดเจนถึงบทบาทและหน้าที่ แล้วทำความเข้าใจร่วมกัน พยายามจัดประชุมร่วมเพื่อวางแผน สนับสนุนกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้แต่ละกลุ่มเห็นว่าจะทำงานร่วมกันได้ โดยการใช้สื่อประเภทต่าง ๆ และกระจายข่าวสารเป็นประจำ

7.1.4 สร้างความไว้วางใจต่อกัน การมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้ดีเมื่อแต่ละฝ่ายคิดว่าผู้ร่วมงานนั้น มีความสามารถและเป็นทีไว้วางใจกัน

7.1.5 ลดการแข่งขันของแต่ละฝ่าย โดยจัดการสิ่งแวดล้อมให้แต่ละฝ่ายเห็นว่าเป็นหุ้นส่วนกัน โดยหลีกเลี่ยงที่จะให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีสถานภาพที่ดีกว่า จัดสรรเวลาและงบประมาณให้สอดคล้องกับกิจกรรม เพื่อลดการแข่งขันและข้อขัดแย้ง จัดให้มีผู้ประสานงานที่เป็นกลาง และเป็นที่ยอมรับของแต่ละฝ่าย

7.1.6 สร้างความมั่นใจว่าแต่ละฝ่ายจะได้ประโยชน์จากการร่วมกันทำงาน เป็นความจำเป็นที่จะต้องสนับสนุนให้แต่ละฝ่ายเห็นประโยชน์ของการมีส่วนร่วม และเกิดผลดีมากกว่าค่าใช้จ่ายที่เสียไป ผู้จัดการ โครงการจะต้องจงใจ กระตุ้นความสนใจให้ทุกฝ่ายเห็นคุณค่าของงานที่ทำ ผู้ร่วมดำเนินการต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ในการประกอบอาชีพอื่น ๆ ต้องคว้าวางได้เบี่ยงเบนตามความเหมาะสม และลดความยากลำบากของการมีส่วนร่วม โดยสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ตามสมควร

7.2 ปัจจัยด้านการสื่อสาร

โดยใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (participatory communication) คือเน้นการสนทนาโต้ตอบระหว่างบุคคล หรือกลุ่มบุคคล ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข่าวสารอย่างมีประสิทธิภาพ และควรมีการใช้สื่อหลายประเภท เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ ภาพ เสียง กิจกรรมและบุคคล การสื่อสารอาจเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ แต่สามารถเข้าถึงบุคคลให้รับรู้และเข้าใจ เกิดความเห็นชอบและร่วมสนับสนุน

7.3 ปัจจัยทางด้านการเมือง สังคม และวัฒนธรรม

โดยการกระจายอำนาจทางการเมือง อำนาจการตัดสินใจที่มากพอให้แก่ประชาชน และให้สิทธิความเป็นพลเมืองที่เอื้อต่อการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม รวมถึงการเคารพสิทธิและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร ถ้าประชาชนได้รับโอกาสอย่างดีก็สามารถพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้นได้

7.4 ปัจจัยของโครงการ

โครงการต้องให้ความสะดวกกับประชาชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจัง ไม่เพียงแต่ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนเข้าใจข้อมูลจากโครงการ ประชาชนต้องรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการนั้น คือมีโอกาส มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการตัดสินใจ และพัฒนาทักษะการมีส่วนร่วมแก่ประชาชน

7.5 ปัจจัยด้านพี่เลี้ยง (facilitator)

โครงการต้องมีผู้ช่วยเหลือที่จะร่วมกับชุมชนในการศึกษาให้เข้าใจถึงองค์ประกอบของชุมชน มีความเข้าใจในกระบวนการมีส่วนร่วม รวมประชาชนเพื่อค้นหาปัญหาและแนวทางแก้ไขร่วมกัน หรือค้นหาผู้นำแล้วกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมในชุมชน โดยผู้ที่เป็นพี่เลี้ยงต้องมีความจริงใจ ไม่ทำตัวห่างไกลหรือใกล้ชิดชุมชนจนเกินไป แต่คอยช่วยเหลือในกรณีที่เป็น

7.6 ปัจจัยด้านผู้นำ

ชุมชนจะต้องมีผู้นำที่เป็นทางการที่ได้รับการยอมรับ มีความจริงใจที่จะช่วยเหลือชุมชน สามารถกระตุ้นให้ประชาชนค้นหาปัญหา และเห็นความจำเป็นในการแก้ไขปัญหา

7.7 ปัจจัยทางด้านสังคม-จิตวิทยา

ควรกระตุ้นให้ชุมชนมีความสนใจ และเกิดจิตสำนึกร่วมกันในปัญหานั้น ๆ ร่วมกันเป็นเจ้าของปัญหา ตกลงใจที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหา

8. ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อประสิทธิผลของการมีส่วนร่วมของประชาชน

จากงานวิจัยของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดย พิเศษ และคณะ (2547) ในโครงการศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ทั้งต่อจำนวนกลุ่มเป้าหมาย และกระบวนการมีส่วนร่วมมีดังนี้

8.1 โอกาสในการเข้ามามีส่วนร่วม การได้รับข้อมูลที่ชัดเจนถูกต้อง ความไว้วางใจของประชาชนต่อบุคคลผู้เกี่ยวข้อง ตลอดจนวิธีการชักจูงให้เข้าร่วม

8.2 ผู้นำชุมชนและบทบาทของผู้นำ

8.3 การได้รับการสนับสนุนจากภายนอก เช่น ทางด้านการพัฒนาความคิด การให้ความรู้ ฯลฯ

8.4 สถานการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น การเกิดปัญหาทรัพยากรลดลง การเกิดความขัดแย้ง การมีโครงการที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน ฯลฯ

8.5 การได้รับข้อมูลข่าวสารถึงผลที่จะเกิดขึ้นจากการทำหรือไม่ทำกิจกรรมที่น่าเสนอ

8.6 ความสนใจและกระตือรือร้นของคนในชุมชน

8.7 ปัจจัยด้านสังคมเศรษฐกิจ และประโยชน์ที่จะได้รับ

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา ต้องอยู่บนพื้นฐานของการตัดสินใจร่วมกัน ตั้งแต่การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผนการตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมถึงการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยที่โครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน จึงจะเป็นส่วนสำคัญที่จะสามารถพัฒนาชุมชนให้ถึงขั้นพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยที่จะเสริมสร้างให้องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็งสามารถที่จะบริหารจัดการพัฒนาชุมชนชนบทได้ด้วยตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ และนอกจากนี้ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมจะต้องมาจาก ประชาชนมีเวลาในการเข้าร่วมกิจกรรม ไม่กระทบกระเทือนต่อตำแหน่งหน้าที่หรือสถานภาพทางสังคม ต้องไม่เสียค่าใช้จ่ายในการมีส่วนร่วมมากเกินไปกว่าผลตอบแทนที่จะได้รับ มีความสนใจสอดคล้องกับการมีส่วนร่วม และมีความเข้าใจกันในการสื่อสาร

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์

ปัจจุบันประเทศไทยมีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ซึ่งจำแนกเป็น อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขตห้ามล่าสัตว์ป่า วนอุทยาน ป่าสงวนแห่งชาติ และป่าอนุรักษ์ตามมติคณะรัฐมนตรี ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 167,590.98 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 32.66 ของพื้นที่ประเทศ ซึ่งอุทยานแห่งชาติ เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของประเทศ ปัจจุบันประเทศไทยมีการประกาศจัดตั้งอุทยานแห่งชาติแล้ว 103 แห่ง และอุทยานแห่งชาติที่เตรียมประกาศอีก 45 แห่ง ครอบคลุมพื้นที่ทั้งสิ้น 52,782.20 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 10.29 ของเนื้อที่ประเทศ (สำนักงานเลขาธิการกรม กรมป่าไม้, 2549) และจากจำนวนอุทยานแห่งชาติทั้งหมดมีเพียงส่วนน้อยเท่านั้น ที่ไม่มีประชาชนอาศัยอยู่ ดังนั้นการแก้ไขปัญหาของประชาชนที่อยู่อาศัยในเขตอุทยานแห่งชาติจึงเป็นงานที่สำคัญและเร่งด่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัญหาความขัดแย้งระหว่างประชาชนในพื้นที่และเจ้าหน้าที่ของรัฐ เนื่องจากการบริหารงานอุทยานแห่งชาติที่รัฐมีอำนาจเพียงฝ่ายเดียว ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน

1. การจัดการอุทยานแห่งชาติ

ประเทศไทยได้ให้ความสำคัญในการสงวนแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ตั้งแต่มีการประกาศพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ เมื่อวันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2504 โดยให้เหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ว่า เพื่อคุ้มครองรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ เช่น พันธุ์ไม้และของป่า สัตว์ป่า ตลอดจนทิวทัศน์ ป่าและภูเขา ให้คงอยู่ในสภาพธรรมชาติเดิม มิให้ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไป เพื่ออำนวยประโยชน์ ทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่รัฐและประชาชนสืบไป และได้ระบุความหมายของอุทยานแห่งชาติไว้ว่า “ที่ดินซึ่งรวมความทั้ง พื้นที่ดินทั่วไป และให้หมายความรวมถึง ภูเขา ห้วย หนอง คลอง บึง บาง ลำน้ำ ทะเลสาบ เกาะและที่ชายทะเล ที่ได้รับการกำหนดให้เป็นอุทยานแห่งชาติ” (พยงค์, 2543) โดยลักษณะที่ดินดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีสภาพธรรมชาติเป็นที่น่าสนใจและมีได้อยู่ในกรรมสิทธิ์หรือครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมายของบุคคลใด ซึ่งมีใช้ทบวง การเมือง ทั้งนี้การกำหนดดังกล่าวก็เพื่อให้คงอยู่ในสภาพธรรมชาติ เพื่อสงวนไว้ให้เป็นแหล่งการศึกษาและความรื่นรมย์ของประชาชนสืบไป

อุทยานแห่งชาติตามหลักสากลควรมีเนื้อที่ไม่น้อยกว่า 10 ตารางกิโลเมตร และที่สำคัญในอุทยานแห่งชาติจะต้องมีสภาพทิวทัศน์ธรรมชาติที่สวยงามซึ่งเป็นจุดเด่นที่สนใจหลายแห่ง เพื่อที่จะดึงดูดใจประชาชนให้ไปเที่ยวพักผ่อนกันอย่างมากที่สุด (สำนักอุทยานแห่งชาติ, 2547) โดยเฉพาะป่าไม้และสัตว์ป่า ตลอดจนทิวทัศน์ธรรมชาติที่สวยงามและมหัศจรรย์อันเป็นที่ดึงดูดตาจริงใจแก่ผู้พบเห็น ให้คงอยู่ในสภาพธรรมชาติเดิมมิให้ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไปและถูกใช้ไปในทางที่ผิดเพื่อรักษาสมบัติของธรรมชาติไว้ให้อนุชนรุ่นหลังๆ ได้ชมได้ศึกษาค้นคว้าธรรมชาตินี้ๆต่อไป

2. วัตถุประสงค์ในการจัดการอุทยานแห่งชาติ

ในการจัดตั้งอุทยานแห่งชาติในประเทศไทยมีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ คือ เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและเพื่อการศึกษา ค้นคว้า วิจัย โดยอธิบายได้ดังนี้

2.1 เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นวัตถุประสงค์ประการแรกที่ต้องการจะอนุรักษ์สภาพธรรมชาติของพื้นที่ให้คงอยู่ มิให้ถูกรบกวนโดยมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรธรรมชาติที่สวยงามเป็นพิเศษ รวมทั้งเป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์กรรมที่สำคัญ

2.2 เพื่อการท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจและนันทนาการ เนื่องจากในพื้นที่อุทยานแห่งชาติมี ทิวทัศน์ทางธรรมชาติที่สวยงาม เหมาะสำหรับการใช้ประโยชน์เพื่อการท่องเที่ยว และนันทนาการ เพื่อให้เกิดความสุขทั้งทางกายและทางจิตใจแก่ผู้เข้าไปเที่ยวชม

2.3 เพื่อการศึกษา ค้นคว้า วิจัย โดยที่อุทยานแห่งชาติเปรียบเสมือนห้องทดลองทาง ธรรมชาติกลางแจ้ง ที่สามารถศึกษาค้นคว้าวิจัยได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุดเหมาะสมเป็นสถานที่ที่ศึกษาของ นิสิต นักศึกษา นักเรียน นักวิทยาศาสตร์ และประชาชนทั่วไปเพราะภายในเขตอุทยานแห่งชาติมี สิ่งมีชีวิตสำหรับการศึกษานับตั้งแต่การเจริญเติบโต การพัฒนาทางชีววิทยา วิวัฒนาการ และจำนวน ประชากรของสิ่งมีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป

3. การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 (ซึ่งเป็นแนวคิดที่ใช้ในการดำเนิน โครงการฯ) พระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ.2537 แผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รวมทั้งนโยบายชาติและนโยบายกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม ได้ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชน ชุมชนท้องถิ่นและ เจ้าหน้าที่ของรัฐ มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม บนพื้นฐาน ความรับผิดชอบร่วมกัน มีความโปร่งใส ตามหลักธรรมาภิบาล เพื่อให้เอื้อประโยชน์ทั้งทางด้าน เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม อีกทั้งยังเป็นการสร้างความเข้าใจและปรับทัศนคติเจ้าหน้าที่ของรัฐ ในการยอมรับสิทธิชุมชนในพื้นที่อนุรักษ์ โดยเฉพาะอุทยานแห่งชาติที่มีเป้าหมายในการ อนุรักษ์ดิน น้ำ พันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ที่มีคุณค่า เพื่อป้องกันภัยธรรมชาติ รวมถึงเพื่อการศึกษาวิจัย การนันทนาการของประชาชน และความมั่นคงของชาติ ดังนั้นกระบวนการมีส่วนร่วมจำเป็นต้อง คำนึงถึงหลักวิชาการ และความเหมาะสมและรูปแบบที่แตกต่างกันของกิจกรรมการดำเนินการ ซึ่ง ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการพื้นที่อนุรักษ์ ได้ดังนี้ (กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ ป่า และพันธุ์พืช, 2547)

3.1 การมีส่วนร่วมในการจัดทำแนวเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์

มีแนวคิดมาจากปัจจุบันพื้นที่ป่าส่วนใหญ่ มีพื้นที่ติดหรืออยู่ใกล้ที่อยู่อาศัยหรือที่ดิน ทำกินของประชาชน การสำรวจเพื่อเตรียมการประกาศจัดตั้งพื้นที่อนุรักษ์ จึงต้องมีการดำเนินการ

อย่างระมัดระวัง เพื่อป้องกันความขัดแย้งกับประชาชน เนื่องจากกฎหมายได้กำหนดให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงสมควรที่จะเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดแนวเขตพื้นที่ที่จะสำรวจจัดตั้งให้เป็นอุทยานแห่งชาติ เพื่อให้เกิดการยอมรับของทุกฝ่าย

ผู้เกี่ยวข้องในการจัดทำแนวเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ได้แก่ เจ้าหน้าที่รับผิดชอบในพื้นที่ มีบทบาทหน้าที่ในการประชุมชี้แจง ประชาสัมพันธ์ จัดทำแนวเขตให้มีความชัดเจน ประชาชนมีบทบาทในการกำหนดและจัดทำแนวเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ร่วมดูแลรักษาแนวเขต และหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น มีบทบาทประสานความร่วมมือกับคณะทำงาน ช่วยในการกำกับดูแลแนวเขต ช่วยประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนเห็นความสำคัญของการทำแนวเขต

3.2 การมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยว

มีแนวคิดมาจากพื้นที่อนุรักษ์บางแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุทยานแห่งชาติ เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพเหมาะสมสำหรับการพักผ่อนหย่อนใจ ศึกษาวิจัย ค้นคว้าเพื่อการเรียนรู้ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงได้มีการกำหนดเขตบริการขึ้นและมีการอนุญาตให้บุคคลเข้าไปดำเนินกิจการด้านต่างๆ เช่น การท่องเที่ยว การศึกษาวิจัยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งกิจกรรมดังกล่าว จำเป็นต้องอาศัยการบริหารจัดการที่อาศัยความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่างๆ และชุมชนในพื้นที่ โดยสนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่ ทั้งจากการค้นหาศักยภาพของพื้นที่ในการรองรับกิจกรรมการท่องเที่ยว และการเข้าร่วมกิจกรรม

เจ้าหน้าที่รับผิดชอบในพื้นที่มีบทบาทในการประเมินศักยภาพและขีดความสามารถของพื้นที่ ในการรองรับกิจกรรมการท่องเที่ยว วางแผนบริหารจัดการการท่องเที่ยว ให้ความรู้ความเข้าใจด้านข้อมูลข่าวสาร ส่งเสริมให้ชุมชนมีรายได้จากการประกอบกิจการการท่องเที่ยว การอบรมให้ความรู้ในการบริการการท่องเที่ยว รวมถึงการช่วยเหลือในการหาแหล่งทุน ชุมชน ประชาชนในพื้นที่ มีบทบาทในการร่วมวางแผนการจัดการการท่องเที่ยว ร่วมดูแลรักษาทรัพยากรในแหล่งท่องเที่ยว ร่วมในการบริการการท่องเที่ยว และให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว ในส่วนของนักท่องเที่ยว ควรปฏิบัติตามกฎระเบียบของอุทยานแห่งชาติ และผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ ได้แก่ ผู้ประกอบการหรือบริษัทนำเที่ยว และมัคคุเทศก์

3.3 การมีส่วนร่วมในการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดิน (พื้นที่ผ่อนปรน)

เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาคัดแย้งของราษฎรที่อาศัย ทำกินและใช้ประโยชน์ ทรัพยากรในพื้นที่อนุรักษ์มาก่อนการประกาศพื้นที่เป็นอุทยานแห่งชาติ ในระหว่างการรอการ สอบสวนสิทธิการครอบครองที่ดินในพื้นที่ป่า ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2541 จึง มีแนวคิดให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดิน ที่อาศัย ทำกิน และใช้ ประโยชน์ในปัจจุบัน และการวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อสามารถเอื้ออำนวยต่อ ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ชุมชนอย่างเต็มที่ และยังช่วยให้การจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็น ไปอย่างยั่งยืน ประชาชนกลุ่มดังกล่าวไม่บงกชขยายพื้นที่ ต่อไป ตลอดเป็นการสร้างแรงจูงใจให้เกิดความร่วมมือในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

โดยเจ้าหน้าที่รับผิดชอบในพื้นที่มีบทบาทในการจัดประชุมประชาสัมพันธ เพื่อฟัง แนวคิดของประชาชนดังกล่าวในเรื่องการใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบัน ปัญหา อุปสรรค และ ความ ต้องการของประชาชน ในการกำหนดแผนการใช้ประโยชน์ที่ดิน ประสานงานหน่วยงานหรือ องค์กรที่เกี่ยวข้อง เช่น สถาบันการศึกษา กรมพัฒนาที่ดิน กรมส่งเสริมการเกษตร กรมวิชาการ เกษตร สำนักงานแผนและนโยบายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่ออบรมให้ความรู้ความ เข้าใจ และการสร้างจิตสำนึกในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ มีการจัดตั้งคณะทำงานร่วม ระหว่างภาครัฐและชุมชน ให้ความช่วยเหลือประชาชนในเรื่องการใช้ประโยชน์ที่ดิน และ สนับสนุนการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์และการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ประชาชนมีหน้าที่ในการให้ความคิดเห็น ข้อมูลที่เป็นจริง ความต้องการเพื่อนำมาจัดทำแผนการใช้ ประโยชน์ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติ ร่วมเป็นคณะทำงานในการสำรวจข้อมูล วิเคราะห์ปัญหา วางแผน และติดตามการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชน กำหนดข้อตกลงของชุมชนที่ไม่ขัดแย้งกับ กฎหมาย เพื่อใช้ในการควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน และให้ ความร่วมมือในการใช้ประโยชน์ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการอนุรักษ์ดินและน้ำ

3.4 การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าอนุรักษ์

มีแนวคิดจากการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

โดยเจ้าหน้าที่รับผิดชอบในพื้นที่ มีบทบาทในการให้ความรู้ความเข้าใจแก่ประชาชน เพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ จัดประชุมเพื่อรับฟังความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะในการอนุรักษ์ และมีการจัดตั้งคณะทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐและชุมชน เพื่อวางแผนกำหนดแนวทางปฏิบัติ และติดตามการดำเนินงาน ประชาชนมีบทบาทในการให้ข้อมูลและให้ความร่วมมือแก่ภาครัฐ ในการสนับสนุนกิจกรรมการอนุรักษ์ต่างๆ และหน่วยงานอื่นๆ เช่น ฝ่ายปกครอง องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้อง หน่วยงานด้านส่งเสริมและพัฒนาอาชีพ เป็นต้น มีบทบาทในการสนับสนุนกิจกรรมในการอนุรักษ์ ให้ความรู้ เสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์ และส่งเสริมอาชีพให้แก่ประชาชนที่อาศัยผลผลิตจากป่าเพื่อการยังชีพ

3.5 การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์

เพื่อให้มีแนวทางการปฏิบัติในการบริหารจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่เหมาะสม ได้รับการยอมรับจากทุกฝ่าย และสามารถดำเนินกิจกรรมตามที่กำหนดไว้ในแผนได้อย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ โดยเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนของสังคม ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทาง จัดทำแผน บริหารจัดการ และติดตามการดำเนินการในพื้นที่อนุรักษ์

เจ้าหน้าที่รับผิดชอบในพื้นที่มีบทบาทในการให้ความรู้ความเข้าใจ สร้างจิตสำนึก ร่วมกับชุมชน ประชาชน นักวิชาการ องค์การพัฒนาเอกชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในการสำรวจข้อมูล ตลอดจนแนวทาง แผนการดำเนินงานบริหารจัดการ และติดตามการดำเนินงานในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ส่วนผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องอื่น ๆ เช่น ประชาชน ชุมชนท้องถิ่น องค์การบริหารส่วนตำบล ฝ่ายปกครอง องค์การพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้อง สถาบันการศึกษา เป็นต้น มีส่วนร่วมในการรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ปัญหา กำหนดนโยบายหรือแนวทางปฏิบัติ จัดทำแผนการดำเนินการ บริหารจัดการ และติดตามการดำเนินงานในพื้นที่ป่าอนุรักษ์

4. ประโยชน์ของการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์

4.1 ทำให้การวางแผนและนโยบาย การเลือกแนวทางปฏิบัติ มีความเหมาะสม เพราะการวางแผนนั้นได้ผ่านการประชุม ปรึกษาหารือ มีการพิจารณาถ่วงถ่วงจากมุมมองที่หลากหลาย และมีการเรียนรู้จากประสบการณ์ของหลายฝ่าย เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม ในการวางแผนและเลือกแนวทางปฏิบัติในอันที่จะรักษาผลประโยชน์ และป้องกันผลกระทบที่อาจ

ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนและประชาชน

4.2 ช่วยบรรเทาปัญหา “ต่างคนต่างทำ” และการทำงานที่ขาดการประสาน ทำให้เกิดความซ้ำซ้อนและความขัดแย้ง

4.3 ทำให้แผนการจัดการและแผนการปฏิบัติมีความเปิดเผย โปร่งใส (Transparency) ตรวจสอบได้ (Accountability) ทั้งจากภาครัฐ ประชาชน องค์กรชุมชน ทำให้เกิดการยอมรับและความไว้วางใจ

4.4 ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติ เพราะอำนาจในการวางแผนและนำไปปฏิบัติอยู่ในมือของประชาชนในท้องถิ่น (Bottom up) ซึ่งส่งผลให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการช่วยกันอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อประโยชน์ที่ท้องถิ่นของตนเองจะได้รับ และประโยชน์ของประเทศโดยรวม

4.5 ทำให้ท้องถิ่นพึ่งตนเองได้ เป็นการเพิ่มขีดความสามารถและพลังของท้องถิ่น เนื่องจากรู้จักใช้ความรู้และประสบการณ์จากท้องถิ่นมาร่วมกันวางแผนกลยุทธ์ ซึ่งเป็นการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการ

4.6 ช่วยสร้างเสริมผู้คนในท้องถิ่นให้มีความรู้ และประสบการณ์ในการบริหารจัดการในเรื่องที่เกี่ยวข้องและมีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อม

4.7 ช่วยสร้างวัฒนธรรมการรับฟังความคิดเห็น การเปิดกว้างและพร้อมที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ เพราะการมีส่วนร่วมนั้นต้องอาศัยการสื่อสารสองทาง (two way communication)

การพัฒนาที่ยั่งยืน

1. ความหมายและความเป็นมา

การพัฒนาที่ยั่งยืนคือการพัฒนาที่มุ่งสู่คุณภาพของ 3 มิติ ได้แก่ มิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งการพัฒนาประเทศตามแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย ได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ. 2515 แต่การพัฒนาประสบผลสำเร็จเฉพาะด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก จึงได้มีการประชุมระดมสมองอย่างต่อเนื่องเกี่ยวกับแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทของประเทศไทย และสรุปได้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 ควรยึดแนวคิด “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญานำทาง โดยมุ่งการพัฒนาที่มีคุณภาพระหว่างมิติทางเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเกื้อกูลกัน เพื่อความเจริญทางเศรษฐกิจและความอยู่ดีมีสุขของประชาชนตลอดไป (ภาณี, 2548)

2. แนวโน้มการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย

การพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทยมีแนวโน้มที่ดีขึ้น ซึ่งมีผลมาจากการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและสังคม แต่ด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อมอยู่ในระดับการพัฒนาที่ต่ำมาโดยตลอด เนื่องจากการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังเกิดขึ้นไม่มากเท่าที่ควร การเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจที่ตอบสนองความต้องการของสังคมจนเกินขีดความสามารถรองรับของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงสะท้อนถึงความไม่สมดุลของมิติการพัฒนาที่จะนำไปสู่ความไม่ยั่งยืนในอนาคต แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 จึงเริ่มให้ความสำคัญกับแนวทางตามยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก ช่วยให้สถานการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยมีแนวโน้มดีขึ้น โดยการเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติให้มีความอุดมสมบูรณ์ โดยอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพป่าไม้ ที่เน้นการป้องกันปัญหามากขึ้น และการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีแนวทางที่สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนที่สำคัญ ดังนี้

2.1 สร้างความสมดุลของการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยใช้ประโยชน์จากระบบข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์และข้อมูลดาวเทียม รวมทั้งกำหนดเขตการใช้พื้นที่แต่ละประเภทให้ชัดเจน เป็นต้น

2.2 คุ้มครองและใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมชาติ โดยเร่งสำรวจและจัดทำทะเบียนบัญชีความหลากหลายทางชีวภาพ ควบคู่กับการนำภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นเข้ามาใช้ประโยชน์

2.3 ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของพหุภาคี โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง โดยปรับปรุง และ/หรือออกกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ในการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2.4 ควบคุมมลพิษจากขยะ น้ำเสีย ฝุ่นละออง ก๊าซ กลิ่นและเสียง โดยเร่งส่งเสริมการใช้พลังงานทดแทน และสร้างกระแสการผลิตและบริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

2.5 ส่งเสริมความร่วมมือกับนานาชาติในมิติต่าง ๆ บนพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในมิติสิ่งแวดล้อม การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงให้ความสำคัญลำดับสูงกับคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีรูปแบบการใช้ประโยชน์ในระดับที่สามารถพลิกฟื้นให้กลับคืนใกล้เคียงกับสภาพเดิมให้มากที่สุด โดยการเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การสงวนรักษาเพื่อเป็นทุนสำรองให้คนรุ่นอนาคต และการฟื้นฟูทดแทนการใช้ที่เหมาะสม เพื่อตอบสนองการพัฒนาวิถีเศรษฐกิจและสังคม เพราะแนวโน้มความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และความขัดแย้งจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติยังมีความรุนแรง หากยังไม่ได้รับการแก้ไขแล้วประเทศไทยจะสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นฐานรากของการผลิตในด้านเศรษฐกิจ สูญเสียสภาพแวดล้อมที่ดี ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อคุณภาพชีวิตของประชาชน และกลายเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนา

การถอดบทเรียน กระบวนการจัดการความรู้ และการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายใน และภายนอกองค์กร (SWOT Analysis)

1. การถอดบทเรียน

ในการดำเนินโครงการพัฒนาสิ่งที่เป็นจุดมุ่งหมายสำคัญ คือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม วิธีคิดและระบบคุณค่าของบุคคลและองค์กร โดยมีคนเป็นทั้งเป้าหมายและกระบวนการของการพัฒนา และในการจะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม วิธีคิดและระบบคุณค่าที่ได้นั้นจะต้องเกิดจากการเรียนรู้ (Learning) เป็นสำคัญ การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีการจัดการกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาการคิด การปฏิบัติ พัฒนาการงานให้มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และพัฒนาองค์กร การเรียนรู้จึงมิได้หมายความว่าเพียงการรับรู้และเข้าใจ แต่จะต้องสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวบุคคล อันได้แก่ การเปลี่ยนแปลงด้านวิธีคิด การเปลี่ยนแปลงระบบคุณค่า และการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในสิ่งที่รับรู้และมีความเข้าใจแล้วเป็นอย่างดี อันเป็นผลมาจากการดำเนินโครงการพัฒนา หากดำเนินโครงการไปแล้วบุคคลหรือกลุ่มบุคคลยังไม่มีปรับเปลี่ยนในสิ่งที่กล่าวมา แสดงว่าการเรียนรู้อยังไม่เกิดหรือเกิดขึ้นน้อยและยังคงอยู่เพียงระดับการเรียนรู้หรือการเข้าใจซึ่งเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงระดับ “ความคิด” ที่ขาดพลังเพียงพอที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม (เนาวรัตน์, 2546)

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าการเรียนรู้เป็นสิ่งสำคัญในโครงการพัฒนา ดังนั้นเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ ต้องมีการจัดการความรู้ ซึ่งการจัดการความรู้ที่กล่าวถึงกันค่อนข้างมากคือกระบวนการถอดบทเรียน (Lesson-Learned) ซึ่งเป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับปฏิบัติการที่ปฏิบัติไปแล้วเพื่อหาแนวทางการรักษาจุดแข็งของการปฏิบัติเอาไว้เพื่อศึกษาแนวทางที่เป็นนวัตกรรม เพื่อส่งเสริมให้มีการนำแนวทางปฏิบัติที่ดีนั้นไปประยุกต์ปฏิบัติต่อเนื่องและหลีกเลี่ยงความผิดพลาดซ้ำรอย

การถอดบทเรียน เป็นเครื่องมือที่นำมาประยุกต์ใช้ในโครงการพัฒนา ที่ช่วยสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในระหว่างการทำงานของกลุ่มคนทำงานเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยอยู่บนพื้นฐานหลักการที่สำคัญ คือ “การเรียนรู้จากอดีตทั้งที่สำเร็จและผิดพลาดเพื่อสร้างอนาคตที่ดีกว่า” โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ได้ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนา หรือปรับปรุงการทำกิจกรรมในระยะต่อไปของโครงการให้ดีขึ้น ซึ่งมักจะดำเนินการเมื่อโครงการพัฒนาได้ดำเนินไปในระยะหนึ่ง โดยมีความเชื่อพื้นฐานในกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) ว่าความรู้เกิดจากการไตร่ตรอง ครุ่นคิดและจากปฏิบัติการ

จริง และผู้รู้ในโครงการพัฒนาคือผู้ที่มีประสบการณ์ตรงจากการปฏิบัติการจริง ซึ่งการถอดบทเรียนมิใช่สิ่งใหม่ในกระบวนการเรียนรู้ในโครงการพัฒนา และเป็นเพียงหนึ่งในรูปแบบของการจัดการความรู้ เนื่องจากความรู้ทุกลักษณะย่อมมีพลวัตหรือการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แม้โครงการที่ออกแบบวางแผนไว้อย่างดีในขั้นตอนแรกแล้วก็ยังคงต้องมีการจัดการในขั้นตอนของการดำเนินการและในกระบวนการของโครงการไปโดยตลอด เนื่องจากเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ ในสังคมเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นจึงต้องมีกลไกในการเรียนรู้ร่วมกันและปรับตัวเพื่อหาแนวทางในการรักษาจุดแข็งของการปฏิบัติงาน และส่งเสริมให้ดียิ่งขึ้น และปรับปรุงแก้ไขจุดอ่อน เพื่อพัฒนาประสิทธิภาพในการทำงาน สิ่งสำคัญจึงอยู่ที่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน มากกว่าการวิพากษ์วิจารณ์ เพราะกระบวนการถอดบทเรียนมิใช่การประเมินผลการปฏิบัติงาน

ในกระบวนการถอดบทเรียน นักวิจัยจะทำหน้าที่ตั้งโจทย์หรือคำถามประเด็นที่สำคัญชวนให้มีการคิดอย่างเป็นระบบ เพื่อระดมความคิดเห็นของประชาชนหรือกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่ ผ่านกระบวนการสนทนากลุ่ม (Focus-group) จากนั้นจะมีการสรุปบทเรียนที่ได้อย่างเป็นระบบโดยนักวิจัยจัดรวบรวมส่งไปให้กลุ่มประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เข้าร่วมประชุมตรวจสอบ แก้ไขเพิ่มเติม จนได้ข้อสรุปเป็นที่ยอมรับร่วมกันและเรียนรู้ที่จะปฏิบัติการให้มีคุณภาพต่อเนื่องจากบทเรียนที่ได้

ถึงแม้ว่าการถอดบทเรียนจะมีการดำเนินการกันอย่างแพร่หลาย แต่มีข้อน่าสังเกตว่ารายงานการถอดบทเรียนโครงการพัฒนาในประเทศไทย ส่วนใหญ่มักมีลักษณะเป็นการรวบรวม (Compile) ข้อมูล ว่ามีการดำเนินการสิ่งใดไปบ้างเป็นหลักและมักไม่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมใดๆ หลังจากนั้นอย่างชัดเจน เพราะขาดการสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำไปใช้ในการปฏิบัติจริง เพื่อให้สามารถนำไปใช้ในการแก้ปัญหาหรือปรับใช้อย่างสร้างสรรค์ในสถานการณ์จริงได้อย่างเหมาะสมมากขึ้น และนำไปสู่การพัฒนาสิ่งใหม่ๆ (เกรียงศักดิ์, 2545) ดังนั้นการถอดบทเรียนเพื่อนำความรู้ภายในตัวบุคคลมาใช้ให้เกิดประโยชน์ จึงต้องมีกระบวนการในการจัดการความรู้โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้

2. กระบวนการจัดการความรู้

จากที่กล่าวมาแล้วว่า การถอดบทเรียนเป็นวิธีหนึ่งในการจัดการความรู้ ซึ่ง วราลักษณ์และคณะ (2544) กล่าวว่า วิธีการในการจัดการความรู้มีหลายรูปแบบ ซึ่งวิธีการที่นิยมใช้กันมากใน

กระบวนการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ได้แก่ การบรรยาย (Lecture) การอภิปรายกลุ่ม (Group discussion) การแลกเปลี่ยนในกลุ่มย่อย (Small Group Discussion) การระดมสมอง (Brainstorming) การสาธิต (Demonstration) บทบาทสมมติ (Role play) กรณีศึกษา (Case study) การศึกษาดูงาน (Field trip / Study tour) การใช้สื่อ (Media using) ซึ่งในที่นี้จะขออธิบายเฉพาะการแลกเปลี่ยนในกลุ่มย่อย และการอภิปรายกลุ่ม ตามลำดับ

2.1 การแลกเปลี่ยนในกลุ่มย่อย

การแลกเปลี่ยนในกลุ่มย่อยมีพื้นฐานสำคัญคือการมีส่วนร่วม สมาชิกทุกคนในกลุ่มย่อยมีโอกาสที่จะได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็นและแนวคิด ในการดำเนินการเพื่อให้มีประสิทธิภาพ จำเป็นจะต้องมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน เพื่อให้ผู้ร่วมประชุมแลกเปลี่ยนในระหว่างกลุ่มเข้าใจในประเด็นนั้น ๆ ช่วยให้เกิดการกระตุ้นในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ของแต่ละคน และเป็นการสร้างสำนึกของการมีส่วนร่วมในการยอมรับความคิดเห็น และความสัมพันธ์เท่าเทียมกัน ในการดำเนินการสามารถใช้เวลาในการแลกเปลี่ยนได้เต็มที่ โดยแบ่งผู้เข้าร่วมประชุมออกเป็นกลุ่มย่อย ๆ เพื่ออภิปรายปัญหา แต่ละกลุ่มอาจจะได้หัวข้อในการพิจารณา กลุ่มละเรื่อง หรือเรื่องเดียวกันแต่คนละประเด็น ซึ่งจะช่วยให้ผู้เข้าร่วมที่ไม่ชอบแสดงความคิดเห็นมีส่วนร่วมในการจัดการกระบวนการเรียนรู้มากขึ้น วิธีการนี้มักใช้ร่วมกับวิธีการอื่น ๆ เช่น การบรรยาย การอภิปราย ฯลฯ และหลังจากได้ข้อสรุป ทุกกลุ่มจะต้องนำเสนอในกลุ่มใหญ่

2.1.1 ข้อดีของการใช้กลุ่มย่อย

เกิดการกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมทุกคนเกิดการเรียนรู้ สร้างเสริมการทำงานเป็นกลุ่ม เห็นคุณค่าของประสบการณ์ สามารถแสดงความคิดเห็นและยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ใช้เวลาน้อย ไม่สิ้นเปลืองอุปกรณ์ และสามารถลงลึกถึงรายละเอียดที่สำคัญได้

2.1.2 ข้อจำกัดของการใช้กลุ่มย่อย

ได้เนื้อหาในประเด็นที่จำกัด และได้เรียนรู้จากคนในกลุ่มซึ่งมีสมาชิกน้อยกว่ากลุ่มใหญ่

2.1.3 ข้อควรคำนึงของการใช้กลุ่มย่อย

เป็นวิธีที่ให้ความสำคัญกับการคิดอย่างสร้างสรรค์ ผู้เข้าร่วมจะเสนอความคิดออกมาโดยไม่มีเตรียมตัวมาก่อน จึงควรมีทีมงานที่เป็นพี่เลี้ยงประจำกลุ่ม หรือผู้อำนวยการความสะดวก (Facilitator) เพื่อสังเกตการณ์และกระตุ้นให้การดำเนินการในกลุ่มเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง โดยผู้ดำเนินการจะต้องเขียนทุกสิ่งที่ถูกเสนอมา โดยไม่มีการเพิกเฉยหรือวิพากษ์วิจารณ์ใดๆ สิ่งสำคัญคือการพยายามสลายสถานะ ตำแหน่งหน้าที่ เพศ วัย การศึกษา ที่จะมึผลต่อการครอบงำกันในกลุ่ม เมื่อมีการแสดงความคิดเห็นครบถ้วน และไม่รับฟังผู้อื่น ผู้ดำเนินการควรหาแนวทางแก้ปัญหาทันที

2.2 การอภิปรายกลุ่ม

การอภิปรายกลุ่ม คือ การประชุมพิจารณาหรืออภิปรายกันระหว่างสมาชิกทุกคน โดยใช้ที่ประชุมกลุ่มใหญ่ ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่สนใจร่วมกัน หรือเป็นประโยชน์ร่วมกัน โดยการประชุมมีลักษณะเป็นกันเอง ไม่เป็นทางการ ใช้ในกรณีที่ต้องการให้เกิดการคิด วิเคราะห์ประเด็นสำคัญ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ แนวคิด ความเข้าใจในเรื่องหนึ่ง ๆ เพื่อแสวงหาข้อยุติของกลุ่มในเรื่องที่อภิปรายกันนั้น หรือใช้หลังจากการนำเสนอของกลุ่มย่อยจบลง

2.2.1 ข้อดีของการอภิปรายกลุ่ม

ผู้เข้าร่วมทุกคนมีโอกาสได้นำเสนอความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนในประเด็นที่ต้องการ และได้รับรู้ข้อคิดเห็นที่ถูกเสนอในกลุ่มใหญ่ การดำเนินการไม่ต้องใช้อุปกรณ์-สื่อมาก

2.2.2 ข้อจำกัดของการอภิปรายกลุ่ม

อาจใช้เวลานาน เนื่องจากไม่ได้ข้อคิดเห็นจากคนที่ไม่กล้าแสดงความคิดเห็นในกลุ่มใหญ่ นอกจากจะใช้หลังจากการนำเสนอจากกลุ่มย่อยสิ้นสุดลง และได้เนื้อหาจำกัดเฉพาะหัวข้อที่กำหนดให้อภิปราย หากมีความคิดเห็นและประสบการณ์ที่หลากหลาย อาจทำให้ควบคุมประเด็นและหาข้อสรุปได้ยาก

2.2.3 ข้อควรคำนึงของการอภิปรายกลุ่ม

ผู้เข้าร่วมควรมีประสบการณ์และพื้นฐานงานที่ใกล้เคียงกัน การดำเนินการควรเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมทุกคนมีส่วนร่วมระดมประสบการณ์และความคิดเห็น ซึ่งอาจจำเป็นต้องใช้การแลกเปลี่ยนในกลุ่มย่อยมาประกอบ โดยผู้ดำเนินการต้องคอยควบคุมประเด็น จับประเด็นสำคัญ มีผู้ช่วยเขียนประเด็นสำคัญขึ้นกระดาน และมีการควบคุมให้ตรงตามเวลาที่กำหนด เนื่องจากการอภิปรายจะใช้เวลานาน

เป้าหมายสำคัญของโครงการพัฒนานั้นคือการเปลี่ยนแปลงวิธีคิด และการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในสิ่งที่รับรู้ ซึ่งเป็นผลมาจากการดำเนินงานที่เข้าใจแล้วเป็นอย่างดี การถอดบทเรียนจึงเป็นกระบวนการหนึ่งที่จะช่วยให้ผู้เกี่ยวข้องในโครงการพัฒนา มีความเข้าใจถึงจุดแข็งและจุดอ่อนในการปฏิบัติที่ผ่านมา โดยให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ ได้ระดมความคิดเห็นผ่านกระบวนการจัดการความรู้ ซึ่งมักจะใช้การประชุมกลุ่มย่อยควบคู่กับการอภิปรายกลุ่ม เพื่อสรุปบทเรียนที่ได้จากการระดมความคิดเห็นของผู้เข้าร่วม ให้ทุกฝ่ายได้รับรู้และสรุปแนวทางในการดำเนินงานที่ยอมรับร่วมกันที่จะนำไปปฏิบัติ อันจะเป็นการพัฒนาการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

3. การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอกองค์กร (SWOT Analysis)

3.1 ความสำคัญของการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอกองค์กร

การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอกองค์กร (SWOT Analysis) หรือการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และข้อจำกัด ของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งในโครงการพัฒนา นิยมใช้เพื่อกำหนดกลยุทธ์ในการดำเนินงาน ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นสำหรับองค์กรเพราะองค์กรใช้กลยุทธ์ในการทำงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของตน ทั้งนี้ องค์กรจะกำหนดกลยุทธ์ได้นั้นต้องรู้สถานภาพหรือสภาวะขององค์กรของตนเสียก่อน นอกจากนี้ยังต้องมีกระบวนการกำหนดกลยุทธ์ที่เหมาะสมสำหรับตนเอง (นันทิยา, 2542)

3.2 องค์ประกอบของ SWOT

SWOT เป็นคำย่อมาจากคำว่า Strengths Weaknesses Opportunities และ Threats โดย

3.2.1 จุดแข็ง (Strengths) หมายถึง ความสามารถและสถานการณ์ภายในองค์กรที่เป็นด้านบวก ซึ่งองค์กรนำมาใช้เป็นประโยชน์ในการทำงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ หรือหมายถึง การดำเนินงานภายในที่องค์กรทำได้ดี

3.2.2 จุดอ่อน (Weaknesses) หมายถึง สถานการณ์ภายในองค์กรที่เป็นลบและด้อยความสามารถ ซึ่งองค์กรไม่สามารถนำมาใช้เป็นประโยชน์ในการทำงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ หรือหมายถึง การดำเนินงานภายในที่องค์กรทำได้ไม่ดี

3.2.3 โอกาส (Opportunities) หมายถึง ปัจจัยและสถานการณ์ภายนอกที่เอื้ออำนวยให้การทำงานขององค์กรบรรลุวัตถุประสงค์ หรือหมายถึง สภาพแวดล้อมภายนอกที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินการขององค์กร

3.2.4 ข้อยกัณฑ์หรืออุปสรรค (Threats) หมายถึง ปัจจัยและสถานการณ์ภายนอกที่ขัดขวางการทำงานขององค์กร ไม่ให้บรรลุวัตถุประสงค์ หรือหมายถึงสภาพแวดล้อมภายนอกที่เป็นปัญหาต่อองค์กร

บางครั้งการจำแนกโอกาสและอุปสรรคเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะทั้งสองสิ่งนี้สามารถเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงอาจทำให้สถานการณ์ที่เคยเป็นโอกาสกลับกลายเป็นอุปสรรคได้ และในทางกลับกัน อุปสรรคอาจกลับกลายเป็นโอกาสได้เช่นกัน ด้วยเหตุนี้องค์กรมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ของตนให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์แวดล้อม

โครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน

โครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน มีความเป็นมาเนื่องจาก นโยบายการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช เมื่อยังเป็นกรมป่าไม้ ด้วยเล็งเห็นปัญหาความขัดแย้งระหว่าง

เจ้าหน้าที่ของรัฐและประชาชนที่อยู่อาศัยและทำกินในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ทั้งก่อนและหลังการประกาศจัดตั้ง ซึ่งความขัดแย้งดังกล่าวเป็นอุปสรรคที่สำคัญในการบริหารจัดการพื้นที่ และประชาชนในพื้นที่ไม่มีความมั่นคงในชีวิตความเป็นอยู่ ด้วยการประกาศพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ.2504 หมวด 3 เรื่องการคุ้มครองและดูแลรักษาอุทยานแห่งชาติ มาตราที่ 16 ระบุว่า “ในเขตอุทยานแห่งชาติ ห้ามมิให้บุคคลใด ยึดถือหรือครอบครองที่ดิน รวมตลอดถึงก่อสร้าง แผ้วถาง หรือเผาป่า...” และห้ามกระทำการใดๆ อีก 18 ประการ ดังนั้นแนวทางในการบรรเทาปัญหาความขัดแย้งของเจ้าหน้าที่และประชาชนในพื้นที่อนุรักษ์ ในทัศนะของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงมีการดำเนินงาน โครงการฯ ภายใต้กรอบแนวคิดให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น อันจะบรรเทาปัญหาความขัดแย้ง และสร้างแนวร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยคำนึงถึงหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน (กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, ม.ป.ป.)

1. วัตถุประสงค์ของโครงการ

ในการดำเนินโครงการฯ เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินงาน ดังนี้

1.1 เพื่อให้ “คนอยู่กับป่า” ได้อย่างชอบธรรมและเกื้อกูลกับธรรมชาติอันเป็นการสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.2 เพื่อให้สามารถใช้ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ทั้งทางตรงและทางอ้อมตามแนวทางการอนุรักษ์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาชนกับหน่วยงานภาครัฐ โดยพื้นฐานการยอมรับซึ่งกันและกัน

1.3 เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการจัดการอุทยานแห่งชาติ โดยใช้กลไกจากรายการที่อยู่ในพื้นที่ เป็นเครื่องมือสนับสนุนการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2. แผนการดำเนินงาน

ในการดำเนินงานโครงการฯ ได้มีแผนงานต่าง ๆ ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม ดังนี้

2.1 แผนปฏิบัติการระดับชุมชน/ท้องถิ่น

เป็นแผนงานสำหรับประชาชน ผู้นำชุมชนและองค์กรท้องถิ่น มีบทบาทหลักในการรับผิดชอบดำเนินกิจกรรม โดยหน่วยงานของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษาเป็นหน่วยงานสนับสนุน ประกอบด้วย 3 แผนงาน ได้แก่

2.1.1 แผนงานเสริมสร้างความแข็งแกร่งและจัดตั้งองค์กรชุมชน ประกอบด้วย 4 งาน ได้แก่ งานประชาสัมพันธ์ งานพัฒนาศักยภาพและเตรียมผู้นำชุมชน งานจัดตั้งองค์กรและคณะกรรมการในหมู่บ้านและมอบอำนาจหน้าที่ และงานสร้างกฎเกณฑ์กติกาประชาคมร่วมรัฐ

2.1.2 แผนงานรวบรวมฐานข้อมูล ประกอบด้วย 4 งาน ได้แก่ งานสำรวจ รวบรวม และจัดทำฐานข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านเศรษฐกิจและสังคม ด้านภูมิปัญญาของชุมชน และด้านการท่องเที่ยว

2.1.3 แผนงานพัฒนาโครงการเพื่อเสริมสร้างเศรษฐกิจและพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ ประกอบด้วย 4 งาน ได้แก่ งานอบรมและสัมมนาเพื่อเสริมสร้างความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ งานอบรมให้ความรู้ด้านการวางแผนการจัดทำโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน งานนำร่องดำเนินโครงการพัฒนาของชุมชน และงานการใช้และถ่ายทอดเพื่อสืบสานการประกอบอาชีพและแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาระหว่างชุมชนในพื้นที่/นอกพื้นที่

2.2 แผนปฏิบัติการระดับหน่วยงานของรัฐและอื่นๆ

เป็นแผนสำหรับหน่วยงานของรัฐ มีบทบาทเป็นหน่วยงานหลักรับผิดชอบดำเนินกิจกรรม โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนและชุมชนในพื้นที่ องค์กรท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน

สถาบันการศึกษามีส่วนร่วมทั้งในขั้นตอนการวางแผนและสนับสนุนการดำเนินงาน ประกอบด้วย 3 แผนงาน ได้แก่

2.2.1 แผนงานกำหนดเขตการบริหารจัดการและใช้ประโยชน์พื้นที่อุทยานแห่งชาติ ประกอบด้วย 1 งาน คืองานกำหนดเขตการใช้ประโยชน์พื้นที่อุทยานแห่งชาติแบบมีส่วนร่วมระหว่างรัฐและชุมชน

2.2.2 แผนงานคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและบรรเทาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย 5 งาน ได้แก่ งานสนับสนุนและเสริมสร้างความแข็งแกร่งของชุมชนแบบมีส่วนร่วมระหว่างรัฐและชุมชน งานอบรมและสัมมนาเพื่อเสริมสร้างความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ งานคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วมระหว่างรัฐและชุมชน งานส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วมระหว่างรัฐและชุมชน และงานแก้ไขปัญหาของชุมชน

2.2.3 แผนงานอื่นๆ

3. ความคาดหวังของโครงการ

โครงการฯ มีความคาดหวังว่าเมื่อดำเนินงานตามแผนงานของโครงการฯ จะทำให้บรรลุสำเร็จตามเป้าหมาย ดังนี้

3.1 ช่วยให้ประชาชนที่อยู่อาศัยบริเวณรอบนอกและในพื้นที่ป่าอนุรักษ์มีความมั่นคงในการดำรงชีพและสามารถดำเนินวิถีชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

3.2 บรรเทาปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ อันเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงทั้งในด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม

3.3 ช่วยเสริมสร้างจิตสำนึกและสร้างแนวร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการสร้างระบบและพัฒนาระบบการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

และดูแลรักษาความสมดุลของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมโดยการมีส่วนร่วมของราษฎรในพื้นที่
 อย่างเป็นรูปธรรม

3.4 มีรูปแบบในการพัฒนาการบริหารจัดการให้คนอยู่กับป่าที่ชัดเจนยิ่งขึ้น และสามารถ
 นำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินงานพื้นที่อื่น ๆ ต่อไป

4. พื้นที่ดำเนินการ

ในระยะแรก ปี 2544 ได้มีการดำเนินโครงการในพื้นที่อุทยานแห่งชาติจำนวน 6 แห่ง เพื่อ
 เป็นตัวแทนกระจายตามภูมิภาคต่าง ๆ ได้แก่ อุทยานแห่งชาติออบหลวง จังหวัดเชียงใหม่ อุทยาน
 แห่งชาติดอยภูกา จังหวัดน่าน อุทยานแห่งชาติเฉลิมรัตนโกสินทร์ จังหวัดกาญจนบุรี อุทยาน
 แห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น - เลย อุทยานแห่งชาติแหลมสน จังหวัดระนอง และอุทยาน
 แห่งชาติทะเลบัน จังหวัดสตูล และมีการขยายผลไปยังอุทยานแห่งชาติอื่นๆ ในปี พ.ศ.2547 จำนวน
 12 แห่ง ได้แก่ อุทยานแห่งชาติเขาน้ำค้าง จังหวัดสงขลา อุทยานแห่งชาติปางสีดา จังหวัดตาก
 อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ - ปุย จังหวัดเชียงใหม่ อุทยานแห่งชาติภูพาน จังหวัดสกลนคร อุทยาน
 แห่งชาติเอราวัณ จังหวัดกาญจนบุรี อุทยานแห่งชาติแก่งกรุง จังหวัดสุราษฎร์ธานี อุทยานแห่งชาติ
 ตะรุเตา จังหวัดสตูล อุทยานแห่งชาติน้ำตกทรายขาว จังหวัดปัตตานี อุทยานแห่งชาติบางลาง
 จังหวัดยะลา อุทยานแห่งชาติบูโด - สุไหงปาดี จังหวัดนราธิวาส อุทยานเขื่อนลำนาดกชีโป จังหวัด
 นราธิวาส และอุทยานแห่งชาติอ่าวมะนาว จังหวัดนราธิวาส และปี พ.ศ. 2548 จำนวน 9 แห่ง ได้แก่
 อุทยานแห่งชาติแม่โถ จังหวัดเชียงใหม่ อุทยานแห่งชาติแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ อุทยานแห่งชาติ
 ดอยจาง จังหวัดลำปาง - ลำพูน อุทยานแห่งชาติป่าหินงาม จังหวัดชัยภูมิ อุทยานแห่งชาติลำคลองงู
 จังหวัดกาญจนบุรี อุทยานแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติไทยประจัน จังหวัดราชบุรี อุทยานแห่งชาติเขา
 สิบห้าชัน จังหวัดจันทบุรี อุทยานเขื่อนลำนาดกคลองแก้ว จังหวัดตราด และอุทยานแห่งชาติเกาะ
 ระ - เกาะพระทอง จังหวัดพังงา รวม 27 แห่ง ทั่วประเทศ

5. แนวทางการดำเนินงาน

ในการดำเนินงานโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติ
 อย่างยั่งยืน ได้อาศัยแนวทางดังต่อไปนี้

5.1 มติคณะรัฐมนตรี วันที่ 30 มิถุนายน 2541 เรื่องการแก้ปัญหาที่ดินในพื้นที่ป่าไม้

เพื่อแก้ไขปัญหาที่ดินป่าอนุรักษ์ตามกฎหมาย เช่น อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขตห้ามล่าสัตว์ป่าและป่าอนุรักษ์ตามกฎหมายมติคณะรัฐมนตรี ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่ได้กำหนดขึ้น เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ พันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ที่มีคุณค่าหายาก เพื่อการป้องกันภัยธรรมชาติ เช่น อุทกภัยและการพังทลายของดิน รวมตลอดถึงประโยชน์เพื่อการศึกษา วิจัย นันทนาการของประชาชนและความมั่นคงของชาตินั้น มีการกำหนดมาตรการและแนวทางแก้ไขปัญหา โดยไม่มีการนำพื้นที่ป่าอนุรักษ์ตามกฎหมาย และป่าอนุรักษ์ตามกฎหมายมติคณะรัฐมนตรีไปดำเนินการตามกฎหมายว่าด้วยการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม กรมป่าไม้ต้องสำรวจพื้นที่ที่มีการครอบครองให้ชัดเจน โดยประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ตรวจสอบพิสูจน์การถือครองที่ดินทำกินของประชาชนโดยใช้ภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหาร (หากไม่มีใช้ภาพถ่ายดาวเทียม) ซึ่งถ่ายภาพพื้นที่นั้นไว้เป็นครั้งแรกหลังวันสงวนหวงห้ามเป็นพื้นที่ป่าไม้ตามกฎหมายครั้งแรก และต้องพิจารณาร่วมกับพยานหลักฐานอื่น ซึ่งแสดงว่ามีการครอบครองทำประโยชน์ต่อเนื่องก่อนวันสงวนหวงห้ามนั้นๆด้วย ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวนั้นมีการผ่อนปรนให้ประชาชนอยู่อาศัยและทำกินได้ มีการขึ้นทะเบียนผู้ครอบครองเพื่อนำข้อมูลมาใช้ในการจัดการการอนุรักษ์และการพัฒนาที่ยั่งยืน จนกว่าจะมีการตรวจสอบพิสูจน์การถือครองที่ดิน

กรณีผลการพิสูจน์พบว่า ราษฎรอยู่อาศัย/ทำกินมาก่อน ให้กรมป่าไม้จัดทำขอบเขตบริเวณที่อยู่อาศัย/ทำกินให้ชัดเจน ห้ามขยายพื้นที่เพิ่มเติม โดยเด็ดขาด และดำเนินงานตามกฎหมายเพื่อให้ประชาชนอยู่อาศัย/ทำกินตามความจำเป็นเพื่อการครองชีพ แต่ถ้าเป็นพื้นที่ต่อแหลมคุกคามต่อระบบนิเวศ พื้นที่ที่มีผลกระทบต่อประสิทธิภาพในการคุ้มครองดูแลพื้นที่ป่าอนุรักษ์ตามกฎหมายและมติคณะรัฐมนตรี ให้พิจารณาดำเนินการช่วยเหลือประชาชนตามความเหมาะสม เพื่อให้หาที่อยู่อาศัย/ทำกินแห่งใหม่ หรือดำเนินการเคลื่อนย้ายประชาชนออกจากบริเวณนั้นไปอยู่อาศัย/ทำกินในพื้นที่ที่เหมาะสม โดยในพื้นที่ที่รองรับให้มีการสนับสนุนด้านสาธารณูปโภค การพัฒนาคุณภาพชีวิต และส่งเสริมอาชีพทั้งในและนอกภาคเกษตรกรรม รวมทั้งพิจารณารองรับสิทธิในที่ดินทำกินตามระเบียบกฎหมายที่เกี่ยวข้อง พื้นที่ที่ประชาชนได้เคลื่อนย้ายออกไปแล้ว ให้ทำการปลูกฟื้นฟูสภาพป่าต่อไป

กรณีผลการพิสูจน์พบว่า ประชาชนอยู่อาศัย/ทำกินหลังวันประกาศสงวนหวงห้ามเป็นพื้นที่ป่าไม้ตามกฎหมายครั้งแรก ให้กรมป่าไม้เคลื่อนย้ายประชาชนออกจากพื้นที่อนุรักษ์นั้น

แล้วทำการปลูกป่าเพื่อฟื้นฟูสภาพสิ่งแวดล้อม การเคลื่อนย้ายประชาชนออกจากพื้นที่ให้เตรียมแผนการรองรับในพื้นที่ที่เหมาะสม โดยสนับสนุนด้านสาธารณูปโภค การพัฒนาคุณภาพชีวิต และส่งเสริมอาชีพทั้งในและนอกภาคเกษตรกรรม รวมทั้งการพิจารณารับรองสิทธิในที่ดินตามระเบียบกฎหมายที่เกี่ยวข้อง หากยังไม่สามารถเคลื่อนย้ายประชาชนออกจากพื้นที่ได้ทันที ให้ดำเนินการควบคุมขอบเขตพื้นที่มิให้ขยายเพิ่มเติมโดยเด็ดขาด และในระหว่างรอการเคลื่อนย้ายให้จัดระเบียบที่อยู่อาศัย/ทำกินให้เพียงพอต่อการดำรงชีพ

5.2 นโยบายกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านการบริหารจัดการและพัฒนาระบบราชการธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบบูรณาการ โดยยึดหลักธรรมาภิบาลบนพื้นฐานการจัดการเชิงพื้นที่ การมีส่วนร่วมและการมอบอำนาจ

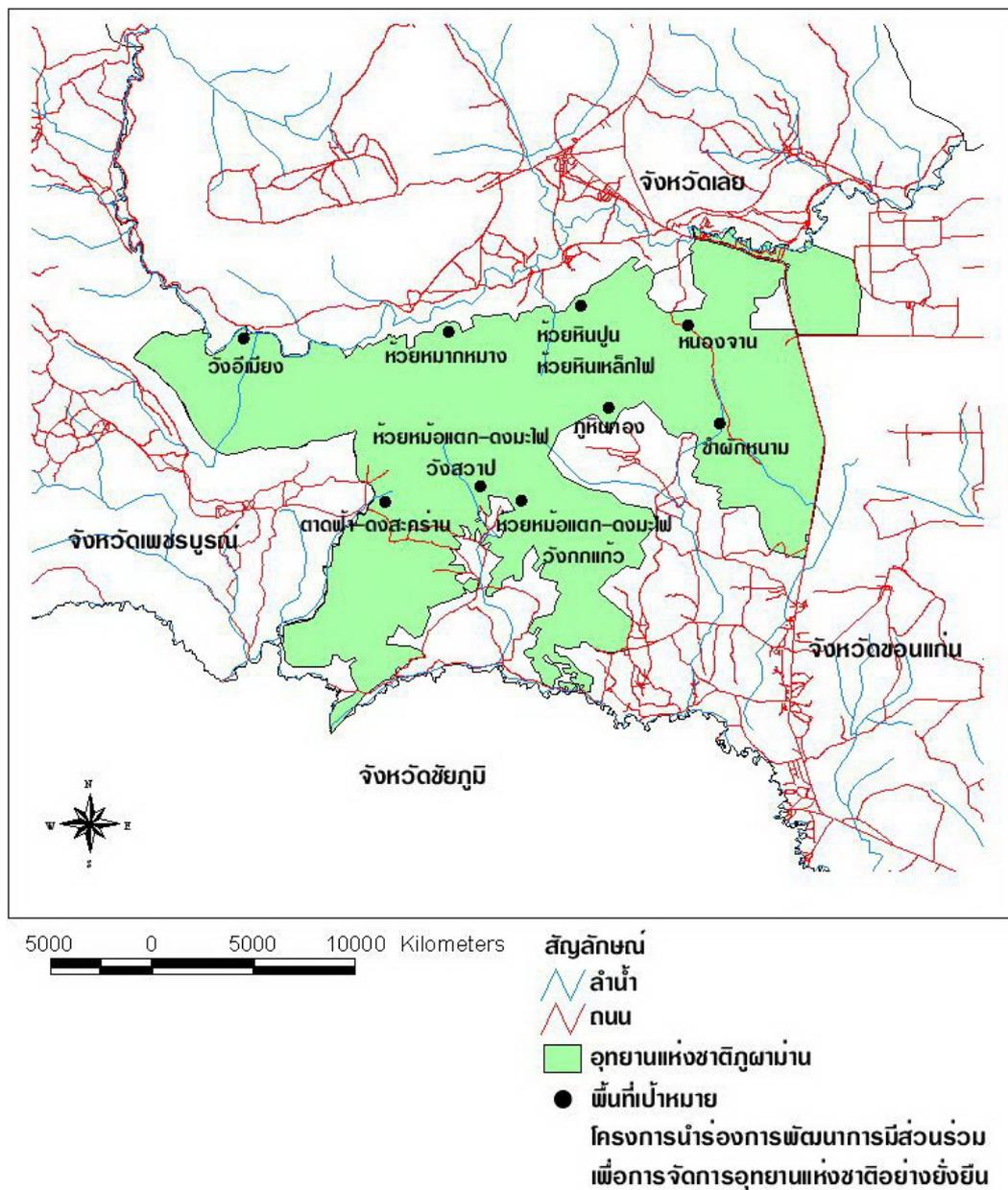
5.3 ยุทธศาสตร์การสงวน คุ้มครอง อนุรักษ์ ใช้ประโยชน์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ ของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยประชาชนมีส่วนร่วม ข้อที่ 3 ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของประชาชนอย่างเป็นระบบ

อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

1. ข้อมูลทั่วไปของอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน แต่เดิมเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติดงลานและป่าสงวนแห่งชาติภูเปือย ซึ่งเป็นพื้นที่ที่สมบูรณ์ไปด้วยพรรณไม้และสัตว์ป่านานาชนิด แต่ผลจากการทำสัมปทานป่าไม้ทำให้พื้นที่ป่าและจำนวนสัตว์ป่าลดลงอย่างรวดเร็ว กรมป่าไม้จึงได้มีคำสั่งที่ 1473/2532 ลงวันที่ 27 กันยายน 2532 มอบหมายให้ นายพนม พงษ์สุวรรณ สำรวจพื้นที่ดังกล่าว พบว่าเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและมีจุดเด่นทางธรรมชาติหลายแห่ง โดยเฉพาะถ้ำและน้ำตก จึงเห็นสมควรจัดตั้งเป็นอุทยานแห่งชาติ โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 108 ตอนที่ 215 ลงวันที่ 8 ธันวาคม 2534 เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่ของอุทยานแห่งชาติ ตั้งอยู่ในท้องที่อำเภอภูผาม่าน จึงเห็นสมควรให้ใช้ชื่ออุทยานแห่งนี้ว่า อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน และเป็นอุทยานแห่งชาติลำดับที่ 72 ของประเทศ (ชูศักดิ์, 2545)

อุทยานแห่งชาติภูผาม่านครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 350 ตารางกิโลเมตร หรือ 218,750 ไร่ ในท้องที่ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอชุมแพ ตำบลห้วยม่วง ตำบลวังสาว ตำบลนาฝาย ตำบลภูผาม่าน อำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และตำบลภูกระดึง ตำบลศรีฐาน อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย สภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นเทือกเขาหินปูนที่มีความสูงชันสลับซับซ้อนกันเป็นแนวยาวสลับกับที่ราบลุ่มเชิงเขา สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 200-800 เมตร เป็นแหล่งต้นน้ำของห้วยภูสี ห้วยชมพู ห้วยคะฮ่อม ห้วยจอก ห้วยยาง ห้วยซำแคน ห้วยตากว่าง ห้วยข้าวหลาม ห้วยสงขะยวน และห้วยหม้อแตก ซึ่งลำห้วยเหล่านี้ไหลลงสู่ลำน้ำพองที่ไหลมาจากอุทยานแห่งชาติภูกระดึงและลำน้ำเชิญในจังหวัดขอนแก่น สภาพดินเป็นดินร่วนปนทรายและดินลูกรังอยู่ปะปนกับหินชนิดต่างๆ ลักษณะอากาศโดยทั่วไป มีอากาศร้อนถึงร้อนจัด อุณหภูมิสูงสุดเฉลี่ย 39 องศาเซลเซียส สภาพป่าประกอบด้วยป่าดิบเขา ป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ และป่าเต็งรัง พรรณไม้สำคัญ ได้แก่ ประดู่ มะค่าโมง ตะแบก เหียง พลวง แดง เต็ง รัง ฯลฯ สัตว์ป่าที่พบได้แก่ เสียงผา หมูป่า เก้ง ลิง กระจ่างป่า นิ่มหรือลิ้น ม่น ตะกวด ไก่ป่า นกชนิดต่าง ๆ และแมลงกว่า 200 ชนิด

ภาพที่ 3 อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

อุทยานแห่งชาติภูผาม่านมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	จดอำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ และอำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย
ทิศใต้	จดอำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น และอำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ
ทิศตะวันออก	จดอำเภอสีชมพู และอำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น
ทิศตะวันตก	จดอำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดเลย ในอดีตเคยมีกรณีขัดแย้งระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างรุนแรงหลายครั้ง ทั้งจากการให้สัมปทานทำไม้ การอพยพประชาชนออกจากพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ เพื่อจัดหาที่ดินทำกินตาม โครงการจัดที่ดินทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ (จก.) โดยความร่วมมือของทางราชการหลายฝ่าย ได้มีการอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่เมื่อ พ.ศ.2534 ไปยังบริเวณป่าสงวนแห่งชาติป่าดงลาน ในท้องที่ตำบลวังเพิ่มและตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น เนื้อที่ประมาณ 44,500 ไร่และการประกาศพื้นที่เป็นอุทยานแห่งชาติ ในปี พ.ศ.2534 ได้มีการประท้วงเพื่อให้รัฐบาลยกเลิกโครงการและอนุญาตให้ประชาชนอยู่อาศัยในพื้นที่เดิมของตนได้ ต่อมาคณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 29 เมษายน 2540 อนุญาตให้ราษฎรที่เคยเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่อุทยานแห่งชาติภูผาม่านก่อนประกาศจัดตั้งเป็นอุทยานแห่งชาติ สามารถกลับเข้ามาอยู่อาศัยและทำกินต่อไปได้ดังเดิม จนกว่าทางราชการจะจัดหาพื้นที่ที่เหมาะสมใหม่ให้ได้ (วินัย และคณะ, 2534) ถึงแม้ปัจจุบันประชาชนสามารถกลับเข้ามาอยู่อาศัยและทำกินในพื้นที่เดิมได้ แต่ก็ยังคงมีความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเรื่อยมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตอุทยานแห่งชาติ และจากความขัดแย้งดังกล่าว อุทยานแห่งชาติภูผาม่านจึงได้เข้าร่วมโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2544 และมีหมู่บ้านเป้าหมายของโครงการฯ จำนวน 9 พื้นที่ ได้แก่ พื้นที่บ้านชำผักหนาม พื้นที่บ้านตาดฟ้า - ดงสะคร่าน พื้นที่บ้านหนองจาน พื้นที่ภูหินกอง (บ้านทรัพย์สมบูรณ์ บ้านห้วยเตย บ้านห้วยซ้อและบ้านผาน้ำทิพย์) พื้นที่ห้วยหม้อแตก - ดงมะไฟ (บ้านวังสาว) พื้นที่ห้วยหม้อแตก - ดงมะไฟ (บ้านวังกกแก้ว) พื้นที่ห้วยหินปูน - ห้วยหินเหล็กไฟ (บ้านนายางใต้และบ้านหนองขอน) พื้นที่ห้วยหมากหมาง (บ้านนายางเหนือ) และพื้นที่วังอีเมียง (บ้านนา้อย บ้านนาโก และหมู่บ้านอื่น ๆ) รายละเอียดลำดับเหตุการณ์สำคัญของพื้นที่ ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ลำดับเหตุการณ์สำคัญในพื้นที่อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

ปี	เหตุการณ์
พ.ศ.2481	กรมป่าไม้ประกาศให้ป่าดงลานเป็นป่าประเภทป้องกัน
พ.ศ.2502 – 2508	ประชาชนจากหลายจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อพยพเข้ามาบุกเบิกที่ดินทำกิน
พ.ศ.2504	กรมป่าไม้ประกาศให้ป่าป้องกันป่าดงลาน เป็นป่าถาวร
พ.ศ.2505	รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อพยพประชาชนออกจากพื้นที่ป่าดงลาน
พ.ศ.2507	กรมป่าไม้ประกาศให้ป่าถาวรดงลาน เป็นป่าสงวนแห่งชาติดงลาน

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ปี	เหตุการณ์
หลังปี พ.ศ.2508	ประชาชนที่ถูกอพยพออกจากพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติดงลาน ได้กลับเข้ามาทำกินในพื้นที่เดิม และมีประชาชนอพยพเข้ามาเพิ่มอีกเป็นจำนวนมาก
พ.ศ.2515	องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) เริ่มสัมปทานป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนดงลาน
พ.ศ.2519	เกิดเหตุการณ์ตุลาวิปโยค มีนักศึกษาหนีเข้ามาอยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติดงลาน และเผยแพร่แนวคิดคอมมิวนิสต์สู่ประชาชนในท้องถิ่น
พ.ศ.2520	ความขัดแย้งทางการเมือง ทำให้องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้หยุดการทำสัมปทานป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนดงลาน
พ.ศ.2529	ทหาร ได้ย้ายกลุ่มบ้านต่างๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ในพื้นที่ป่ามาร่วมกันเป็นหมู่บ้านชำผักหนาม (บริเวณบ้านชำผักหนามในปัจจุบัน)
พ.ศ.2530	ออป.เริ่มสัมปทานป่าไม้ ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติดงลานอีกครั้ง
พ.ศ.2534 – 2535	ประชาชนจากหลายพื้นที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ คจก. ได้ประท้วงเพื่อให้รัฐบาลยกเลิกโครงการ
พ.ศ.2535	ประชาชนบ้านชำผักหนาม จำนวน 71 ครัวเรือน ได้ย้ายกลับไปอาศัยในหมู่บ้านเดิม และมีปัญหาความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำกินของประชาชนเป็นแปลงปลูกป่า ประชาชนจึงมีการประท้วงและเข้าทำลายแปลงปลูกป่าที่อยู่ในที่ดินทำกินเดิมของตนเอง
เดือนกรกฎาคม พ.ศ.2535	รัฐบาลได้ยกเลิกโครงการ คจก. และอนุญาตให้ชาวบ้านสามารถอาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าได้แต่ไม่มีสิทธิตามกฎหมายและไม่มีการสนับสนุนสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน และประชาชนได้แก้ไขปัญหาด้วยการหยุดทำลายป่า และเปลี่ยนรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นระบบวนเกษตรหรือเกษตรผสมผสาน
หลังจากปี 2535	ประชาชนได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ เช่น โครงการพัฒนาป่าดงลาน มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย และศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก
พ.ศ. 2540	ประชาชนได้ร่วมกับสมาชิกคนจนประท้วงรัฐบาล เพื่อเรียกร้องสิทธิในการถือครองพื้นที่ดินทำกิน และค่าชดเชยจากโครงการ คจก. และรัฐบาลได้ตกลงในหลักการ โดยมีมติคณะรัฐมนตรีให้ประชาชนสามารถอยู่ในพื้นที่ได้และให้ผู้ที่เข้าร่วมประท้วงได้รับการชดเชยจากรัฐบาลเนื่องจากโครงการ คจก.

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ปี	เหตุการณ์
30 กรกฎาคม พ.ศ. 2540	รัฐบาลได้ยกเลิกมติคณะรัฐมนตรีเมื่อปี พ.ศ.2535 และอนุญาตให้ประชาชนสามารถอาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าของอุทยานแห่งชาติภูผาม่านได้
พ.ศ. 2544	อุทยานแห่งชาติภูผาม่านเข้าร่วมโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน โดยมีพื้นที่เป้าหมายของโครงการฯ 9 พื้นที่
พ.ศ. 2547	อุทยานแห่งชาติภูผาม่านเข้าร่วมโครงการจัดการพื้นที่คุ้มครองอย่างมีส่วนร่วม (JomPAs)

ที่มา: รัชณี (2545), ศาคร (2543) และสมหญิง (2550)

2. ข้อมูลทั่วไปของชุมชนในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานและมีที่ดินทำกินอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ มี 3 ชุมชน ได้แก่ บ้านชำ ผักหนาม บ้านตาดฟ้า - ดงสะคร่าน และบ้านหนองจาน ส่วนหนึ่งมีการตั้งถิ่นฐานก่อนปี 2498 บางส่วนเริ่มย้ายมาตั้งแต่ปี 2506 เป็นต้นมา และส่วนใหญ่เข้ามาในช่วงปี 2534 - 2537 ซึ่งมาจากจังหวัดใกล้เคียง เช่น เลย เพชรบูรณ์ ชัยภูมิ มหาสารคาม ฯลฯ เพื่อมาหาที่ดินทำกิน อาชีพหลักของประชาชนส่วนใหญ่คือเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา ทำไร่อ้อย และไร่ข้าวโพด บางพื้นที่ปลูกผัก สลับกับการปลูกพืชไร่ อาชีพเสริมคือการรับจ้าง การเลี้ยงสัตว์ รายได้เฉลี่ยรวมทั้งภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร 56,639.50 บาท ขนาดที่ดินทำกินในเขตอุทยานแห่งชาติโดยเฉลี่ยเท่ากับ 19.74 ไร่ ต่อครัวเรือน มีเพียงร้อยละ 20 ของครัวเรือนที่มีที่ดินนอกเขตอุทยานแห่งชาติ

ส่วนชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ภายนอก แต่มีที่ดินทำกินในเขตอุทยานแห่งชาติ ส่วนใหญ่เริ่มเข้ามาทำกินตั้งแต่ปี 2510 เป็นต้นมา แต่เข้ามามากที่สุดในช่วงปี 2521 - 2536 ได้แก่ บ้านวังสาว บ้านวังกกแก้ว บ้านนาขางใต้ บ้านหนองขอน บ้านนาขางเหนือ บ้านทรัพย์สมบูรณ์ บ้านห้วยเตย บ้านห้วยซ้อ บ้านผาน้ำทิพย์ บ้านนาน้อย บ้านนาโก ซึ่งในแต่ละชุมชนมีครัวเรือนบางส่วนที่มีพื้นที่ทำกินกระจายตามเขตขอบในของอุทยานแห่งชาติ และมีขนาดที่ดินทำกินในเขตโดยเฉลี่ยเท่ากับ 13.89 ไร่ต่อครัวเรือน ประชาชนส่วนใหญ่ (ร้อยละ 79.88) มีที่ดินนอกเขตอุทยานแห่งชาติ อาชีพ

หลัก ได้แก่ การทำนา ทำไร่ และปลูกไม้ผล ส่วนอาชีพเสริม ได้แก่ การรับจ้างทั้งในและนอกภาคเกษตร เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ได้มีการศึกษา งานวิจัยที่มีลักษณะใกล้เคียงในด้านต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. งานวิจัยด้านการประเมินผล

ธวัช (2548) ได้ประเมินผลการดำเนิน โครงการฝึกอบรมอาสาสมัครป้องกันไฟป่า อำเภอละงู จังหวัดสตูล โดยการค้นคว้าเอกสารจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กรมป่าไม้ สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดสตูล และองค์การบริหารส่วนตำบล และสร้างแบบสัมภาษณ์เพื่อใช้ในการประเมินความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ ทรัพยากรป่าไม้ ปัญหาไฟป่า และเปรียบเทียบพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการป้องกันไฟป่าของผู้ เข้ารับการฝึกอบรมกับผู้ที่ไม่ได้เข้าฝึกอบรม โดยการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 58 ราย พบว่า ระดับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ ปัญหาไฟป่า และการมีส่วนร่วมในการป้องกันไฟ ป่า ของผู้เข้าฝึกอบรมกับผู้ที่ไม่ได้เข้าฝึกอบรมมีความแตกต่างกัน โดยผู้เข้ารับการฝึกอบรมส่วนใหญ่ ร้อยละ 97 มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ในระดับสูง ร้อยละ 55 มีความรู้ด้านปัญหา ไฟป่าในระดับปานกลาง และร้อยละ 79 มีส่วนร่วมในการป้องกันไฟป่าในระดับมาก ส่วนผู้ที่ไม่ได้ เข้าฝึกอบรมส่วนใหญ่ ร้อยละ 66 มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ในระดับปานกลาง มี ความรู้ด้านปัญหาไฟป่าในระดับต่ำ และร้อยละ 83 มีส่วนร่วมในการป้องกันไฟป่าในระดับปาน กลาง สำหรับความคิดเห็นที่มีต่อ โครงการฝึกอบรมฯ ผู้เข้ารับการฝึกอบรมส่วนใหญ่ ร้อยละ 79 เห็นด้วยในการจัด ขณะที่ผู้ที่ไม่ได้เข้าฝึกอบรม ร้อยละ 76 ตอบว่าไม่แน่ใจ และมีเพียงร้อยละ 24 เท่านั้นที่เห็นด้วย ผลการดำเนินงานการฝึกอบรมอาสาสมัครป้องกันไฟป่า ประสบผลสำเร็จเป็นที่ น่าพอใจในระดับหนึ่ง ผู้ที่เข้ารับการฝึกอบรมส่วนใหญ่แสดงให้เห็นว่ายังคงมีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ และปัญหาไฟป่าในระดับสูงกว่าผู้ที่ไม่ได้เข้าฝึกอบรม อีกทั้งยังมีทัศนคติที่ ดีต่อ โครงการฝึกอบรมและมีส่วนร่วมในการป้องกันไฟป่าอย่างต่อเนื่อง

ดวงมาลย์ (2548) ได้ประเมินการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน กรณีศึกษาการประยุกต์ใช้แนวคิด AFP กับป่าชายเลน บ้านสลักเพชร จังหวัดตราด โดยกำหนดตัวชี้วัดจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและจัดเวทีสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในพื้นที่ศึกษา ซึ่งได้แก่ตัวชี้วัดด้านพื้นที่และทรัพยากร ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านการจัดการองค์กร และมีการตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมและการประเมินผล

ปรีชา (2545) ได้ประเมินคุณภาพการจัดการด้านนันทนาการในอุทยานแห่งชาติ: กรณีศึกษา อุทยานแห่งชาติเขาหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยทำการศึกษาข้อมูลจากการตรวจสอบเอกสารเพื่อกำหนดตัวชี้วัดคุณภาพการจัดการด้านนันทนาการในเบื้องต้น จากนั้นให้ผู้เชี่ยวชาญทางด้านการจัดการอุทยานแห่งชาติ ตรวจสอบและประเมินความเหมาะสมของตัวชี้วัดก่อนนำไปใช้ในการศึกษาประเมินคุณภาพการจัดการด้านนันทนาการ

อนันต์ (2547) ได้ประเมินผลการจัดการอุทยานแห่งชาติปางสีดา จังหวัดปราจีนบุรีและจังหวัดสระแก้ว โดยทำการประเมิน 2 แนวทาง คือ ประเมินผลการจัดการตามแผนแม่บทการจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติปางสีดา ซึ่งประกอบด้วย 4 แผนหลัก 36 กิจกรรม และการประเมินคุณภาพการจัดการด้านนันทนาการ โดยใช้ 4 ประเด็นหลักในการประเมิน คือความพึงพอใจโดยรวม ความคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการ ความตั้งใจในการกลับมาเยือนในอนาคต และความคิดเห็นต่อการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่

2. งานวิจัยด้านการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

รักษนก (2547) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ บริเวณรอบพื้นที่อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ของสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล ได้แก่ ระดับการศึกษา การได้รับข้อมูลข่าวสาร และการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม และปัญหาในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของสภาองค์การบริหารส่วนตำบล ได้แก่ การขาดแคลนงบประมาณในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กฎหมายข้อบังคับและข้อตกลงร่วมกันเป็นประจำและต่อเนื่องในการการควบคุมการใช้ประโยชน์ และการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้

ชูศักดิ์ (2545) ศึกษาถึงลักษณะของการพึ่งพิงป่า และทัศนคติของประชาชนต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ ของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เขตขอบในและเขตขอบนอกของอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน พบว่า ด้านการป้องกันรักษาทรัพยากรป่าไม้ ประชาชนเห็นด้วยกับการประกาศพื้นที่อุทยานแห่งชาติ ว่าเป็นการช่วยรักษาทรัพยากรธรรมชาติของประเทศ แต่ไม่เห็นด้วยว่าการสร้างแนวเขตพื้นที่อุทยานฯ จะช่วยป้องกันการบุกรุกพื้นที่อุทยานแห่งชาติ และประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่มีความรู้เรื่องกฎหมาย ข้อบังคับเกี่ยวกับอุทยานแห่งชาติ ประชาชนมีทัศนคติที่ว่าเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติบางคนไม่สุจริตต่อหน้าที่ บางส่วนยังมีศักยภาพและขีดความสามารถในการป้องกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติและไฟป่าน้อย และไม่แน่ใจในความสามารถของเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติว่าจะสามารถอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้เพียงฝ่ายเดียว และเห็นว่าควรขอความร่วมมือกับประชาชนในการปราบปรามผู้กระทำผิด และควรมีมิตรสัมพันธ์ที่ดีกับประชาชน ด้านการจัดการและพัฒนา ประชาชนส่วนใหญ่เห็นว่าทางอุทยานแห่งชาติภูผาม่านควรให้ความรู้ความเข้าใจในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติแก่ประชาชน

ฉัตรดา (2543) ศึกษาการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และการใช้ประโยชน์ที่ดินของประชาชนบ้านจาน ตำบลห้วยทราย อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี พบว่า ความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจสังคม เช่น เพศ อาชีพ ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน รายได้ของครัวเรือน ระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐาน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม จำนวนแรงงานในครัวเรือน การมีอาชีพรอง และขนาดของพื้นที่ถือครอง ไม่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และได้เสนอแนะว่า เพื่อสร้างความเข้มแข็งของการมีส่วนร่วมต้องอาศัยการประชาสัมพันธ์ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

วิลาสินี (2548) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และเปรียบเทียบปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน หมู่ 3 ตำบลสวนผึ้ง อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี ภายใต้การดำเนินงานของมูลนิธิกระทายในดวงจันทร์ ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้าไปดำเนินงาน เพื่อแก้ไขปัญหาในพื้นที่จากการบุกรุก และการใช้ป่าอย่างไม่ถูกวิธีของชาวบ้าน โดยผ่านโครงการต่าง ๆ พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทนครัวเรือน จำนวน 260 ครัวเรือน และสมาชิกที่เข้าร่วมในโครงการของมูลนิธิกระทายในดวงจันทร์ 30 คน มีการใช้ประโยชน์จากป่ามาก การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้โดยรวมอยู่ในระดับต่ำ เนื่องจากประชาชนไม่ค่อยเห็นประโยชน์ที่ได้รับจากการเข้าร่วม และพบว่า ความแตกต่างด้าน เพศ สัญชาติ อาชีพ รายได้ การใช้ประโยชน์จากป่า ประสบการณ์การเป็นสมาชิกกลุ่ม ความรู้ความเข้าใจในการ

อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การตระหนักถึงการสูญเสียป่า และความคาดหวังถึงประโยชน์ที่จะได้รับในอนาคต มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

พรรษา (2548) ได้ศึกษาระดับการมีส่วนร่วมและปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของราษฎรในการป้องกันรักษาป่า พื้นที่สวนป่าห้วยไร่ ตำบลห้วยไร่ อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาส่วนใหญ่ได้รับข้อมูลข่าวสาร เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม มีความคุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่พอสมควร มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกฎหมายป่าไม้อยู่ในระดับปานกลาง และมีระดับการมีส่วนร่วมในการป้องกันรักษาป่าอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการป้องกันรักษาป่า ได้แก่ สถานภาพการสมรส รายได้ของครัวเรือน ระยะเวลาการตั้งถิ่นฐาน การได้รับข้อมูลข่าวสาร และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกฎหมายป่าไม้

บุญชู (2548) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของราษฎรท้องถิ่นในโครงการศูนย์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ พื้นที่สวนป่าเจ็ดคด - โป่งก้อนเส้า อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี โดยการสอบถามกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 194 ราย พบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของราษฎรท้องถิ่นในโครงการศูนย์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ พื้นที่สวนป่าเจ็ดคด - โป่งก้อนเส้า ได้แก่ ภูมิฐานะเดิม จำนวนสมาชิกในครัวเรือน ขนาดพื้นที่ถือครอง อาชีพหลัก การรับรู้ข่าวสาร และการเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม

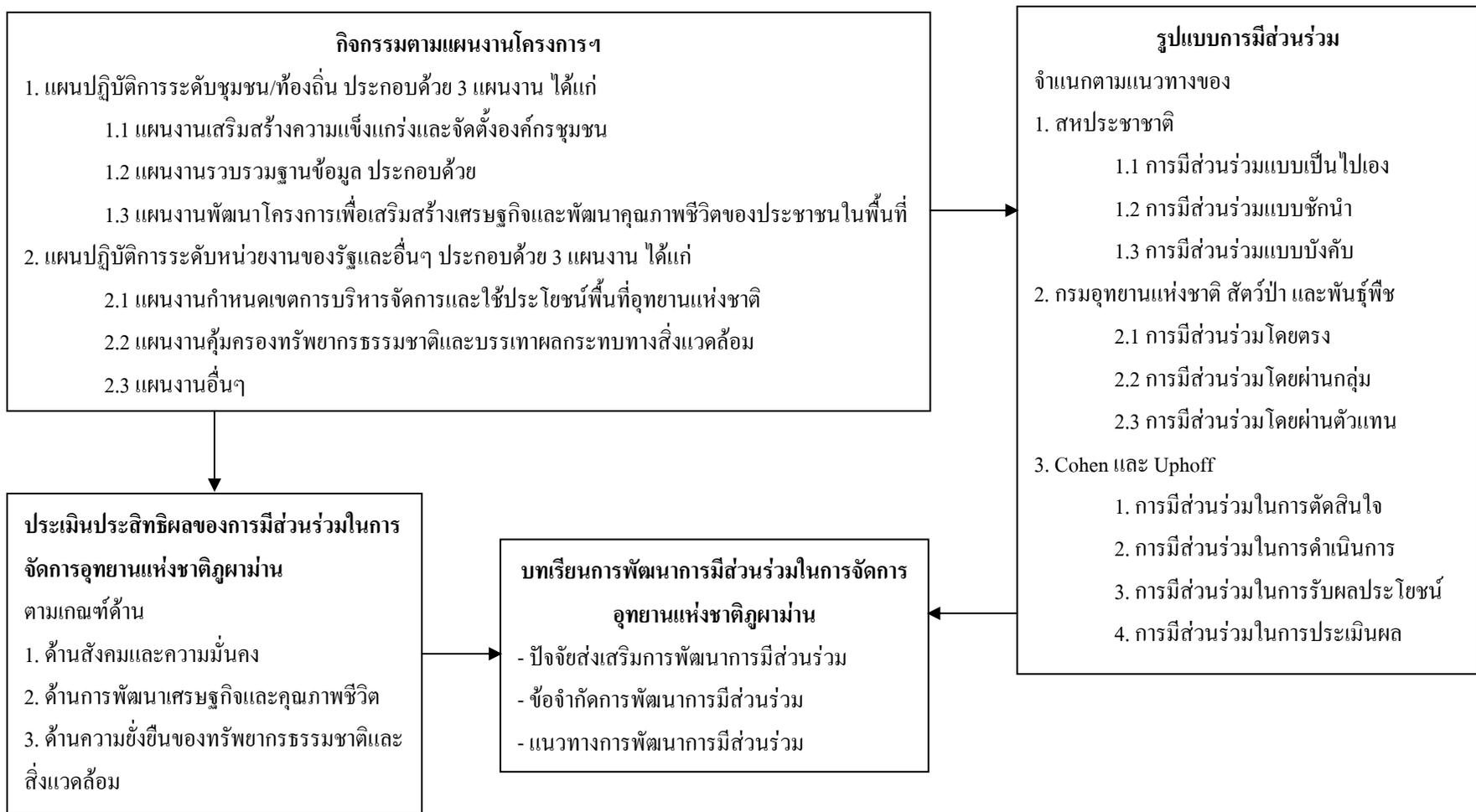
วิทยาภรณ์ (2544) ได้ศึกษา การพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง พบว่า ประชาชนและผู้นำในชุมชนมีความต้องการที่จะเข้าร่วมวางแผนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และเห็นด้วยกับแนวคิดการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย แต่ในทางปฏิบัติยังไม่มีโอกาสในการเข้าร่วมมากนัก และแนวทางในการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชน เกิดขึ้นได้จากปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งประกอบด้วย 1) ศักยภาพความพร้อมของชุมชน 2) สิ่งจูงใจ 3) การจัดการ 4) นโยบายของภาครัฐ และ 5) อุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมและแนวทางการสร้างความร่วมมือ ซึ่งมีแนวทาง คือ การสร้างความร่วมมือระหว่างภาครัฐและองค์กรชุมชน

ยรรยง (2544) ได้ศึกษา การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ของหมู่บ้านรอบแนวเขตอุทยานแห่งชาติภูพาน โดยสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง 396 คน พบว่า การมีส่วน

ร่วมของประชาชนด้านการป้องกันรักษาป่า ด้านการป้องกันไฟป่า และด้านการใช้ประโยชน์จาก
ทรัพยากรป่าไม้อย่างประหยัดและคุ้มค่า อยู่ในระดับน้อย และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วม
ของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ ประสิทธิภาพการเข้ารับอบรม ความเชื่อถือ
บุคคลสำคัญ งบประมาณตำแหน่งทางสังคม โดยการเป็นกรรมการหมู่บ้านหรืออาสาสมัคร อาชีพ
เกษตรกรรม ความตระหนักถึงปัญหาของทรัพยากรป่าไม้และการใช้ประโยชน์จากป่า

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการตรวจสอบเอกสารเกี่ยวกับโครงการฯ การศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม
และวัตถุประสงค์ในการวิจัย จึงได้กรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้ ดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4 กรอบแนวคิดในการวิจัย

อุปกรณ์และวิธีการ

อุปกรณ์

1. แบบสัมภาษณ์ (interview schedule)
2. แบบบันทึกข้อมูล
3. เครื่องคอมพิวเตอร์ โปรแกรมสำเร็จรูป และเครื่องพิมพ์
4. กระดาษและชุดเครื่องเขียน
5. กล้องถ่ายรูป
6. แผนที่อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

วิธีการ

วิธีการในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วยการรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งเรียงลำดับตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. การรวบรวมข้อมูล

1.1 รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้อง โดยการค้นคว้าเอกสาร โครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน ของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อศึกษาแผนงานโครงการ เป้าหมาย วัตถุประสงค์ และศึกษาเอกสารรายงานประจำปี รายงานสรุปผลการดำเนินงาน และข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการฯ ของอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐาน พื้นที่เป้าหมาย ผู้เกี่ยวข้อง รูปแบบ กระบวนการ ขั้นตอนการดำเนินงาน ผลการดำเนินงาน รวมถึงปัญหาและอุปสรรคของ

โครงการฯ โดยมีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลจากกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช

1.2 การพัฒนาตัวชี้วัด และการรวบรวมข้อมูลตามตัวชี้วัด เพื่อประเมินประสิทธิผลจากการดำเนินโครงการฯ โดยคัดเลือกตัวชี้วัดที่เหมาะสม ซึ่งโครงการฯ ได้มีการกำหนดกรอบตัวชี้วัดเบื้องต้นสำหรับการประเมินผลสำเร็จขั้นสุดท้าย ไว้ 3 ด้าน ได้แก่ ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่เนื่องจากบางตัวชี้วัดเดิม มีความเหมาะสมที่จะนำมาใช้ในการประเมินผลแต่ขาดระบบฐานข้อมูล จึงมีการปรับปรุงและพัฒนาตัวชี้วัด โดยผู้เชี่ยวชาญด้านการประเมินผลการจัดการอุทยานแห่งชาติ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และคณะผู้บริหารโครงการฯ ส่วนกิจกรรมพิเศษ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช เพื่อให้ได้ตัวชี้วัดสอดคล้องกับสภาพความเป็นไปได้ในการศึกษา ซึ่งประกอบด้วย เกณฑ์ด้านสังคมและความมั่นคง เกณฑ์ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต และเกณฑ์ด้านความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

จากนั้นทำการรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบ โครงสร้าง (structured interviews) มีลักษณะเป็น คำถามปลายปิด (closed-ended question) และคำถามปลายเปิด (open-ended question) ประกอบกับการสนทนาและขอความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการฯ ของอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน เพื่อประสานงานกับผู้นำชุมชนในการสอบถามข้อมูล และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้นำชุมชน และขอคำแนะนำในการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง และการลงพื้นที่เพื่อหากกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งแบบสัมภาษณ์ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ต่อไปนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์

ส่วนที่ 2 การมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินงานของโครงการฯ

ส่วนที่ 3 ความคิดเห็นของประชาชนต่อคณะกรรมการโครงการฯ

ส่วนที่ 4 ความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต

ส่วนที่ 5 ความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของ
ทรัพยากรธรรมชาติในเขตอุทยานแห่งชาติ

ส่วนที่ 6 ข้อเสนอแนะในการพัฒนาโครงการฯ

การศึกษาค้างนี้ใช้หน่วยในการวิเคราะห์ (unit of analysis) ระดับครัวเรือน เฉพาะ
ครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ซึ่งมีจำนวน 561 ครัวเรือน และคำนวณหา
จำนวนกลุ่มตัวอย่างที่เหมาะสม โดยใช้สูตรของ Yamane (1973) ที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95

$$n = \frac{N}{1 + N e^2}$$

เมื่อ n = ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง
 N = ขนาดของประชากร
 e = ขนาดของความคลาดเคลื่อน

$$\begin{aligned} \text{ดังนั้น} \quad n &= \frac{561}{1 + (561(0.05^2))} \\ &= 233.51 \end{aligned}$$

ได้จำนวนตัวอย่างที่เหมาะสมอย่างน้อย 234 ตัวอย่าง ซึ่งได้ทำการสัมภาษณ์ทั้งสิ้น
จำนวน 261 ครัวเรือน โดยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย (Simple Random Sampling) และแบ่งตาม
สัดส่วนจากจำนวนครัวเรือนใน 9 พื้นที่เป้าหมายของโครงการฯ ที่มีการเข้ามาอยู่อาศัยและทำกินใน
พื้นที่อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ได้แก่ พื้นที่บ้านซำผักหนาม พื้นที่บ้านตาตฟ้า - ดงสระคร่าน พื้นที่
บ้านหนองจาน พื้นที่ภูหินกอง พื้นที่ห้วยหม้อแตก - ดงมะไฟ (บ้านวังสาว) พื้นที่ห้วยหม้อแตก -
ดงมะไฟ (บ้านวังกกแก้ว) พื้นที่ห้วยหินปูน - ห้วยหินเหล็กไฟ พื้นที่ห้วยหมากหมาง และพื้นที่วังอิ
เมียง ซึ่งมีรายละเอียดการกระจายของจำนวนกลุ่มตัวอย่าง ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 การกระจายของจำนวนกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา

พื้นที่เป้าหมายของโครงการฯ	จำนวนครัวเรือน	จำนวนตัวอย่าง
บ้านชำผักหนาม	73	34
บ้านตาตฟ้า – ดงสะคร่าน	122	54
บ้านหนองจาน	84	39
พื้นที่ภูหินกอง	52	25
พื้นที่ห้วยหม้อแตก - ดงมะไฟ (บ้านวังสาวบ)	72	34
พื้นที่ห้วยหม้อแตก - ดงมะไฟ (บ้านวังกกแก้ว)	56	26
พื้นที่ห้วยหินปูน – ห้วยหินเหล็กไฟ	44	21
พื้นที่ห้วยหมากหมาง	1	1
พื้นที่วังอีเมียง	57	27
รวม	561	261

1.3 การประชุมแลกเปลี่ยนในกลุ่มย่อยและการอภิปรายกลุ่ม ของคณะกรรมการโครงการฯ ทั้ง 9 พื้นที่ ซึ่งถือเป็นตัวแทนของประชาชน เพื่อถอดบทเรียนจากการมีส่วนร่วมในโครงการฯ ถึงสิ่งที่คิดที่ควรทำต่อไป สิ่งที่ต้องปรับปรุง และหาข้อเสนอแนะในการดำเนินงาน โดยแบ่งผู้เข้าร่วมประชุมออกเป็น 4 กลุ่ม กลุ่มละประมาณ 10 คน ในการแสดงความคิดเห็นตามความสนใจในประเด็น ดังต่อไปนี้

กลุ่มที่ 1 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

กลุ่มที่ 2 การใช้ประโยชน์พื้นที่ผ่อนปรนในเขตอุทยานแห่งชาติ

กลุ่มที่ 3 การจัดการการใช้ประโยชน์ พื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรและการส่งเสริมอาชีพ

กลุ่มที่ 4 การบริหารจัดการองค์กรและสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานในท้องถิ่น

แต่ละกลุ่มจะมีผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) ซึ่งมีหน้าที่ในการสร้างบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ กระตุ้นให้เกิดการแสดงความคิดเห็น และนำประเด็นที่ได้มาสรุปเพื่อทบทวนให้ผู้มี

ส่วนร่วมได้เข้าใจในเรื่องการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่านร่วมกัน และเสนอแนะแนวทางในการดำเนินงานร่วมกันภายในกลุ่ม หลังจากได้ข้อสรุปแล้ว นำผลการแลกเปลี่ยนในกลุ่มย่อยมานำเสนอในกลุ่มใหญ่โดยการอภิปรายกลุ่ม เพื่อสร้างความเข้าใจอีกครั้งหนึ่ง

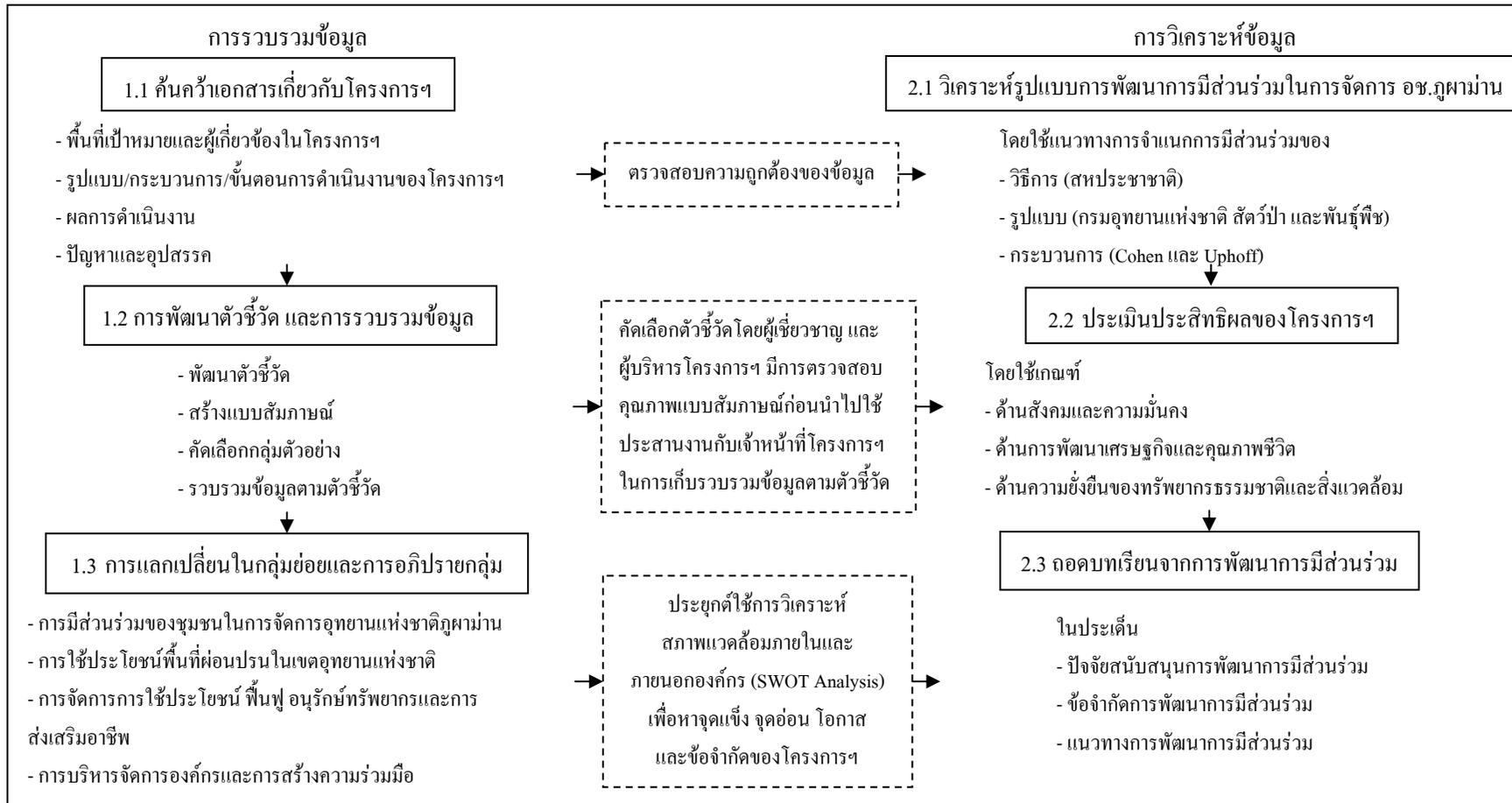
2. การวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 วิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาร่วมกันตามแผนงานโครงการนำร่องการพัฒนาร่วมกันเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน โดยใช้ขั้นตอนที่ 1 จำแนกวิธีการมีส่วนร่วมตามแนวทางของสหประชาชาติ (United Nation, 1981) ขั้นตอนที่ 2 จำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมตามแนวทางของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช (2547) และขั้นตอนที่ 3 จำแนกกระบวนการหรือกิจกรรมการมีส่วนร่วมตามแนวทางของ Cohen และ Uphoff (1980)

2.2 ประเมินประสิทธิผลของการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ตามเกณฑ์และตัวชี้วัดที่กำหนด 3 ด้าน ได้แก่ ด้านสังคมและความมั่นคง ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต และด้านความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยใช้สถิติบรรยาย (Descriptive Statistics) ในการวิเคราะห์ข้อมูล นำเสนอเป็นคำร้อยละของจำนวนครัวเรือนตัวอย่างที่ศึกษาและอธิบายผลสำเร็จของโครงการฯ ตามตัวชี้วัดดังกล่าว

2.3 วิเคราะห์บทเรียนจากการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จากกระบวนการแลกเปลี่ยนในกลุ่มย่อยและอภิปรายกลุ่ม โดยประยุกต์ใช้วิธีการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอกองค์กร (SWOT Analysis) เพื่อหาจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาสและข้อจำกัด ของการดำเนินโครงการพัฒนาที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ผืนปรม ในเขตอุทยานแห่งชาติ เพื่อถอดบทเรียนในประเด็นเกี่ยวกับปัจจัยส่งเสริมการพัฒนาร่วมกัน ซึ่งมาจากจุดแข็งและโอกาส และข้อจำกัดการพัฒนาร่วมกัน ซึ่งมาจากจุดอ่อนและข้อจำกัด เพื่อหาแนวทางการพัฒนาร่วมกัน

สามารถสรุปวิธีการศึกษาได้ดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5 วิธีการศึกษา

ผลและวิจารณ์

การศึกษาและถอดบทเรียนการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัย เป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. วิธีการ รูปแบบและกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน
2. ประสิทธิภาพของโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน
3. บทเรียนจากการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

1. วิธีการ รูปแบบและกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

จากการศึกษา พบว่า เนื่องจากโครงการฯ นี้ เป็นโครงการที่ภาครัฐริเริ่มขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติ โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วม ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงวิธีการของการมีส่วนร่วมตามแนวทางของสหประชาชาติจึงสามารถสรุปได้ว่า ทุกกิจกรรมตามแผนงานโครงการฯ เป็นการมีส่วนร่วมแบบชักนำ ซึ่งวิธีการมีส่วนร่วมในโครงการลักษณะเช่นนี้ มักพบทั่วไปในประเทศกำลังพัฒนา (United Nation, 1981) จากกิจกรรมในแผนงานของโครงการฯ ทั้งหมด 19 กิจกรรม เป็นกิจกรรมตามแผนงานในระดับชุมชน/ท้องถิ่น จำนวน 12 กิจกรรม ซึ่งประชาชน และผู้นำชุมชน มีบทบาทในการรับผิดชอบดำเนินกิจกรรม และได้รับการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ หน่วยงานของรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นกิจกรรมตามแผนงานในระดับหน่วยงานของรัฐและอื่นๆ จำนวน 7 กิจกรรม โดยมีกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช เป็นผู้รับผิดชอบหลักและเปิดโอกาสให้ประชาชน ตลอดจนองค์กรท้องถิ่น และองค์กรพัฒนาเอกชน มีส่วนร่วมในขั้นตอนการวางแผนและสนับสนุนการดำเนินงาน

1.1 วิธีการ รูปแบบและกระบวนการมีส่วนร่วมระดับชุมชน/ท้องถิ่น

การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมตามแผนงานระดับชุมชน/ท้องถิ่น ดังแสดงในตารางที่ 4 เมื่อจำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมตามแนวทางที่กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และ

พันธุ์พืช ระบุไว้ในโครงการฯ พบว่า มีอยู่ 9 กิจกรรมที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง ได้แก่ งานประชาสัมพันธ์ การคัดเลือกคณะกรรมการโครงการฯ ระดับหมู่บ้าน งานจัดตั้งองค์กร/คณะกรรมการโครงการฯ และมอบอำนาจหน้าที่ การประชุมสร้างหลักเกณฑ์กติการะดับหมู่บ้าน งานสำรวจและจัดทำข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ งานสำรวจและจัดทำข้อมูลการท่องเที่ยว งานสำรวจและจัดทำข้อมูลภูมิปัญญาของชุมชน งานอบรมให้ความรู้ด้านการวางแผนจัดทำโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน และงานนำร่องดำเนินโครงการพัฒนาของชุมชน และมีกิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม 3 กิจกรรม ได้แก่ การศึกษาดูงาน การประชุมสร้างหลักเกณฑ์กติการะดับอุทยานฯ และงานอบรมให้ความรู้ด้านการวางแผนจัดทำโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมได้ 2 รูปแบบคือ โดยตรงและโดยผ่านกลุ่ม และกิจกรรมที่มีรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทน 1 กิจกรรม คือ งานสำรวจและจัดทำข้อมูลเศรษฐกิจสังคม/การใช้ประโยชน์ที่ดิน

สำหรับกระบวนการมีส่วนร่วม เมื่อจำแนกตามแนวทางของ Cohen และ Uphoff พบว่า มีกิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมครบทั้ง 4 ขั้นตอน ตั้งแต่ 1) การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร 2) การคิดวิเคราะห์และวางแผน 3) การดำเนินงานและรับประโยชน์ 4) การติดตามประเมินผล มีจำนวน 3 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมการศึกษาดูงาน งานอบรมให้ความรู้ด้านการวางแผนจัดทำโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน และงานนำร่องดำเนินโครงการพัฒนาของชุมชน มี 6 กิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมใน 3 ขั้นตอนแรก แต่ขาดการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการติดตามประเมินผล ได้แก่ งานประชาสัมพันธ์ งานคัดเลือกคณะกรรมการโครงการฯ ระดับหมู่บ้าน งานจัดตั้งองค์กร/คณะกรรมการโครงการฯ และมอบอำนาจหน้าที่ การประชุมสร้างหลักเกณฑ์กติการะดับหมู่บ้าน การประชุมสร้างหลักเกณฑ์กติการะดับอุทยานฯ และงานสำรวจจัดทำข้อมูลภูมิปัญญาของชุมชน และมี 3 กิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมในขั้นตอนการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร และขั้นตอนการคิดวิเคราะห์และวางแผน แต่ไม่มีส่วนร่วมในขั้นตอนการดำเนินงานและรับประโยชน์ และขั้นตอนการติดตามประเมินผล ได้แก่ งานสำรวจและจัดทำข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ งานสำรวจและจัดทำข้อมูลการท่องเที่ยว และงานสำรวจและจัดทำข้อมูลเศรษฐกิจสังคม/การใช้ประโยชน์ที่ดิน

ตารางที่ 4 รูปแบบและกระบวนการมีส่วนร่วมระดับชุมชน/ท้องถิ่น

กิจกรรมในแผนงานระดับชุมชน/ท้องถิ่น	แนวทางจำแนกรูปแบบและกระบวนการมีส่วนร่วม						
	รูปแบบการมีส่วนร่วม ¹			กระบวนการมีส่วนร่วม ²			
	โดยตรง	โดยผ่าน กลุ่ม	โดยผ่าน ตัวแทน	รับรู้ข้อมูล ข่าวสาร	คิดวิเคราะห์ และวางแผน	ดำเนินงาน และรับ ประโยชน์	ติดตาม ประเมินผล
1. แผนงานเสริมสร้างความแข็งแกร่งและจัดตั้งองค์กรชุมชน							
งานประชาสัมพันธ์	/			←————→			
งานพัฒนาศักยภาพและเตรียมผู้นำชุมชน							
- การคัดเลือกคณะกรรมการโครงการระดับหมู่บ้าน	/			←————→			
- การศึกษาดูงาน		/		←————→			
งานจัดตั้งองค์กร/คณะกรรมการโครงการฯและมอบอำนาจ หน้าที่	/			←————→			
งานการสร้างหลักเกณฑ์กติกาประชาคมร่วมรัฐ							
- การประชุมสร้างหลักเกณฑ์กติการะดับหมู่บ้าน	/			←————→			
- การประชุมการสร้างหลักเกณฑ์กติการะดับอุทยานฯ		/		←————→			

ตารางที่ 4 (ต่อ)

กิจกรรมในแผนงานระดับชุมชน/ท้องถิ่น	แนวทางจำแนกรูปแบบและกระบวนการมีส่วนร่วม						
	รูปแบบการมีส่วนร่วม ¹			กระบวนการมีส่วนร่วม ²			
	โดยตรง	โดยผ่าน กลุ่ม	โดยผ่าน ตัวแทน	รับรู้ข้อมูล ข่าวสาร	คิดวิเคราะห์ และวางแผน	ดำเนินงาน และรับ ประโยชน์	ติดตาม ประเมินผล
2. แผนงานรวบรวมฐานข้อมูล							
งานสำรวจและจัดทำข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ	/			←→			
งานสำรวจและจัดทำข้อมูลการท่องเที่ยว	/			←→			
งานสำรวจและจัดทำข้อมูลภูมิปัญญาของชุมชน	/			←→			
งานสำรวจและจัดทำข้อมูลเศรษฐกิจสังคม/การใช้ประโยชน์ที่ดิน			/	←→			
3. แผนงานการพัฒนาโครงการเพื่อเสริมสร้างเศรษฐกิจและพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่							
งานอบรมให้ความรู้ด้านการวางแผนจัดทำโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน	/	/		←→			
งานนำร่องดำเนินโครงการพัฒนาของชุมชน	/			←→			

หมายเหตุ ¹ รูปแบบการมีส่วนร่วมตามแนวทางของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช (2547)

² กระบวนการมีส่วนร่วมตามแนวทางของ Cohen และ Uphoff (1980)

1.2 รูปแบบและกระบวนการมีส่วนร่วมระดับหน่วยงานของรัฐและอื่นๆ

การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมตามแผนงานระดับหน่วยงานของรัฐและอื่นๆ ดังแสดงในตารางที่ 5 พบว่า มี 5 กิจกรรมที่เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง ได้แก่ งานกำหนดเขตการใช้พื้นที่อุทยานแห่งชาติแบบมีส่วนร่วม งานคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม งานส่งเสริม/พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วม งานสนับสนุนและเสริมสร้างความแข็งแกร่งของชุมชน และงานสัมมนาสัญจรแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ส่วนกิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม มี 2 กิจกรรม ได้แก่ งานแก้ไขปัญหาของชุมชน และงานประชุมคณะกรรมการดำเนินงานในระดับพื้นที่ และงานกำหนดเขตการใช้พื้นที่อุทยานแห่งชาติแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมได้ 2 รูปแบบคือ โดยตรงและโดยผ่านตัวแทน

กระบวนการมีส่วนร่วมตามแนวทางของ Cohen และ Uphoff พบว่า มี 2 กิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมครบทั้ง 4 ขั้นตอน ได้แก่ งานคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม และงานสนับสนุนและเสริมสร้างความแข็งแกร่งของชุมชน มี 5 กิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมใน 3 ขั้นตอนแรก ตั้งแต่การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การคิดวิเคราะห์และวางแผน การดำเนินงานและรับประโยชน์ แต่ไม่มีส่วนร่วมในขั้นตอนการติดตามประเมินผล ได้แก่ งานกำหนดเขตการใช้พื้นที่อุทยานแห่งชาติแบบมีส่วนร่วม งานส่งเสริม/พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วม งานแก้ไขปัญหาของชุมชน งานประชุมคณะกรรมการดำเนินงานในระดับพื้นที่ และงานสัมมนาสัญจรแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

ตารางที่ 5 รูปแบบและกระบวนการมีส่วนร่วมระดับหน่วยงานของรัฐและอื่นๆ

กิจกรรมในแผนงานระดับหน่วยงานของรัฐและอื่น ๆ	แนวทางจำแนกรูปแบบและกระบวนการมีส่วนร่วม						
	รูปแบบการมีส่วนร่วม ¹			กระบวนการมีส่วนร่วม ²			
	โดยตรง	โดยผ่าน กลุ่ม	โดยผ่าน ตัวแทน	รับรู้ข้อมูล ข่าวสาร	ทิวทัศน์ และวางแผน	ดำเนินงาน และรับ ประโยชน์	ติดตาม ประเมินผล
1. แผนงานกำหนดเขตการบริหารจัดการและใช้ประโยชน์พื้นที่อุทยานแห่งชาติ							
งานกำหนดเขตการใช้พื้นที่อุทยานแห่งชาติ แบบมีส่วนร่วม	/		/	←	→		
2. แผนงานคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและบรรเทาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม							
งานคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม	/			←	→		
งานส่งเสริม/พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วม	/			←	→		
งานสนับสนุนและเสริมสร้างความแข็งแกร่งของชุมชน	/			←	→		
งานแก้ไขปัญหาของชุมชน		/		←	→		
3. แผนงานอื่นๆ							
งานประชุมคณะกรรมการดำเนินงานในระดับพื้นที่		/		←	→		
งานสัมมนาสัญจรแลกเปลี่ยนความคิดเห็น	/			←	→		

หมายเหตุ ¹ รูปแบบการมีส่วนร่วมตามแนวทางของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช (2547)

² กระบวนการมีส่วนร่วมตามแนวทางของ Cohen และ Uphoff (1980)

จากการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการฯ ตามกระบวนการมีส่วนร่วม (ตารางที่ 6) พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ (ร้อยละ 63.22) ระบุว่าตนมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นขั้นตอนแรกของกระบวนการมีส่วนร่วมในทุกกิจกรรม โดยรับรู้จากการประชาสัมพันธ์ด้วยวิธีต่าง ๆ ได้แก่ การใช้หน่วยประชาสัมพันธ์เคลื่อนที่ การประกาศด้วยเรื่องขยายเสียงในชุมชน การแจกเอกสารเผยแพร่ และใช้สื่อรูปแบบอื่น เช่น วิทยุ เป็นต้น รองลงมา ร้อยละ 52.87 ของกลุ่มตัวอย่าง ระบุว่าตนมีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์และวางแผนดำเนินกิจกรรม ซึ่งทางโครงการฯ ได้จัดประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นในการดำเนินกิจกรรมบางอย่าง เช่น การกำหนดหลักสูตรการฝึกอบรม การคัดเลือกผู้เข้าร่วมศึกษาดูงาน เป็นต้น อย่างไรก็ตามเนื่องจากในบางกิจกรรมมีรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม หรือผ่านคณะกรรมการ โครงการฯ จึงทำให้มีจำนวนผู้เข้าร่วมน้อยลงกว่าในขั้นตอนแรก สำหรับการมีส่วนร่วมในขั้นตอนที่สาม คือ การเข้าร่วมดำเนินงานและรับประโยชน์จากกิจกรรมของโครงการฯ พบว่า กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 39.08 มีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้ ได้แก่ การคัดเลือกคณะกรรมการ โครงการฯ ระดับหมู่บ้าน การสร้างหลักเกณฑ์ กติกาประชาคมร่วมรัฐ การเข้ารับการศึกษาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การประกอบอาชีพเสริม การสำรวจจำแนกเขต เป็นต้น เนื่องจากกิจกรรมส่วนใหญ่ยังมิได้ดำเนินการถึงขั้นตอนนี้หรือยังอยู่ในช่วงเริ่มต้นเท่านั้น กลุ่มตัวอย่างส่วนมากจึงยังไม่ได้เข้าร่วม และในขั้นตอนสุดท้าย คือ การติดตามประเมินผล พบว่า กลุ่มตัวอย่างเพียงร้อยละ 22.61 เท่านั้นที่ระบุว่ามีส่วนร่วม โดยการสรุปผลและตอบแบบสอบถามภายหลังการเข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งจากการศึกษารูปแบบและกระบวนการมีส่วนร่วมดังกล่าวข้างต้น เห็นได้ว่าหลายกิจกรรมของโครงการฯ ไม่มีการติดตามประเมินผลแต่ประการใด นั่นจึงอาจเป็นสาเหตุทำให้จำนวนประชาชนที่มีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้มีน้อยที่สุด

ตารางที่ 6 จำนวนกลุ่มตัวอย่างที่เข้าร่วมในกระบวนการมีส่วนร่วม

กระบวนการมีส่วนร่วม	จำนวนกลุ่มตัวอย่างที่เข้าร่วม	
	ราย	ร้อยละ
ขั้นตอนที่ 1 การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร	165	63.22
ขั้นตอนที่ 2 การคิดวิเคราะห์และวางแผน	138	52.87
ขั้นตอนที่ 3 การดำเนินงานและรับประโยชน์	102	39.08
ขั้นตอนที่ 4 การติดตามประเมินผล	59	22.61

2. ประสิทธิภาพของโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาความคิดเห็นของประชาชนกลุ่มตัวอย่างโดยการสัมภาษณ์ และการค้นคว้าข้อมูล เพื่อประเมินประสิทธิผลการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จากการดำเนินงาน โครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน ด้วยตัวชี้วัดความสำเร็จขั้นสุดท้ายของโครงการฯ ที่ได้รับการปรับปรุงและพัฒนาโดยผู้เชี่ยวชาญด้านการประเมินผลการจัดการอุทยานแห่งชาติ และผู้บริหารโครงการฯ ซึ่งประกอบด้วย เกณฑ์ 3 ด้าน ได้แก่ ด้านสังคมและความมั่นคง ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต และด้านความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผลการศึกษาเป็นดังนี้

2.1 เกณฑ์ด้านสังคมและความมั่นคง

เพื่อประเมินประสิทธิผลการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ในด้านสังคมและความมั่นคง ได้มีการคัดเลือกตัวชี้วัด เพื่อประเมินถึงการมีองค์กรชุมชนที่มีความเข้มแข็งและมีศักยภาพในการดำเนินงาน ประกอบด้วยตัวชี้วัด 6 ตัวชี้วัด (ตารางที่ 7) ซึ่งผลการประเมินประสิทธิผลเป็นดังนี้

2.1.1 ชุมชนมีองค์กรชุมชนที่ได้รับการจัดตั้งอย่างชัดเจน

การประเมินประสิทธิผลของโครงการฯ ด้านสังคมและความมั่นคง พบว่า ทุกชุมชนในพื้นที่เป้าหมายของโครงการฯ มีองค์กรชุมชนที่ได้รับการจัดตั้งอย่างชัดเจนในช่วงระยะเวลาในการดำเนินโครงการฯ โดยการคัดเลือกคณะกรรมการโครงการฯ ระดับหมู่บ้านหรือระดับพื้นที่ เพื่อเป็นตัวแทนของประชาชนและทำหน้าที่ประสานงาน ทำให้การสื่อสารระหว่างเจ้าหน้าที่กับประชาชนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

2.1.2 ชุมชนมีกติกาในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและมีการยอมรับร่วมกัน

ทุกชุมชนมีกติกาในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งหลักเกณฑ์กติกา ประชาคมร่วมรัฐของแต่ละชุมชนมีประเด็นที่คล้ายคลึงกัน ได้แก่ การจัดการที่ดิน การอนุรักษ์และ

ใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน การจัดการทรัพยากรน้ำ การจัดการแนวเขต การอนุรักษ์สัตว์ป่าและสัตว์น้ำ การควบคุมและป้องกันไฟป่า แต่มีรายละเอียดและความเข้มงวดแตกต่างกัน เช่น การห้ามนำสัตว์เข้ามาเลี้ยงในพื้นที่ การปลูกไม้ยืนต้นเพื่อเป็นไม้ใช้สอย การขออนุญาตเมื่อนำเครื่องจักรขนาดใหญ่เข้ามาในพื้นที่ การแจ้งคณะกรรมการโครงการฯ ก่อนทำการเผาไร่ การกำหนดฤดูกาล ปริมาณการเก็บหาของป่า การห้ามเปลี่ยนแปลงทางน้ำตามธรรมชาติ การปลูกพืชแบบอนุรักษ์ดินและน้ำ การห้ามจับสัตว์น้ำในฤดูวางไข่ เป็นต้น ซึ่งร้อยละ 80.20 ของประชาชนยอมรับกติกาดังกล่าว ซึ่งการยอมรับในแต่ละบุคคล หรือชุมชนมีความแตกต่างกัน เนื่องจากความจำเป็นในแต่ละพื้นที่ หากกฎระเบียบข้อใดที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ประชาชนก็ไม่สามารถปฏิบัติตามได้ หรือในกรณียากจน และต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติสูง การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรเป็นสิ่งที่ยาก (พิเศษ และคณะ, 2547) ดังนั้นในการกำหนดกฎระเบียบ ประชาชนจะพิจารณาจากการใช้ประโยชน์ของตน และมีการลงความเห็นในการประชุมเพื่อการยอมรับร่วมกัน

2.1.3 มีผู้นำชุมชน/องค์กรชุมชนที่ได้รับการยอมรับ

ร้อยละ 95.73 ของประชาชนรู้จักคณะกรรมการโครงการฯ ซึ่งร้อยละ 42.16 ของผู้ที่รู้จักเห็นว่าคณะกรรมการโครงการฯ มีประสิทธิภาพในการทำงาน และร้อยละ 76.92 พึงพอใจต่อการปฏิบัติงานของคณะกรรมการโครงการฯ ซึ่งความคิดเห็นของประชาชนต่อคณะกรรมการโครงการฯ ในด้านบวก ได้แก่ เห็นว่าปฏิบัติหน้าที่ได้ดี มีความเสียสละ มีความรับผิดชอบ รับฟังความคิดเห็นของประชาชน ประสานงานและประชาสัมพันธ์ข้อมูลให้ประชาชนได้รับทราบ และความคิดเห็นในด้านลบ เห็นว่ายังไม่ค่อยมีผลงานให้เห็นชัดเจน การทำงานยังไม่ต่อเนื่องและสม่ำเสมอ มีความขัดแย้งกันเองในบางครั้ง และยังไม่สามารถช่วยแก้ปัญหาของประชาชนได้เท่าที่ควร ซึ่งอาจเนื่องมาจากคณะกรรมการโครงการฯ ส่วนใหญ่มีจะมาจากกลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งมีภาระหน้าที่รับผิดชอบหลายอย่าง และปัญหาต่างๆของประชาชนเป็นปัญหาที่ไม่สามารถแก้ไขได้ในระยะเวลาอันรวดเร็ว จึงมีประชาชนบางส่วนยังไม่พอใจการทำงานของคณะกรรมการโครงการฯ

2.1.4 องค์กรชุมชนมีทรัพยากรในการบริหารจัดการที่เพียงพอ

ร้อยละ 88.89 ของคณะกรรมการโครงการฯ เห็นว่าบุคลากรมีความสามารถและมีจำนวนเพียงพอ ร้อยละ 80.56 เห็นว่าบุคลากรมีเวลาในการทำงานให้ชุมชน แต่มีเพียงร้อยละ

13.89 ที่เห็นว่ามิงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์ที่เพียงพอ เนื่องจากงบประมาณของโครงการฯ ส่วนใหญ่ได้ถูกจัดสรรไปในการดำเนินกิจกรรมด้านการอบรมและการศึกษาดูงาน จึงไม่มีงบประมาณสนับสนุนในการจัดหาอุปกรณ์อื่นๆ

2.1.5 องค์กรชุมชนมีเครือข่ายความร่วมมือกับองค์กรภายนอก

ร้อยละ 86.11 ของคณะกรรมการ โครงการฯ เคยจัดทำโครงการเพื่อรับการสนับสนุนจากภายนอก ซึ่งนอกจากการสนับสนุนของอุทยานแห่งชาติภูผาม่านในด้านจัดการดูแลพื้นที่ร่วมกับองค์กรชุมชนผ่านโครงการฯ ยังมีการขอความร่วมมือและการสนับสนุนจากหน่วยงานอื่นๆ ซึ่งหน่วยงาน/องค์กรที่สนับสนุนและร่วมมือได้แก่ องค์กรการบริหารส่วนตำบล (อบต.) ในพื้นที่ ได้แก่ อบต.นาหนองทุ่ม อบต.ภูผาม่าน อบต.ผานกเค้า และอบต.ภูกระดึง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ทั้งจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดเลย ในการสนับสนุนด้านงบประมาณ หน่วยงานราชการอื่นๆ ได้แก่ หน่วยงานปกครอง เกษตรอำเภอที่สนับสนุนวิทยากรในการฝึกอบรมอาชีพเสริม รวมถึงสถานีพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าห้วยกุ่ม จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งเป็นเครือข่ายในการอบรมและเผยแพร่ความรู้ด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ มุลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนภาคอีสาน สนับสนุนในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับองค์กรชุมชนด้านการจัดการป่า และกระตุ้นการทำงานพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมในชุมชน แผนงานสนับสนุนความร่วมมือในประเทศไทย ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก (RECOFCT) สนับสนุนในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับองค์กรชุมชนด้านการจัดการป่าและถ่ายทอดประสบการณ์ของชุมชน และสภาเครือข่ายองค์กรชาวบ้านป่าดงลาน สนับสนุนในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับองค์กรชุมชนด้านการจัดการป่า

2.1.6 องค์กรชุมชนมีกลไกในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง

ในด้านการมีกลไกในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง คณะกรรมการโครงการฯ เป็นผู้มีส่วนสำคัญ ทั้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชน ซึ่งประชาชนเห็นว่าปัจจุบันภายในชุมชนไม่ค่อยมีปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้น มีเพียงส่วนน้อยที่ประชาชนขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มที่ต้องการอนุรักษ์และกลุ่มที่ต้องการใช้ประโยชน์ และยังมีปัญหาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่อุทยานแห่งชาติของบุคคลภายนอก ซึ่งชาวบ้านหรือคณะกรรมการโครงการฯ ไม่มีอำนาจหน้าที่ในการควบคุมดูแล

ตารางที่ 7 ผลการประเมินประสิทธิผลตามเกณฑ์ด้านสังคมและความมั่นคง

ตัวชี้วัด	ผลการประเมินประสิทธิผล
ร้อยละของชุมชนเมืององค์กรชุมชนที่ได้รับการจัดตั้งอย่างชัดเจน	ร้อยละ 100
ชุมชนมีกติกาในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและมีการยอมรับร่วมกัน	
- ร้อยละของชุมชนมีกติกาในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ	ร้อยละ 100
- ร้อยละของประชาชนที่ยอมรับกติกา	ร้อยละ 80.20
ชุมชนมีผู้นำชุมชน/องค์กรชุมชนที่ได้รับการยอมรับ	
- ร้อยละของประชาชนที่รู้จักคณะกรรมการโครงการฯ	ร้อยละ 95.73
- ร้อยละของประชาชนที่เห็นว่าคณะกรรมการโครงการฯ มีประสิทธิภาพในการทำงาน	ร้อยละ 42.16
- ร้อยละของประชาชนที่พึงพอใจการปฏิบัติงานของคณะกรรมการโครงการฯ	ร้อยละ 76.92
องค์กรชุมชนมีทรัพยากรในการบริหารจัดการที่เพียงพอ	
- ร้อยละของคณะกรรมการโครงการฯ ที่เห็นว่าองค์กรชุมชนมีบุคลากรที่มีความสามารถและจำนวนเพียงพอ	ร้อยละ 88.89
- ร้อยละของคณะกรรมการโครงการฯ ที่เห็นว่าบุคลากรมีเวลาในการทำงานให้ชุมชน	ร้อยละ 80.56
- ร้อยละของคณะกรรมการโครงการฯ ที่เห็นว่าองค์กรชุมชนมีงบประมาณเพียงพอในการดำเนินงาน	ร้อยละ 13.89
- ร้อยละของคณะกรรมการโครงการฯ ที่เห็นว่าองค์กรชุมชนมีวัสดุอุปกรณ์ที่เพียงพอสำหรับการทำงาน	ร้อยละ 13.89
องค์กรชุมชนมีเครือข่ายความร่วมมือกับองค์กรภายนอก	
- ร้อยละของคณะกรรมการโครงการฯ ที่เคยจัดทำโครงการของบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก	ร้อยละ 86.11
องค์กรชุมชนมีกลไกในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง	คณะกรรมการโครงการฯ มีบทบาทในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง โดยร่วมมือกับเจ้าหน้าที่

2.2 เกณฑ์ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต

เพื่อประเมินประสิทธิผลการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต โดยได้มีการคัดเลือกตัวชี้วัด เพื่อประเมินถึงการมี

เศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของประชาชนและชุมชนในพื้นที่ ประกอบด้วยตัวชี้วัด 4 ตัวชี้วัด (ตารางที่ 8) ซึ่งผลการประเมินประสิทธิผลเป็นดังนี้

2.2.1 ร้อยละของประชาชนที่มีความรู้สึกมั่นคงในการอยู่อาศัยและทำกินในเขตอุทยานแห่งชาติ

การประเมินประสิทธิผลของโครงการฯ ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต พบว่า ร้อยละ 71.80 ของประชาชนมีความมั่นคงในการอยู่อาศัยและทำกินในเขตอุทยานแห่งชาติมากขึ้น ภายหลังจากการเข้าร่วมโครงการฯ เนื่องจากการกำหนดแนวเขตที่ดินมีความชัดเจนมากขึ้น และนโยบาย “คนอยู่กับป่า” ของโครงการฯ ที่ผ่อนปรนให้ประชาชนอยู่อาศัยและทำกินในเขตอุทยานแห่งชาติ ทำให้ประชาชนรู้สึกมั่นคงมากขึ้น ทศนคติที่ไม่ดีและความหวาดระแวงในตัวเจ้าหน้าที่ของประชาชนลดลงเนื่องจากการทำงานร่วมกัน ทำให้ความสัมพันธ์ที่ดีขึ้น แต่มีประชาชนบางส่วนที่ยังรู้สึกไม่มั่นคงเนื่องจาก การกำหนดแนวเขตที่ดินยังไม่สามารถดำเนินการเสร็จทันตามกำหนดในช่วงของการดำเนินโครงการฯ และประชาชนบางส่วนยังมีความต้องการเอกสารสิทธิที่ดิน

2.2.2 ร้อยละของประชาชนที่มีความเป็นอยู่ดีขึ้น

ร้อยละ 56.41 ของประชาชนมีความเป็นอยู่ดีขึ้น เนื่องจากการเข้าร่วมโครงการฯ มีการสร้างกติกาสหประชาคมร่วมรัฐเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ ซึ่งประชาชนสามารถใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในเขตผ่อนปรนที่ได้มีการกำหนดร่วมกัน ตามแนวทางการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน คือ ใช้ในส่วนที่เพิ่มพูน และฟื้นฟูส่วนที่เสื่อมโทรม มีการดูแลจัดการภายใต้กฎระเบียบของแต่ละชุมชน ซึ่งมีการยอมรับร่วมกัน โดยการดูแลของคณะกรรมการโครงการฯ และคนในชุมชน บางพื้นมีการจัดการในรูปแบบของป่าชุมชน มีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อดูแลการใช้ประโยชน์ เช่น พื้นที่ซำผักหนาม ซึ่งได้รับการสนับสนุนจาก ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก (RECOFTC) ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ การทำแผนจัดการป่าชุมชน และถ่ายทอดประสบการณ์สู่ชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงต่อไป จากการดูแลจัดการ และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติตามแนวทางดังกล่าว ทำให้ประชาชนลดรายจ่ายด้านค่าอาหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนสามารถเก็บหาของป่า เช่น เห็ด ผักป่า หน่อไม้ ฯลฯ มาบริโภคได้ และจากการศึกษาผลกระทบของโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ ต่อ

การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้และคุณภาพชีวิตของราษฎรในพื้นที่โครงการฯ ของ สุวิน (2542) พบว่าจากการดำเนินงาน โครงการทำให้มีพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น และป่าเสื่อมโทรมได้รับการฟื้นฟู และได้ส่งผลทำให้รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนที่ร่วมโครงการเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการมีอาชีพเสริมและการได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตรที่เหมาะสม

2.2.3 ร้อยละของประชาชนที่มีโอกาสในการประกอบอาชีพมากขึ้น

ประชาชนร้อยละ 56.41 มีโอกาสในการประกอบอาชีพมากขึ้น จากการทำเกษตรผสมผสาน เนื่องจากประชาชนบางส่วนได้รับการถ่ายทอดความรู้จากคณะกรรมการโครงการฯ ที่ไปศึกษาดูงาน ซึ่งผู้ที่สามารถนำมาปฏิบัติได้ส่วนใหญ่เป็นคณะกรรมการโครงการฯ และเป็นผู้ที่มีทุนในการดำเนินการ สาเหตุที่ประชาชนยังไม่มีปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำเกษตรมาเป็นเกษตรผสมผสานตามการส่งเสริมของโครงการฯ เนื่องจากอาชีพหลักส่วนใหญ่ของประชาชนคือการทำไร่ ซึ่งให้ผลผลิตที่แน่นอน มีตลาดรองรับจากนายทุนเป็นหลักประกัน ทำให้มีความเสี่ยงน้อย ประกอบกับการไม่มีทุนเพียงพอ ไม่มีการจัดสรรพื้นที่สำหรับทำเกษตรผสมผสาน เนื่องจากทำให้พื้นที่ในการผลิตพืชไร่ลดลง ความเสี่ยงที่ประชาชนต้องหาตลาดจำหน่ายผลผลิตเอง เนื่องจากไม่มีตลาดของนายทุนมารองรับ อีกทั้งการทำเกษตรประเภทนี้ต้องดูแลเอาใจใส่ เนื่องจากพืชเกษตรต้องการน้ำมากกว่าพืชไร่ ดังนั้นประชาชนจึงยังไม่เห็นประโยชน์ในระยะยาวด้านความมั่นคงของผลผลิต และการอนุรักษ์ดินและน้ำ และข้อจำกัดที่สำคัญที่ทำให้ความรู้ด้านการทำเกษตรจากการศึกษาดูงานไม่สามารถนำมาปฏิบัติจริงได้ เนื่องจากการไม่มีงบประมาณในส่วนของการส่งเสริมประชาชน และการติดตามผลอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งประชาชนบางส่วน มีทางเลือกในการประกอบอาชีพเสริมอื่นๆ จากภายนอกมากกว่า เช่น ชุมชนทรัพย์สมบูรณ์ ซึ่งมีที่ดินทำกินในพื้นที่ภูหินกอง มีรายได้จากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์สมุนไพร ส่วนทางเลือกอื่นๆ เช่น การออกไปรับจ้างนอกชุมชน

2.2.4 ร้อยละของประชาชนที่มีรายได้เสริมจากการเข้าร่วมหรือการส่งเสริมของโครงการฯ

ร้อยละ 3.42 ของประชาชนมีรายได้เสริมจากการเข้าร่วมหรือการส่งเสริมของโครงการฯ จากแผนงานโครงการฯ พบว่า ไม่ได้มีกิจกรรมในการส่งเสริมอาชีพโดยตรงให้กับ

ประชาชน เป็นเพียงการให้แนวคิดในการประกอบอาชีพจากการศึกษาคุณงาน โดยการอบรมเท่านั้น ซึ่งหากสามารถนำไปปฏิบัติได้ก็จะเป็นประโยชน์

ตารางที่ 8 ผลการประเมินประสิทธิผลตามเกณฑ์ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต

ตัวชี้วัด	ผลการประเมินประสิทธิผล
ร้อยละของประชาชนที่มีความรู้สึกมั่นคงในการอยู่อาศัย และทำกินในเขตอุทยานแห่งชาติ	ร้อยละ 71.80
ร้อยละของประชาชนที่มีความเป็นอยู่ดีขึ้น	ร้อยละ 56.41
ร้อยละของประชาชนที่มีโอกาสในการประกอบอาชีพมากขึ้น	ร้อยละ 56.41
ร้อยละของประชาชนที่มีรายได้เสริมจากการเข้าร่วมหรือ การส่งเสริมของโครงการฯ	ร้อยละ 3.42

2.3 เกณฑ์ด้านความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เพื่อประเมินประสิทธิผลการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ด้านความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้มีการคัดเลือกตัวชี้วัด เพื่อประเมินถึงการเห็นถึงความสำคัญของการป้องกัน อนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของประชาชน และระบบนิเวศป่าไม้ในพื้นที่โครงการฯ มีความอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางชีวภาพ ประกอบด้วยตัวชี้วัด 8 ตัวชี้วัด (ตารางที่ 9) ซึ่งผลการประเมินประสิทธิผลเป็นดังนี้

2.3.1 ร้อยละของประชาชนที่ร่วมปลูกฟื้นฟูป่า

ร้อยละ 88.89 ของประชาชนที่ร่วมปลูกฟื้นฟูป่า ส่วนหนึ่งเป็นกิจกรรมการปลูกป่าเนื่องในวันสำคัญ เพื่อฟื้นฟูป่าที่ชุมชนมีการใช้ประโยชน์ แต่การส่งเสริมให้ปลูกไม้ยืนต้นในที่ดินของประชาชนนั้น ประชาชนส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยมากนัก เนื่องจากยังไม่มี ความชัดเจนในการนำมาใช้ประโยชน์ บางส่วนไม่มั่นใจในสิทธิที่ดินของตน และเกรงว่าเมื่อปลูกแล้วเจ้าหน้าที่จะยึดพื้นที่คืนไปเป็นของอุทยานแห่งชาติ ซึ่งเจ้าหน้าที่ควรมีการสร้าง ความเข้าใจกับประชาชนให้

ชัดเจนมากขึ้น ซึ่งช่วยให้เห็นถึงผลประโยชน์ทางอ้อม และส่งเสริมการปลูกป่ารูปแบบที่ไม่กระทบต่อระบบการทำเกษตรของประชาชน

2.3.2 ร้อยละของประชาชนที่ร่วมทำแนวกันไฟ

ร้อยละ 77.78 ของประชาชนมีการร่วมกันทำแนวกันไฟ ซึ่งบางชุมชนได้นำข้อควรปฏิบัติเรื่องการทำแนวกันไฟมาเป็นกฎระเบียบของชุมชน ซึ่งจะร่วมกันทำแนวกันไฟอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง

2.3.3 ร้อยละของประชาชนที่ร่วมทำฝายอนุรักษ์ดินและน้ำ

ร้อยละ 55.56 ของประชาชนร่วมกันทำฝายอนุรักษ์ดินและน้ำ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการดำเนินงานของโครงการฯ และเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ทำให้ประชาชนมีรายได้เสริมจากการเป็นลูกจ้างอุทยานแห่งชาติ

2.3.4 ร้อยละของประชาชนที่มีการทำเกษตรอินทรีย์

การประเมินประสิทธิผลของโครงการฯ ด้านความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่า ประชาชนเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ร้อยละ 32.91 ของประชาชนมีการทำเกษตรอินทรีย์ โดยการทำนาและปลูกผักบริโภคในครัวเรือน แต่ยังมีการใช้สารเคมีในการทำไร่ข้าวโพด และไร่อ้อย อยู่เป็นประจำ เนื่องจากเป็นอาชีพหลักของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ลาดฟ้า - ดงสะคร่าน ทำให้สารเคมีต่างๆ ตกค้างในดินและไหลลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติ ทำให้เป็นข้อขัดแย้งกับชุมชนอื่น เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ต้นน้ำสำคัญ

2.3.5 ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้

ร้อยละ 47.01 ของประชาชนเห็นว่าสภาพป่าของอุทยานแห่งชาติมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น เนื่องจากประชาชนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น จากกระแสข่าวการอนุรักษ์ ประกอบกับการประชาสัมพันธ์และการดำเนินกิจกรรมของ

โครงการฯ ทำให้ประชาชนช่วยกันดูแล ร้อยละ 35.47 ของประชาชนเห็นว่าสภาพป่าไม้เปลี่ยนแปลง และร้อยละ 17.53 ของประชาชนเห็นว่าสภาพป่าเสื่อมโทรมลง

2.3.6 จำนวนคดีที่เกี่ยวข้องกับการกระทำผิดพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ.

2504

เมื่อพิจารณาคดีเกี่ยวกับการกระทำผิดพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ (ตารางภาคผนวกที่ 2) จากข้อมูลของอุทยานแห่งชาติภูผาม่านซึ่งได้รวบรวมไว้ จำแนกตามประเภทการกระทำผิด ซึ่งได้แก่ การลักลอบตัดไม้ ลักลอบตัดไผ่ บุกรุกพื้นที่ป่า เก็บหาของป่าล่าสัตว์และเปลี่ยนแปลงทางน้ำ เมื่อเปรียบเทียบระหว่างการดำเนินงานโครงการฯ 5 ปี พบว่า มีจำนวนคดีเฉลี่ยต่อปีของการกระทำผิดพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ มากกว่าช่วง 5 ปี ก่อนการดำเนินโครงการฯ ซึ่งสาเหตุอาจเนื่องมาจากการควบคุมปราบปรามของเจ้าหน้าที่ที่เข้มงวดมากขึ้น

2.3.7 แนวโน้มความเสียหายของทรัพยากรป่าไม้จากไฟป่า

ร้อยละ 64.96 ของประชาชนเห็นว่าความเสียหายของทรัพยากรป่าไม้ในเขตอุทยานแห่งชาติจากไฟป่าลดลง เมื่อเปรียบเทียบช่วง 5 ปี ก่อนการดำเนินโครงการฯ และช่วง 5 ปีระหว่างการดำเนินโครงการฯ ร้อยละ 18.80 ของประชาชนเห็นว่าความเสียหายของทรัพยากรป่าไม้จากไฟป่าเหมือนเดิม และร้อยละ 16.24 ของประชาชนเห็นว่ามีความเสียหายเพิ่มขึ้น

2.3.8 การเปลี่ยนแปลงที่ดินในเขตอุทยานแห่งชาติ

ร้อยละ 89.75 ของประชาชนมีที่ดินในเขตอุทยานแห่งชาติเท่าเดิม ประชาชนบางส่วนมีที่ดินเปลี่ยนแปลง ร้อยละ 6.84 ของประชาชนมีที่ดินลดลง เนื่องจากไม่พบร่องรอยการทำประโยชน์ เมื่อมีการกำหนดแนวเขตถือว่าที่ดินดังกล่าวเป็นพื้นที่ป่า และร้อยละ 3.42 ของประชาชนมีที่ดินเพิ่มขึ้น เนื่องจากการซื้อจากคนในชุมชน

ตารางที่ 9 ผลการประเมินประสิทธิผลตามเกณฑ์ด้านความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ตัวชี้วัด	ผลการประเมินประสิทธิผล
ร้อยละของประชาชนที่ร่วมปลูกฟื้นฟูป่า	ร้อยละ 88.89
ร้อยละของประชาชนที่ร่วมทำแนวกันไฟ	ร้อยละ 77.78
ร้อยละของประชาชนที่ร่วมทำฝายอนุรักษ์ดินและน้ำ	ร้อยละ 55.56
ร้อยละของประชาชนที่มีการทำเกษตรอินทรีย์	ร้อยละ 32.91
ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้	
- ร้อยละของประชาชนที่เห็นว่าสภาพป่าอุดมสมบูรณ์ขึ้น	ร้อยละ 47.01
- ร้อยละของประชาชนที่เห็นว่าสภาพป่าไม่เปลี่ยนแปลง	ร้อยละ 35.47
- ร้อยละของประชาชนที่เห็นว่าสภาพป่าเสื่อมโทรมลง	ร้อยละ 17.53
จำนวนคดีที่เกี่ยวข้องกับการกระทำผิดพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ	รายละเอียดแสดงในตารางภาคผนวกที่ 2
แนวโน้มความเสียหายของทรัพยากรป่าไม้จากไฟป่า	
- ร้อยละของประชาชนที่เห็นว่าความเสียหายลดลง	ร้อยละ 64.96
- ร้อยละของประชาชนที่เห็นว่าความเสียหายเหมือนเดิม	ร้อยละ 18.80
- ร้อยละของประชาชนที่เห็นว่าเสียหายเพิ่มขึ้น	ร้อยละ 16.24
การเปลี่ยนแปลงที่ดินในเขตอุทยานแห่งชาติ	
- ร้อยละของประชาชนที่มีที่ดินเท่าเดิม	ร้อยละ 89.75
- ร้อยละของประชาชนที่มีที่ดินลดลง	ร้อยละ 6.84
- ร้อยละของประชาชนที่มีที่ดินเพิ่มขึ้น	ร้อยละ 3.42

3. บทเรียนจากการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

ส่วนนี้เป็นบทเรียนจากการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่านจากการแลกเปลี่ยนในกลุ่มย่อย และการอภิปรายกลุ่มของคณะกรรมการ โครงการฯ เกี่ยวกับการดำเนินงานและการมีส่วนร่วมในโครงการฯ แล้วประยุกต์วิธีการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอกองค์กร (SWOT Analysis) ซึ่งสภาพแวดล้อมภายใน ได้แก่ จุดแข็งและจุดอ่อน ของ

โครงการฯ ทั้งในเรื่องรูปแบบ/กระบวนการทำงาน ทรัพยากรที่ใช้ในการทำงาน และปัจจัยอื่นๆ ในระดับการดำเนินงานของโครงการฯ ซึ่งมีผลกระทบทั้งในแง่การสนับสนุน และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติแบบยั่งยืน และสภาพแวดล้อมภายนอกที่อยู่ นอกเหนือการควบคุมและการจัดการของโครงการฯ แต่เป็นปัจจัยที่มีผลกระทบทั้งในแง่ของการ สร้างโอกาสและเป็นข้อจำกัดต่อการสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติแบบยั่งยืน ได้แก่ โอกาสและข้อจำกัด ทั้งในเรื่องกฎหมาย และนโยบายที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาสรุปถึงปัจจัย สนับสนุน ข้อจำกัด และแนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วม ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้ (รายละเอียดใน ตารางที่ 10)

ตารางที่ 10 การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอกองค์กร (SWOT Analysis) ของโครงการฯ

จุดแข็ง	จุดอ่อน
1. แนวทางการทำงานของโครงการฯ ที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน	1. แนวเขตอุทยานแห่งชาติและที่ดินของประชาชนไม่ชัดเจน
2. การมีองค์กรชุมชนและองค์กรพันธมิตรระดับพื้นที่	2. เจ้าหน้าที่โครงการฯ ไม่เพียงพอ และยังขาดความรู้และทักษะ
โอกาส	ข้อจำกัด
1. มติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2541 เพื่อแก้ไขปัญหาที่ดินในเขตพื้นที่อนุรักษ์	1. ความไม่ต่อเนื่องของการดำเนินงาน นโยบาย และการติดตามประเมินผลระดับพื้นที่
2. ยุทธศาสตร์ นโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	2. ขาดการสนับสนุนในระดับนโยบาย
	3. พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ที่ไม่อนุญาตให้มีการใช้ประโยชน์ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติ

3.1 ปัจจัยสนับสนุนการพัฒนาการมีส่วนร่วม

ปัจจัยที่ส่งเสริมให้การมีส่วนร่วมมีประสิทธิภาพมีหลายประการ ได้แก่ 1) ปัจจัยด้านการจัดการ โดยการส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของพันธมิตร การดำเนินกิจกรรมร่วมกัน รวมถึง

สร้างความไว้วางใจ และความมั่นใจว่าแต่ละฝ่ายจะได้รับประโยชน์ 2) ปัจจัยด้านการสื่อสาร 3) ปัจจัยด้านการเมือง สังคมและวัฒนธรรม 4) ปัจจัยของโครงการ ในการให้ความสะดวกแก่ประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจัง คือมีโอกาสดังแต่กระบวนการแรกจนถึงกระบวนการสุดท้าย 5) ปัจจัยด้านพี่เลี้ยง ซึ่งก็คือเจ้าหน้าที่ที่ต้องร่วมทำงานกับชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจและกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วม 6) ปัจจัยด้านผู้นำที่ต้องได้รับการยอมรับ และมีความจริงใจที่จะช่วยแก้ไขปัญหาของประชาชน และ 7) ปัจจัยด้านสังคม - จิตวิทยา ที่จะกระตุ้นให้ประชาชนสนใจและเกิดจิตสำนึกร่วมในปัญหา และตกลงร่วมแก้ไขปัญหา นั้น จากการศึกษาจึงพบว่า ปัจจัยที่สนับสนุนการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน มีดังนี้

3.1.1 นโยบายของรัฐในการแก้ไขปัญหาที่ดินในพื้นที่ป่าไม้และการส่งเสริมการมีส่วนร่วม

การประกาศพื้นที่เป็นอุทยานแห่งชาติมีวัตถุประสงค์เพื่อรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ ให้คงสภาพธรรมชาติเดิม มิให้ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไป เพื่ออำนวยผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่รัฐและประชาชน แต่ในความเป็นจริง พบว่า พื้นที่หลายแห่งที่ได้รับการประกาศจัดตั้งเป็นอุทยานแห่งชาติ มีประชาชนอยู่อาศัยและทำกินมาก่อนแล้ว เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว จึงมีมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 30 มิถุนายน 2541 เรื่องการแก้ไขปัญหาที่ดินในพื้นที่ป่าไม้ ซึ่งเป็นโอกาสให้เจ้าหน้าที่ของรัฐได้ดำเนินการร่วมกับประชาชน ในการพิสูจน์สิทธิการครอบครองที่ดินในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ นอกจากนี้ นโยบายกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านการบริหารจัดการและพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบบูรณาการ โดยยึดหลักธรรมาภิบาลบนพื้นฐานการจัดการเชิงพื้นที่ โดยการมีส่วนร่วมและการมอบอำนาจให้แก่ประชาชน และยุทธศาสตร์ด้านการสงวน คุ้มครอง อนุรักษ์ ใช้ประโยชน์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางชีวภาพ โดยประชาชนมีส่วนร่วม

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550 - 2554) ที่มุ่งเน้นการจัดการฐานทรัพยากร โดยส่งเสริมสิทธิชุมชน กระบวนการมีส่วนร่วมและปกป้องฐานทรัพยากรเพื่อมุ่งสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างสมดุล

ในขณะเดียวกัน แนวคิดในการปรับปรุงพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 โดยเพิ่มในส่วนสิทธิของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่ได้รับการผ่อนผันให้อยู่ในพื้นที่ผ่อนปรนและ

ทำประโยชน์ตามความจำเป็นได้เป็นการชั่วคราว โดยต้องเข้าร่วมเป็นสมาชิกของโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของอุทยานแห่งชาติ แสดงให้เห็นว่ารัฐมีเจตนาธรรมที่จะแก้ไขปัญหาคนในพื้นที่อนุรักษ์ ดังนั้น หากร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวประกาศใช้ จะเป็นโอกาสให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและประชาชนมากขึ้น

3.1.2 แนวทางการดำเนินงานของโครงการฯ ที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน

จุดเด่นของโครงการฯ คือรูปแบบของการทำงานที่เน้นการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะประชาชนที่มีที่ดินทำกินในเขตอุทยานแห่งชาติ ถึงแม้การดำเนินงานที่ผ่านมาในการกำหนดหลักเกณฑ์กติกาประชาคมร่วมรัฐ การฝึกอบรมด้านการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพ การอบรมคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ ในด้านประสิทธิผลของโครงการฯ จะยังไม่บรรลุเป้าหมายที่ชัดเจนมากนัก แต่ประสบความสำเร็จอย่างยิ่งในการสร้างการมีส่วนร่วม ถือได้ว่ารูปแบบและกระบวนการดำเนินงานดังกล่าวเป็นมิติใหม่ในการเปลี่ยนทัศนคติของเจ้าหน้าที่ของรัฐและประชาชนในการทำงานร่วมกัน จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการโครงการฯ ซึ่งมีความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบการทำงานที่เปลี่ยนไป เช่น

ผู้ใหญ่อาคม จำปามา (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านนายางใต้)

“เมื่อก่อนเคยมีปัญหาความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่อย่างรุนแรง ชาวบ้านถึงกับปิดทางเข้าของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ แต่ปัจจุบันเจ้าหน้าที่เข้ามาในพื้นที่เพื่อประชาสัมพันธ์ชี้แจงและทำกิจกรรมร่วมกัน ทำให้เข้าใจกันมากขึ้น”

ผู้ใหญ่ประมวล ไชยมูล (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านผาสามยอด)

“แต่เดิมชาวบ้านกับอุทยานฯ ไม่เข้าใจปัญหาซึ่งกันและกัน ชาวบ้านเข้าใจว่าการทำงานของเจ้าหน้าที่คือต้องการผลักดันให้ชาวบ้านออกจากพื้นที่ เพิ่งจะมาเริ่มเข้าใจกันเมื่อไม่นานมานี้ เพราะเจ้าหน้าที่มาบอกว่าคนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้ ชาวบ้านอยู่ต่อไปได้และต้องช่วยกันดูแลรักษาป่า”

นายไค แส่นจันท์ (คณะกรรมการโครงการฯ พื้นที่หนองจาน)

“เมื่อก่อนเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชาวบ้านเห็นกันไม่ได้เลย ถึงกับยิงกัน แต่พอมีโครงการฯ ปี 44 เตรียมความพร้อมของชุมชน หันหน้าเข้ามาพูดคุยกัน ตอนนี้เจ้าหน้าที่เข้าบ้านชาวบ้านได้ทุกหลัง”

จากความคิดเห็นดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าประชาชนในพื้นที่ที่มีความพอใจกับการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำงานของเจ้าหน้าที่ และมีทัศนคติที่ดีต่อกันมากขึ้น ซึ่งจะเป็พื้นฐานในการทำงานร่วมกันในอนาคตต่อไป

3.1.3 การมีองค์กรชุมชนและองค์กรพันธมิตรระดับพื้นที่

ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน มีหลายองค์กรและหน่วยงานที่มีแผนดำเนินงานสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการฯ ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) ในพื้นที่และ หน่วยงานราชการอื่นๆ ที่ให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนภาคอีสาน แผนงานสนับสนุนความร่วมมือในประเทศไทย ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก (RECOFCT) และสภาเครือข่ายองค์กรชาวบ้านป่าดงลาน ซึ่งองค์กรเหล่านี้มีศักยภาพในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับองค์กรชุมชนด้านการจัดการป่าและกระตุ้นการทำงานพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมในชุมชน ซึ่งจากการศึกษาของ ศิริจันทร์ทิพย์ (2549) พบว่าชุมชนเกิดการปรับตัวและเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการเรียนรู้จากหน่วยงานและองค์กรที่มีกระบวนการทัศน์ใหม่ในด้านงานพัฒนา ซึ่งจะส่งผลต่อการกำหนดทางเลือกและทิศทางการแก้ไขปัญหาทรัพยากรของชุมชน ซึ่งชุมชนได้เรียนรู้ทั้งแบบเป็นทางการ โดยผ่านการประชุม การฝึกอบรม ศึกษาดูงาน และแบบไม่เป็นทางการ โดยผ่านการพูดคุย การประชาสัมพันธ์ การเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจในการนำไปสู่การผสมองค์ความรู้เดิมกับองค์ความรู้ใหม่ อันมีภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ซึ่งเป็นกระบวนการกลมเกลียวทางสังคม และมีปัจจัยที่เกิดจากความสัมพันธ์ภายในชุมชน อันมีแกนนำ กลุ่มชุมชน ซึ่งมีอิทธิพลต่อการนำเอาความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร กฤตกรรม เบื้องต้น และประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้จากภายนอกชุมชน

นอกจากนี้ในแต่ละพื้นที่เป้าหมายของโครงการฯ ยังมีองค์กรชุมชนที่ได้รับการจัดตั้ง ในรูปแบบของคณะกรรมการโครงการฯ เพื่อดำเนินงานด้านการอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนมีประสิทธิภาพมากขึ้น จากงานวิจัยของ สมเดช (2544) ที่ระบุว่า สาเหตุสำคัญที่ประชาชนชนบทยากจนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการพัฒนา เนื่องจากการชักชวนของผู้นำในท้องถิ่น ดังนั้นจะเห็นว่า หากมีการกระจายและมอบอำนาจในการดูแลจัดการทรัพยากรอย่างชัดเจนร่วมกัน ระหว่างพันธมิตรทั้งระดับพื้นที่และระดับอุทยานแห่งชาติ และมีการประสานงานที่ดีระหว่างหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ จะช่วยให้การดำเนินงานของโครงการฯ บรรลุวัตถุประสงค์ยิ่งขึ้น

3.2 ข้อจำกัดการพัฒนาการมีส่วนร่วม

อานันท์ (2543) กล่าวถึง ประเด็นปัญหาในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ประการแรกคือ ความเข้าใจที่ขัดแย้งกันเกี่ยวกับสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร ถือเป็นปัญหาพื้นฐานที่มาจากความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม โดยไม่เชื่อว่ามนุษย์จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน ประการที่สอง ความขัดแย้งกันเองในเชิงนโยบายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร แต่ภาครัฐมักจะโทษประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ที่อนุรักษ์ว่าเป็นผู้ทำลายแต่เพียงฝ่ายเดียว ทั้งๆที่ประชาชนเหล่านั้นเป็นเพียงปลายเหตุของปัญหา ด้วยเหตุนี้ภาครัฐจึงมีความพยายามที่จะปรับเปลี่ยนนโยบายน้อยมาก และมักจะตัดสินใจเชิงนโยบายโดยขาดข้อมูลเชิงประจักษ์จากการศึกษาวิจัยอย่างรอบด้าน ประการที่สาม ความขัดแย้งในการจัดการและการใช้ทรัพยากร และ ประการที่สี่ ปัญหาด้านกฎหมายเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ประเทศไทยถือได้ว่า มีกฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรส่วนรวมอย่างครบถ้วน ซึ่งกำหนดให้รัฐมีอำนาจบังคับและควบคุมทั้งในด้านการใช้และการจัดการเป็นหลัก โดยถือว่ารัฐเป็นเจ้าของทรัพยากรเหล่านั้น ดังจะเห็นได้ชัดเจนจากการที่กฎหมายมักจะให้อำนาจหน่วยงานราชการหน่วยงานหนึ่งเพียงหน่วยงานเดียวที่มีหน้าที่รับผิดชอบดูแลทรัพยากรประเภทใดประเภทหนึ่งอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ตามหลักของการจัดการเชิงเดี่ยว ซึ่งส่วนหนึ่งกลายเป็นสาเหตุของความขัดแย้งระหว่างหน่วยงาน และเพิ่มศักดิ์ (2543) ก็ได้กล่าวไว้เช่นกันว่า ปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ การใช้อำนาจของรัฐ การรวมศูนย์การจัดการไว้ที่ส่วนกลาง การรับรู้และทัศนคติของเจ้าหน้าที่ของรัฐต่อประชาชนและการใช้ประโยชน์จากป่าของประชาชน ความจริงจังและความจริงใจต่อประชาชน และภารกิจในหน้าที่ ความรู้และทักษะของเจ้าหน้าที่รัฐในการทำงานร่วมกับประชาชน แรงจูงใจในการเข้าร่วม กฎหมาย นโยบายและการบริหารเพื่อสนับสนุนการจัดการ

ข้อจำกัดของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าว ในแต่ละพื้นที่ จะมีความแตกต่างกันไป บางเรื่องอาจสามารถแก้ไขได้ในระดับพื้นที่ แต่บางเรื่องต้องเริ่มจาก หน่วยงานของรัฐ และต้องร่วมมือกันเนื่องจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งผลักดันจะไม่ประสบผลสำเร็จ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากแผนงานของโครงการต่าง ๆ ที่ เกี่ยวข้องกับการจัดการนั้นไม่ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน จากการศึกษาและ วิเคราะห์ พบว่า ข้อจำกัดในการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในอุทยาน แห่งชาติภูผาม่าน มีดังนี้

3.2.1 แนวเขตอุทยานแห่งชาติและที่ดินของประชาชนไม่ชัดเจน

ปัญหาสำคัญของโครงการฯ ซึ่งได้กลายมาเป็นสาเหตุหลักของความขัดแย้ง ระหว่างเจ้าหน้าที่และประชาชน คือแนวเขตอุทยานแห่งชาติกับที่ดินของประชาชนไม่ชัดเจน ใน การตั้งถิ่นฐานของประชาชนในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่านมี 2 ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะแรก คือ ประชาชนตั้งถิ่นฐานและมีที่ดินทำกินอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ มีจำนวน 3 ชุมชน และลักษณะที่ สอง ประชาชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่นอกเขตอุทยานแห่งชาติแต่มีที่ดินทำกินบางส่วนหรือทั้งหมดอยู่ใน เขตอุทยานแห่งชาติ ซึ่งมี 7 พื้นที่ แต่มีหลายชุมชนเข้ามาใช้ประโยชน์ ซึ่งการกำหนดแนวเขตที่ดิน เป็นเรื่องที่ซับซ้อน และต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมจากหลายฝ่าย จากกระบวนการดำเนินงาน ของอุทยานแห่งชาติภูผาม่านที่ผ่านมา การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องยังมีข้อจำกัดหลายอย่าง เช่น การไม่ได้เข้าร่วมของประชาชนเจ้าของที่ดินที่มีแนวเขตติดกับอุทยานแห่งชาติ และความ คิดเห็นที่ไม่ตรงกัน ทำให้การดำเนินงานล่าช้า นอกจากนี้แล้ว การสร้างความมั่นใจเกี่ยวกับการอยู่ อาศัยในเขตอุทยานแห่งชาติให้กับประชาชนก็เป็นประเด็นที่สำคัญเช่นกัน เนื่องจากประชาชน ต้องการได้รับเอกสารสิทธิในที่ดินเพื่อใช้เป็นหลักประกันในการเข้าถึงการบริการต่างๆ ของภาครัฐ เช่น การกู้ยืมจากกองทุนต่างๆ แต่อย่างไรก็ตาม พบว่า มีปัญหาเรื่องการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ในการ ครอบครองและการขายที่ดินเกิดขึ้น ดังนั้นการให้เอกสารสิทธิที่ดินในรูปแบบปัจเจกอาจนำไปสู่ การสูญเสียที่ดินของประชาชนได้ ดังนั้น ภาครัฐต้องมีการพิจารณาประเด็นดังกล่าวอย่างรอบคอบ และขณะเดียวกัน ความร่วมมือจากองค์กรอื่นๆในพื้นที่ ได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน ทำให้เกิดความเข้าใจในการจัดการที่ดินได้

3.2.2 เจ้าหน้าที่โครงการฯ ไม่เพียงพอ และยังขาดความรู้และทักษะ

การดำเนินงานของโครงการฯ เป็นแนวทางหรือมิติใหม่ของการจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติโดยเน้นการมีส่วนร่วมระหว่างเจ้าหน้าที่และประชาชน รวมถึงผู้เกี่ยวข้องทุกส่วนในพื้นที่ ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การดำเนินงานประสบความสำเร็จ ได้แก่ การปรับทัศนคติและรูปแบบการทำงานของเจ้าหน้าที่ จากผู้สั่งการและปราบปราม มาเป็นผู้สร้างกระบวนการเรียนรู้ เช่น การประชาสัมพันธ์ สร้างความรู้ความเข้าใจด้านการอนุรักษ์ การจัดประชุมเพื่อระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับการสร้างกติกาประชาคมร่วมรัฐ การเดินสำรวจและกำหนดแนวเขตอย่างมีส่วนร่วม เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นบทบาทใหม่ที่เจ้าหน้าที่ไม่คุ้นเคย และปัญหาที่สำคัญยังพบว่า ประชาชนไม่มีความเข้าใจอย่างแท้จริงเกี่ยวกับโครงการฯ นำไปสู่การไม่เข้ามามีส่วนร่วม ส่งผลให้การดำเนินงานไม่เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้ ซึ่งอาจเนื่องมาจากการดำเนินงานมิได้คำนึงถึงความสะดวกในการเข้าร่วมกิจกรรมของประชาชนเป็นหลัก ขาดการอบรมเจ้าหน้าที่ทำให้ยังไม่มีความพร้อมและทักษะในการทำงานร่วมกับชุมชน และความเพียงพอของเจ้าหน้าที่ก็มีผลต่อความสำเร็จของโครงการฯ เนื่องจากในการดำเนินงานประชาชนต้องการที่ปรึกษาและคำแนะนำในการปฏิบัติงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านกระบวนการ กฎหมายและนโยบาย จึงต้องมีเจ้าหน้าที่ประสานงานและทำงานร่วมกับชุมชนอย่างเพียงพอ

3.2.3 ความไม่ต่อเนื่องของการดำเนินงาน นโยบาย และการติดตามประเมินผลระดับพื้นที่

การดำเนินโครงการฯ ที่เน้นการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้อง ต้องอาศัยกระบวนการ และความต่อเนื่องของการปฏิบัติงาน อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานที่ผ่านมา เช่น การสร้างหลักเกณฑ์กติกาประชาคมร่วมรัฐ ยังพบว่าขาดการประสานงานอย่างต่อเนื่องทำให้ไม่สามารถจัดทำเป็นกติกาในระดับอุทยานแห่งชาติได้ ต้องมีการดำเนินงานซ้ำกระบวนการ ทำให้ประชาชนเกิดความเบื่อหน่าย สับสน และไม่มั่นใจในกระบวนการทำงานของเจ้าหน้าที่ ส่งผลให้การดำเนินงานไม่เป็นไปตามแผนที่วางไว้ ในกิจกรรมการศึกษาดูงาน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของผู้นำและถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชน เพื่อเสริมสร้างเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตต่อไป แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการได้ถึงขั้นตอนนั้น เนื่องจากขาดงบประมาณในการติดตามผล ซึ่งสาเหตุสำคัญของการขาดความต่อเนื่องของโครงการฯ สรุปได้ว่ามี 2 ประการ ได้แก่ ประการแรกคือ การเปลี่ยนหัวหน้าอุทยานแห่งชาติ พบว่า ในช่วงระยะเวลาการดำเนินงานโครงการฯ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 - 2549 มีการ

เปลี่ยนหัวหน้าอุทยานแห่งชาติจำนวน 3 คน มีผลทำให้เห็นนโยบายของโครงการฯ ไม่ต่อเนื่อง และ ประการที่สอง แผนการดำเนินงานของโครงการฯ ที่กำหนดขึ้นตามปีงบประมาณยังไม่สามารถ ดำเนินงานได้ตามเป้าหมายเท่าที่ควร เนื่องจากงบประมาณที่ล่าช้า

3.2.4 ขาดการสนับสนุนในระดับนโยบาย

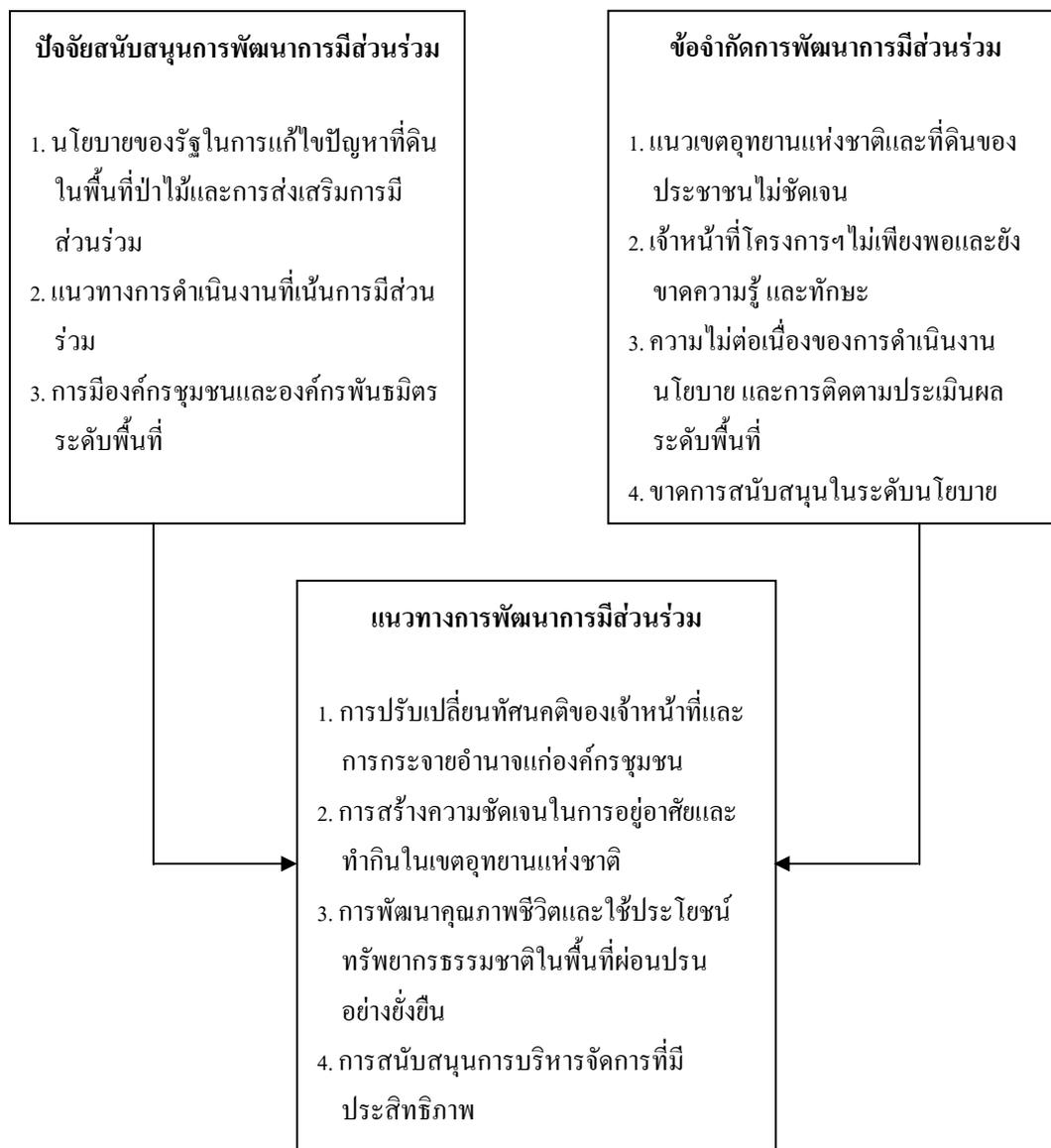
การดำเนินงานของโครงการฯ ถึงแม้จะมีแนวคิดจากกฎหมายและนโยบายที่ เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่ พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ.2504 ซึ่งเป็นกฎหมายที่เจ้าหน้าที่ใช้ในการจัดการพื้นที่อุทยาน แห่งชาติ ได้เป็นข้อจำกัดในการดำเนินงานโครงการฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มาตราที่ 16 ใน พระราชบัญญัตินี้ดังกล่าว ซึ่งห้ามมิให้บุคคลกระทำการใด ๆ ในเขตอุทยานแห่งชาติ ในลักษณะของ การใช้ประโยชน์ทรัพยากรในพื้นที่ ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ชุมชนท้องถิ่นมีการเก็บหาและใช้ ประโยชน์ทรัพยากรเพื่อการยังชีพ เมื่อมีการกำหนดหลักเกณฑ์กติกาประชาคมร่วมรัฐ ต้องได้รับ การรับรองจากหัวหน้าอุทยานแห่งชาติ ซึ่งไม่สอดคล้องกับกฎหมายอุทยานแห่งชาติและนโยบาย อื่น ๆ ในทางปฏิบัติ หน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงยังไม่ได้มีการแปลงนโยบายดังกล่าวมาสู่การ ปฏิบัติที่ชัดเจน ทำให้เจ้าหน้าที่ และคณะกรรมการโครงการฯ ขาดความมั่นใจในการปฏิบัติหน้าที่ ของตน มีเพียงมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2541 ที่เจ้าหน้าที่ใช้เป็นแนวทางในการผ่อน ปรนให้ประชาชนอยู่อาศัยในเขตอุทยานแห่งชาติได้

3.3 แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วม

ถึงแม้ว่าจะมีกฎหมายและนโยบายต่างๆ ที่สนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนใน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่อย่างไรก็ตาม ก็ไม่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมมากนัก ในทางปฏิบัติ การสร้างการมีส่วนร่วมต้องทำอย่างต่อเนื่อง มีกลยุทธ์ทั้ง ระยะสั้นและระยะยาว เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมจากประชาชนอย่างแท้จริง ในระยะสั้น รัฐต้อง สร้างแรงจูงใจและขจัดเงื่อนไขด้านลบ เจ้าหน้าที่ต้องเป็นมิตรกับประชาชน ปรับลดพิธีการที่เป็น ทางการหรือเครื่องแบบของเจ้าหน้าที่ ที่ไม่จำเป็นที่จะเป็นข้อจำกัดการเข้าถึงของประชาชน เงื่อนไข ด้านลบ ซึ่งเป็นความต้องการพื้นฐานของประชาชน ได้แก่ ความมั่นคงในเรื่องที่อยู่อาศัยและที่ทำ กิน และการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อรักษาวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชน ต้องได้รับการ พิจารณาอย่างเหมาะสม ซึ่งรัฐสมควรสร้างหลักประกันความมั่นคงเรื่องปัจจัยพื้นฐานเหล่านี้ให้แก่

ประชาชนเสียก่อน ส่วนในระยะยาว ต้องทบทวนเป้าหมาย กฎระเบียบ เพื่อสนับสนุนการปฏิบัติตามนโยบาย และควรส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในหลายระดับ เช่น ส่งเสริมการรวมกลุ่มและเครือข่าย การสร้างและปฏิบัติตามข้อตกลง เพื่อให้ประชาชนมีโอกาสในการเลือกวิธีการจัดการป่าที่เหมาะสม (เพิ่มศักดิ์, 2543) และพิเศษ และคณะ (2547) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของกระบวนการมีส่วนร่วมที่ประสบความสำเร็จว่า ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน ดังนี้ 1) เมื่อเกิดปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติ เกิดการรวมตัวกันของกลุ่มองค์กรเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น จะต้องสร้างให้ประชาชนมีจิตสำนึกและตระหนักถึงปัญหาร่วมกัน และมีแกนนำในการดำเนินงาน 2) การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กระบวนการมีส่วนร่วม โดยการทำให้ชุมชนเข้มแข็ง คือการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน การสร้างกฎระเบียบ การวิเคราะห์ปัญหาเพื่อหาทางแก้ไข และสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม 3) การวางแผนการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอย่างมีส่วนร่วม โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่กระบวนการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การวางแผน การปฏิบัติ รวมถึงได้รับผลประโยชน์จากการดำเนินงาน และติดตามประเมินผล และ 4) การพัฒนาเครือข่ายและการเสริมสร้างความยั่งยืนในกระบวนการมีส่วนร่วม คือการปลูกจิตสำนึกและถ่ายทอดเจตนารมณ์สู่คนรุ่นต่อไป

จากปัจจัยสนับสนุนและข้อจำกัดในการพัฒนาการมีส่วนร่วมดังกล่าวข้างต้น สามารถใช้เป็นบทเรียนสำหรับกำหนดแนวทางในการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนการดำเนินงาน ดังภาพที่ 6

ภาพที่ 6 แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

3.3.1 การปรับเปลี่ยนทัศนคติของเจ้าหน้าที่และกระจายอำนาจแก่องค์กรชุมชน

ตามหลักการของการมีส่วนร่วม การกระจายอำนาจแก่ชุมชน เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การมีส่วนร่วมประสบผลสำเร็จ (ปาริชาติ และคณะ, 2543) เพื่อให้การบริหารจัดการโครงการฯ เป็นไปตามแนวทางการมีส่วนร่วมอย่างมีประสิทธิภาพ เจ้าหน้าที่ควรยอมรับว่าชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ใกล้ชิดและมีภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากประชาชนใน

ท้องถิ่นคือผู้ที่ทราบปัญหาในพื้นที่ที่สุด จึงควรมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา การจัดตั้ง คณะกรรมการ โครงการฯ ถือเป็นรูปแบบการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้แก่ ชุมชน จากการศึกษาทัศนคติของประชาชนต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ ของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ของ ชูศักดิ์ (2545) พบว่า ประชาชนไม่แน่ใจในความสามารถของ เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติว่าจะสามารถอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้เพียงฝ่ายเดียว และเห็นว่าควร ขอความร่วมมือกับประชาชนในท้องถิ่น และจากการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ของหน่วยงาน ภาครัฐที่ผ่านมา ยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ดังนั้น การกระจายอำนาจในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นแนวทางและจุดเริ่มต้นที่ดี ที่จะทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของ ทรัพยากร และเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น ซึ่งแนวทางการดำเนินงาน ควรมีการกำหนดโครงสร้างการ บริหารจัดการของคณะกรรมการ โครงการฯ อย่างชัดเจน เนื่องจากการดำเนินงานที่ผ่านมา คณะกรรมการ โครงการฯ มีบทบาทเป็นเพียงผู้ประสานงานและถ่ายทอดข้อมูลจากเจ้าหน้าที่ไปสู่ ประชาชน ดังนั้นการสร้างภาวะความเป็นผู้นำที่เป็นรูปธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็น เช่น การให้ คณะกรรมการ โครงการฯ เป็นผู้ริเริ่มหรือดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ในชุมชนของตน เพื่อแสดง ศักยภาพ และสร้างการยอมรับแก่ประชาชน

3.3.2 การสร้างความชัดเจนในการอยู่อาศัยและทำกินในเขตอุทยานแห่งชาติ

ความไม่ชัดเจนเรื่องที่อยู่อาศัยและทำกินในเขตอุทยานแห่งชาติ ถือเป็น เงื่อนไขที่นำไปสู่ความขัดแย้งและปัญหาด้านอื่นๆ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นจึงเป็น ความจำเป็นอย่างเร่งด่วน ที่เจ้าหน้าที่จะต้องให้ความมั่นคงในเรื่องที่อยู่อาศัยและที่ทำกินแก่ ประชาชน เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคง เนื่องจากที่ดินเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญ สำหรับ ประชาชนที่ประกอบอาชีพการเกษตร ที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้นต่อไป ซึ่ง แนวทางการดำเนินงาน อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ได้มีการจัดทำระบบฐานข้อมูลการถือครองที่ดิน แล้ว ควรมีการกำหนดแนวเขตของพื้นที่ผ่อนปรนที่ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับร่วมกันระหว่าง ผู้เกี่ยวข้อง มีการจัดทำข้อตกลงหรือกติกาประชามร่วมรัฐที่มีแนวทางปฏิบัติที่เป็นไปได้และ ชัดเจน และผลักดันให้มีการพิสูจน์สิทธิการครอบครองที่ดินเพื่อหาแนวทางรับรองสิทธิ์แก่ ประชาชนต่อไป

3.3.3 การพัฒนาคุณภาพชีวิตและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ผ่อนปรนอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของ ดรูณี (2544) พบว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมีทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ซึ่งสภาพความขัดแย้งดังกล่าวมีความรุนแรงและก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพย์สินของทางราชการ และความขัดแย้งที่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชนมากที่สุดคือเรื่องสิทธิในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งมีสาเหตุพื้นฐานมาจากการใช้และการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากที่ดินและทรัพยากรป่าไม้เป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพ เพราะประชาชนที่อยู่อาศัยและทำกินในเขตอนุรักษ์เป็นประชาชนที่ยากจน มีรายได้จากการทำเกษตรและพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก ซึ่งมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 30 มิ.ย. 2541 เพื่อแก้ไขปัญหาที่ดินในเขตพื้นที่อนุรักษ์ ผ่อนปรนให้ประชาชนใช้ประโยชน์ในพื้นที่ได้ แต่ต้องมีการกำหนดแนวเขตที่ชัดเจนระหว่างพื้นที่อุทยานแห่งชาติและพื้นที่ผ่อนปรน ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยและทำกินของประชาชน และสร้างกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชัดเจน ดังนั้นแนวทางที่เหมาะสมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติควบคู่กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน คือ การส่งเสริมและพัฒนาอาชีพ เพื่อลดการพึ่งพิงป่าของประชาชน จากการสัมภาษณ์ประชาชนในพื้นที่ พบว่า ต้องการความช่วยเหลือด้านงบประมาณในการจัดตั้งกลุ่มอาชีพในชุมชน เช่น เครือข่ายการทำเกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน และหัตถกรรม

3.3.4 การสนับสนุนการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ

ในระดับอุทยานแห่งชาติ ควรมีแผนการดำเนินงาน ที่เชื่อมโยงถึงการบรรลุเป้าหมายของแต่ละกิจกรรม ที่สอดคล้องกับผลการดำเนินงานที่ผ่านมา เพราะถึงแม้จะมีการเปลี่ยนผู้บริหารแต่การดำเนินงานก็ยังมีความต่อเนื่อง มีระบบติดตามประเมินผลการดำเนินงานระดับพื้นที่ เพื่อติดตามผลจากการดำเนินงานของชุมชน และในระดับนโยบาย ควรมีการจัดตั้งคณะกรรมการส่งเสริมการมีส่วนร่วมระดับกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช เพื่อผลักดันและแปลงแผนนโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วมไปสู่การปฏิบัติอย่างเหมาะสม ปรับปรุงพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 และมติคณะรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องให้เหมาะสม ทันเหตุการณ์ เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน มีการจัดสรรเงินรายได้ของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช และจัดหาแหล่ง

ทุนเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานโครงการฯ รวมถึงการพัฒนาบุคลากรให้มีความพร้อมสำหรับการปฏิบัติงานแบบมีส่วนร่วมกับประชาชน

จากการวิเคราะห์ จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และข้อจำกัด ของโครงการฯ ทำให้เห็นถึงปัจจัยสนับสนุน และข้อจำกัดของการพัฒนาการมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นบทเรียนที่นำไปสู่แนวทางในการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติ องค์ประกอบที่จะทำให้กระบวนการมีส่วนร่วมประสบความสำเร็จ จึงอยู่ที่กระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วม ซึ่งเกิดจากการเห็นความสำคัญของปัญหา และพร้อมที่จะหาทางแก้ไขร่วมกัน ได้แก่ การรวมกลุ่มองค์กรจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น เพื่อสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง โดยเฉพาะด้านรายได้และอาชีพที่มั่นคง แล้วให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ตั้งแต่กระบวนการแรกถึงกระบวนการสุดท้าย ไม่จำกัดอยู่เพียงเงื่อนไขการร่วมปฏิบัติเพียงอย่างเดียว และสุดท้ายคือการพัฒนาเครือข่ายและการเสริมสร้างความยั่งยืนของกระบวนการมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ผ่านเข้าสู่จุดสำเร็จของกระบวนการมีส่วนร่วม ที่ต้องปลูกจิตสำนึก และขยายเครือข่ายการดำเนินงานสู่ประชาชนต่อไป

สรุปและข้อเสนอแนะ

สรุป

ในการศึกษาการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่านมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วม จากการดำเนินโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน 2) เพื่อประเมินประสิทธิผลของการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน และ 3) เพื่อถอดบทเรียนจากพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ซึ่งผู้ศึกษาได้รวบรวมข้อมูลโดยการค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาวิเคราะห์วิธีการมีส่วนร่วมตามแนวทางของสหประชาชาติ วิเคราะห์รูปแบบการมีส่วนร่วมตามแนวทางของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช และวิเคราะห์กระบวนการมีส่วนร่วมตามแนวทางของ Cohen และ Uphoff ในส่วนของการประเมินประสิทธิผลของการพัฒนาการมีส่วนร่วม ได้มีการพัฒนาตัวชี้วัดในด้านสังคมและความมั่นคง ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต และด้านความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยผู้เชี่ยวชาญด้านการประเมินผลการจัดการอุทยานแห่งชาติ และผู้บริหารโครงการฯ ส่วนกิจกรรมพิเศษ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช และถอดบทเรียนจากการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการฯ จากการประชุมกลุ่มย่อยและการอภิปรายกลุ่มของคณะกรรมการ โครงการฯ และประยุกต์วิธีการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอก (SWOT Analysis) ของโครงการฯ เพื่อถอดบทเรียนจากการดำเนินโครงการฯ ซึ่งผลการศึกษาสรุปได้ ดังนี้

1. รูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

กิจกรรมตามแผนงานโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน มีทั้งหมด 19 กิจกรรม แบ่งเป็นกิจกรรมในแผนงานระดับชุมชน/ท้องถิ่น จำนวน 12 กิจกรรม และกิจกรรมในแผนงานระดับหน่วยงานของรัฐและอื่น ๆ จำนวน 7 กิจกรรม เนื่องจากโครงการฯ นี้ เป็นโครงการที่ภาครัฐริเริ่มขึ้นเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติ โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วม ดังนั้น เมื่อพิจารณาตามแนวทางจำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมของสหประชาชาติจึงสรุปได้ว่าทุกกิจกรรมตามแผนงานโครงการฯ เป็นการมีส่วนร่วมแบบชักนำ ซึ่งรูปแบบการมีส่วนร่วมในโครงการลักษณะเช่นนี้มักพบทั่วไปในประเทศกำลังพัฒนา

1.1 ในกิจกรรมในแผนงานระดับชุมชน/ท้องถิ่น เมื่อจำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมตามแนวทางที่กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ระบุไว้ในโครงการฯ พบว่า มีอยู่ 9 กิจกรรมที่เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ให้ประชาชนเข้าร่วมโดยตรง และมีกิจกรรมที่มีรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม มีอยู่ 3 กิจกรรม และโดยผ่านตัวแทน มี 1 กิจกรรม สำหรับกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วม เมื่อจำแนกตามแนวทางของ Cohen และ Uphoff พบว่า มีกิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมครบทั้ง 4 ขั้นตอน ตั้งแต่ 1) การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร 2) การคิดวิเคราะห์และวางแผน 3) การดำเนินงานและรับประโยชน์ 4) การติดตามประเมินผล จำนวน 3 กิจกรรม ได้แก่ การศึกษาดูงานงานอบรมให้ความรู้ด้านการวางแผนจัดทำโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน และงานนำร่องดำเนินโครงการพัฒนาของชุมชน มี 6 กิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมใน 3 ขั้นตอนแรก แต่ขาดการมีส่วนร่วมในขั้นตอนติดตามประเมินผล ได้แก่ งานประชาสัมพันธ์ งานคัดเลือกคณะกรรมการโครงการฯ ระดับหมู่บ้าน งานจัดตั้งองค์กร/คณะกรรมการโครงการฯ และมอบอำนาจหน้าที่ งานการสร้างหลักเกณฑ์กติการะดับหมู่บ้าน งานการสร้างหลักเกณฑ์กติการะดับอุทยานแห่งชาติ และงานสำรวจและจัดทำข้อมูลภูมิปัญญาของชุมชน และมี 3 กิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมในขั้นตอนการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร และการคิดวิเคราะห์และวางแผน แต่ไม่มีส่วนร่วมในขั้นตอนการดำเนินงานและรับประโยชน์ และขั้นตอนการติดตามประเมินผล ได้แก่ งานสำรวจและจัดทำข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ งานสำรวจและจัดทำข้อมูลการท่องเที่ยว และงานสำรวจและจัดทำข้อมูลเศรษฐกิจสังคม/การใช้ประโยชน์ที่ดิน

1.2 ในกิจกรรมตามแผนปฏิบัติการในระดับหน่วยงานของรัฐและอื่นๆ เมื่อจำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมตามแนวทางที่กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ระบุไว้ในโครงการฯ พบว่า มี 5 กิจกรรมที่เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ให้ประชาชนเข้าร่วมโดยตรง ส่วนกิจกรรมที่มีรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม มี 2 กิจกรรม และโดยผ่านตัวแทน 1 กิจกรรม กระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมตามแนวทางของ Cohen และ Uphoff พบว่า มี 2 กิจกรรม ที่ประชาชนมีส่วนร่วมครบทั้ง 4 ขั้นตอน ได้แก่ งานคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม และงานสนับสนุนและเสริมสร้างความแข็งแกร่งของชุมชน มี 5 กิจกรรม ที่ประชาชนมีส่วนร่วมใน 3 ขั้นตอนแรก แต่ขาดการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการติดตามประเมินผล ได้แก่ งานกำหนดเขตการใช้พื้นที่อุทยานแห่งชาติแบบมีส่วนร่วม งานส่งเสริม/พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วม งานแก้ไขปัญหาของชุมชน งานประชุมคณะกรรมการดำเนินงานในระดับพื้นที่ และงานสัมมนาสำรวจแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

1.3 จากการศึกษา พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ (ร้อยละ 63.22) ระบุว่าตนมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร รองลงมา ร้อยละ 52.87 ของกลุ่มตัวอย่าง ระบุว่าตนมีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์และวางแผนดำเนินกิจกรรมของโครงการฯ สำหรับการมีส่วนร่วมในขั้นตอนที่สาม คือ การเข้าร่วมดำเนินงานและรับประโยชน์จากกิจกรรมของโครงการฯ พบว่า กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 39.08 มีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้ และในขั้นตอนสุดท้าย คือ การติดตามประเมินผล พบว่า กลุ่มตัวอย่างเพียงร้อยละ 22.61 เท่านั้นที่ระบุว่ามีส่วนร่วม

2. ประสิทธิภาพของการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

การประเมินประสิทธิภาพของการมีส่วนร่วมในโครงการฯ ตามเกณฑ์ชี้วัด 3 ด้าน สรุปได้ดังนี้

2.1 เกณฑ์ด้านสังคมและความมั่นคง ทุกชุมชนมีการจัดตั้งองค์กรชุมชน และมีการกำหนดกติกาการอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชน ร้อยละ 80.20 ของกลุ่มตัวอย่างยอมรับกติกาดังกล่าว ด้านการมีผู้นำชุมชน/องค์กรชุมชนที่ได้รับการยอมรับ ร้อยละ 95.73 รู้จักคณะกรรมการโครงการฯ ร้อยละ 42.16 เห็นว่าคณะกรรมการโครงการฯ มีประสิทธิภาพในการทำงาน และร้อยละ 76.92พึงพอใจในการทำงานของคณะกรรมการโครงการฯ สำหรับการบริหารจัดการองค์กรชุมชน กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 88.89 เห็นว่าบุคลากรมีความสามารถและจำนวนเพียงพอ ร้อยละ 80.56 เห็นว่าคณะกรรมการโครงการฯ มีเวลาในการทำงานให้ชุมชน ร้อยละ 13.89 เห็นว่ามีงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์ในการดำเนินงานเพียงพอ ร้อยละ 86.11 ของคณะกรรมการโครงการฯ เคยจัดทำโครงการเพื่อขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก และมีคณะกรรมการโครงการฯ ทำหน้าที่ในการจัดการความขัดแย้งร่วมกับเจ้าหน้าที่

2.2 เกณฑ์ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต ร้อยละ 56.41 ของกลุ่มตัวอย่าง ระบุว่าตนมีความเป็นอยู่ดีขึ้น ร้อยละ 56.41 เห็นว่ามีโอกาสในการประกอบอาชีพมากขึ้น ร้อยละ 71.80 เห็นว่ามีความมั่นคงในการอยู่อาศัยและทำกินในเขตอุทยานแห่งชาติ ขณะที่มีเพียงร้อยละ 3.42 ที่ระบุว่าไม่มีรายได้เสริมจากโครงการฯ

2.3 เกณฑ์ด้านความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กลุ่มตัวอย่างเห็นถึงความสำคัญในการอนุรักษ์ ป่ากันและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ร้อยละ 32.91 มี

การทำเกษตรอินทรีย์ ร้อยละ 77.78 มีการร่วมกันทำแนวกันไฟ ร้อยละ 89.89 มีส่วนร่วมในการปลูก ฟืนฟู่ป่า ร้อยละ 55.56 ได้เข้าร่วมทำฝายอนุรักษ์ดินและน้ำ ในเรื่องความคิดเห็นเกี่ยวกับความอุดม สมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ ร้อยละ 47 เห็นว่าสภาพป่าในเขตอุทยานแห่งชาติมีความอุดมสมบูรณ์ ขึ้น จากข้อมูลการกระทำผิดพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติในช่วงก่อนการดำเนินโครงการ 5 ปี และระหว่างการดำเนินโครงการ 5 ปี พบว่า จำนวนการกระทำผิดต่อปีเพิ่มขึ้น ซึ่งอาจ เนื่องมาจากความเข้มงวดในการปราบปรามของเจ้าหน้าที่ ร้อยละ 64.96 เห็นว่าแนวโน้มความ เสี่ยงหายจากไฟป่าลดลง และร้อยละ 89.75 ไม่มีการขยายที่ดินในเขตอุทยานแห่งชาติ

3. บทเรียนจากการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

จากการประชุมกลุ่มย่อยและการอภิปรายกลุ่มของคณะกรรมการ โครงการฯ ในประเด็น การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน การใช้ประโยชน์พื้นที่ผืนป่าใน เขตอุทยานแห่งชาติ การจัดการการใช้ประโยชน์ ฟืนฟู่ อนุรักษ์ทรัพยากรและการส่งเสริมอาชีพ การ บริหารจัดการองค์กรและการสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานในท้องถิ่น แล้วประยุกต์ใช้วิธี วิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอกองค์กร (SWOT Analysis) เพื่อถอดบทเรียน พบว่า

3.1 ปัจจัยสนับสนุนการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ได้แก่ นโยบายของรัฐในการแก้ไขปัญหาที่ดินในพื้นที่ป่าไม้และการส่งเสริมการมีส่วนร่วม แนวทางการ ดำเนินงานของโครงการฯ ที่เน้นการมีส่วนร่วม และการมีองค์กรชุมชนและองค์กรพันธมิตร ระหว่างพื้นที่

3.2 ข้อจำกัดการพัฒนาการมีส่วนร่วม ได้แก่ แนวเขตอุทยานแห่งชาติและที่ดินของ ประชาชนไม่ชัดเจน ความรู้ ทักษะ และความเพียงพอของเจ้าหน้าที่โครงการฯ ความไม่ต่อเนื่องของ การดำเนินงาน นโยบาย และการติดตามประเมินผลระดับพื้นที่ และขาดการสนับสนุนในระดับ นโยบาย

3.3 แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วม ได้แก่ การปรับเปลี่ยนทัศนคติของเจ้าหน้าที่และ กระจายอำนาจแก่องค์กรชุมชน การสร้างความชัดเจนในการอยู่อาศัยและทำกินในเขตอุทยาน แห่งชาติ การพัฒนาคุณภาพชีวิตและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ผืนป่าอย่างยั่งยืน และการสนับสนุนการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้

1.1 เมื่อพิจารณากระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จากแผนงานโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน พบว่า ส่วนใหญ่กิจกรรมต่างๆ ขาดกระบวนการในขั้นตอนการประเมินติดตามผล ซึ่งการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาใดๆ ก็ตาม ควรมุ่งส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในทุกขั้นตอน ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ได้แก่ การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การคิดวิเคราะห์และวางแผน การดำเนินงานและรับประโยชน์ และการติดตามประเมินผล เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการดำเนินกิจกรรม

1.2 การดำเนินโครงการพัฒนาที่ต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมจากประชาชน จำเป็นต้องสร้างกลไกให้การมีส่วนร่วมมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยการคำนึงถึงปัจจัยในด้านความสะดวกของผู้เข้าร่วมในการดำเนินกิจกรรม

1.3 ในการพัฒนาการมีส่วนร่วม มีกระบวนการที่ต้องดำเนินการไปอย่างต่อเนื่องอย่างเป็นขั้นตอน ซึ่งประกอบด้วย การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน แล้วจึงให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และพัฒนาเครือข่ายเพื่อเสริมสร้างความยั่งยืนต่อไป ดังนั้นในการดำเนินงานจึงควรคำนึงถึงกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมอย่างเป็นขั้นตอน ซึ่งหากขาดขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งไปอาจทำให้การมีส่วนร่วมไม่มีประสิทธิภาพ

1.4 การดำเนินโครงการพัฒนาจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่จะต้องกลับมาทบทวนสิ่งที่ได้ดำเนินงานไปแล้ว เพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องเข้าใจถึงบทเรียนที่ดีที่ควรดำเนินต่อไป และปรับปรุงข้อบกพร่องเพื่อหลีกเลี่ยงความผิดพลาดมิให้เกิดขึ้นซ้ำรอย เพื่อให้การดำเนินงานในระยะต่อไปมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

โครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน ถือเป็นโครงการนวัตกรรมที่ริเริ่มเพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากยังขาดข้อมูลพื้นฐานที่สามารถนำมาใช้อ้างอิงในเชิงเปรียบเทียบถึงการพัฒนาการมีส่วนร่วมที่ชัดเจนได้ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้เป็นความคิดเห็นของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและข้อมูลเชิงประจักษ์บางประการจากโครงการฯ ที่ทำให้ทราบว่า การมีส่วนร่วมในขณะที่ทำการศึกษาเป็นอย่างไร ดังนั้นควรมีการศึกษาอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ทราบถึงการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในระยะต่อไป

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช. ม.ป.ป.. คู่มือโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วม
เพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน. ม.ป.ท., กรุงเทพฯ.

_____. 2547. คู่มือการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์
ป่า. ม.ป.ท., กรุงเทพฯ.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. 2545. การคิดเชิงสังเคราะห์. พิมพ์ครั้งที่ 1. สำนักพิมพ์ซัคเซสมิเดีย,
กรุงเทพฯ.

จินตนา สุขจรรย์นัถ. 2549. การศึกษาและการพัฒนาชุมชน. สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, กรุงเทพฯ.

ฉัตร ปิ่นปัก. 2543. การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และการใช้ประโยชน์ที่ดินของ
ประชาชนบ้านจวน ตำบลห้วยทราย อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญา
โท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ชูศักดิ์ เฟื่องมาตร. 2545. ทศนคติของประชาชนในเขตฟังกฟังกป่าอุทยานแห่งชาติภูผาม่านต่อการ
อนุรักษ์ป่าไม้ของอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท,
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ดร.ณิ จงประสิทธิ์กุล. 2544. ความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชุมชนในการจัดการทรัพยากร
ป่าไม้: กรณีศึกษาเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยผาช้าง. การค้นคว้าแบบอิสระ,
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ดวงมาลย์ ลินธวนิช. 2548. การประเมินการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการพัฒนาที่
ยั่งยืน: กรณีศึกษา การประยุกต์ใช้แนวคิด AFP กับป่าชายเลน บ้านสลักเพชร จังหวัด
ตราด. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- ถวิลวดี บุรีกุล. 2548. การมีส่วนร่วม: แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการ. สถาบันพระปกเกล้า, กรุงเทพฯ.
- ทวีป ศิริรัสมิ์. 2544. การวางแผนพัฒนาและประเมินโครงการ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), กรุงเทพฯ.
- ธวัช ไชยพัฒน์. 2548. การประเมินผลการดำเนินโครงการฝึกอบรมอาสาสมัครป้องกันไฟป่าอำเภอละงู จังหวัดสตูล. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นันทิยา หุตานุกัฏ. 2542. SWOT: การวางแผนกลยุทธ์ธุรกิจชุมชน. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, กรุงเทพฯ.
- นรินทร์ชัย พัฒนพงศา. 2546. การมีส่วนร่วม: หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง. สำนักพิมพ์ 598 Print, เชียงใหม่.
- เนาวรัตน์ พลายน้อย. 2546. การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในการถอดบทเรียนด้วยเครื่องมือการวิเคราะห์หลังการปฏิบัติ (After Action Review). วิทยากรกระบวนการ (Facilitator) เื่อนไขสำคัญของถอดบทเรียนแบบวิเคราะห์หลังการปฏิบัติ (After Action Review). www.ldinet.org/autopage/download.php?id=221. 4 กุมภาพันธ์ 2550.
- นิสวันต์ พิษณุดำรง. 2549. ดัชนีชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทยระดับภาค. วารสารเศรษฐกิจและสังคม 43 (2). 77 - 88.
- บุญชู อยู่ภู. 2548. การมีส่วนร่วมของราษฎรท้องถิ่นในโครงการศูนย์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ พื้นที่สวนป่าเจ็ดคด - ไป่ก้อนเสา อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ปรีชา วิทยพันธุ์. 2545. การประเมินคุณภาพการจัดการด้านนันทนาการในอุทยานแห่งชาติ : กรณีศึกษา อุทยานแห่งชาติเขาหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2543. **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา.**

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพฯ.

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์. 2543. **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า: กรอบคิด ข้อจำกัด**

และการวิเคราะห์ทางเลือก. **ข่าวสารป่ากับชุมชน 7 (15): 11 - 18.**

พรรษา สีเหลือง. 2548. **ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของราษฎรในการป้องกันรักษา**

พื้นที่สวนป่าห้วยไร่ ตำบลห้วยไร่ อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท,
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

พยงค์ ฉัตรวิรุฬ. 2543. **กฎหมายว่าด้วยการป่าไม้. พิมพ์ครั้งที่ 3. บริษัท อนิเมท พรินท์ แอนด์**

ดีไซน์, กรุงเทพฯ.

พิเศษ เสนาวงษ์ และคณะ. 2547. **รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมใน**

การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. สำนักงานคณะกรรมการ
พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.

ภาณี ชนาธิปกรณ. 2548. **การพัฒนาที่ยั่งยืน: สมดุลการพัฒนา. วารสารเศรษฐกิจและสังคม 42**

(3): 40 - 42.

ยรรยง กางการ. 2544. **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ของหมู่บ้าน**

รอบแนวเขตอุทยานแห่งชาติภูพาน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

รักชนก ทูยเวียง. 2547. **การมีส่วนร่วมของสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลในการจัดการ**

ทรัพยากรป่าไม้ บริเวณรอบพื้นที่อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

รัชณี มณีกุล. 2545. **ความขัดแย้งของความคิด (Dissonance) และปฏิกิริยาตอบสนองของชาวบ้าน**

ชำผักหนาม ที่อยู่อาศัยในอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น. ข่าวสารป่า
กับชุมชน 9 (16): 12 - 20.

- วิทยากรณ์ จรัสด้วง. 2544. การพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเขตห้ามล่าสัตว์ป่า ทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วินัย บุญยรัตนผลินและคณะ. 2534. การศึกษาโครงการจัดที่ทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ในเขตพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ม.ป.ท.
- วราลักษณ์ ไชยทัต และคณะ. 2544. การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม participatory learning process สถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ 1. หจก. เชียงใหม่ บีเอส การพิมพ์, เชียงใหม่.
- วิลาสินี กัยวิทย์โกศล. 2548. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: กรณีศึกษามูลนิธิกระทายในดวงจันทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สาคร เถินมงคล. 2543. การจัดการที่ดินโดยชาวบ้านในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน. โครงการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สันติภาพ วรรณเพิ่มพูน. 2543. ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของราษฎรบ้านโสกโฆมง ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติเขาสามหลั่น จังหวัดสระบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เสน่ห์ จามริก. 2540. การเมืองไทยกับการพัฒนารัฐธรรมนูญ. สถาบันไทยคดีศึกษา, กรุงเทพฯ
- สำนักงานเลขาธิการกรม กรมป่าไม้. 2549. สถิติการป่าไม้ของประเทศไทย ปี 2549. หจก.สามลดา, กรุงเทพฯ.
- สำนักอุทยานแห่งชาติ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2547. คู่มือจัดการอุทยานแห่งชาติ. ม.ป.ท., กรุงเทพฯ.

- สุภาพร พิศาลบุตร. 2547. การวางแผนและการบริหารโครงการ. พิมพ์ครั้งที่ 5. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, กรุงเทพฯ.
- สมคิด พรหมจ้อย. 2542. เทคนิคการประเมินโครงการ. พิมพ์ครั้งที่ 2. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, นนทบุรี.
- สมเดช สิทธิพงศ์พิทยา. 2544. การมีส่วนร่วมของชาวชนบทผู้ยากจนในโครงการพัฒนาชนบท. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, กรุงเทพฯ.
- สมหญิง สุนทรวงษ์. 2550. ป่าชุมชนบ้านชำผักหนาม ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอลำดวน จังหวัดขอนแก่น. เอ็ม แอนด์ เอ็น ดีไซน์ด์ พรินท์ติ้ง, กรุงเทพฯ.
- สุวิน สิทธิบุตร. 2542. ผลกระทบของโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ ต่อการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้และคุณภาพชีวิตของราษฎรในพื้นที่โครงการ จังหวัดนครพนม. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุวิมล ตีรกานันท์. 2544. การประเมินโครงการ: แนวทางสู่การปฏิบัติ. พิมพ์ครั้งที่ 3. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ศิริทิพย์ พรหมคำทิพย์. 2549. การปรับตัวด้านความรู้ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้: กรณีศึกษาบ้านธารทอง ตำบลห้วยแก้ว ถึงอำเภอแม่ฮ่องสอน จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- อकिन รพีพัฒน์. 2527. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทยในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. มหาวิทยาลัยมหิดล, กรุงเทพฯ
- อนันต์ พาลลพ. 2547. การประเมินผลการจัดการอุทยานแห่งชาติปางสีดา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

อนันท์ กาญจนพันธุ์. 2543. **พลวัตรของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพฯ.

Cohen, J.M. and Uphoff, N. 1980. **Rural Development Participation: Concept and Measure for Project Design Implementation and Evaluation.** Cornell University, New York.

Rossi, P.H. and Freeman, H.E. 1982. **Evaluation: A Systematic Approach.** Sage Publication, Beverly Hills.

Stufflebeam, D.L., et al. 1971. **Educational Evaluation and Decision Making.** Peacock Publishing, Illinois.

Tyler, R.W. 1969. **Educational Evaluation: New Roles, New Means.** University of Chicago Press, Chicago.

United Nation. 1981. **Popular participation in decision making for development.** United Nations Publication, New York.

Worthen, B.R. and Sanders, J.R. 1973. **Educational Evaluation: Theory and Practice.** Charles A.Jones Publishing Company, Ohio.

Yamane, T. 1973. **Statistics; An Introduction Analysis.** 3rd ed. Harper International ed, Tokyo.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

กระบวนการดำเนินงานการพัฒนาการมีส่วนร่วม
ตามแผนงานโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน
อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

1. แผนงานในระดับชุมชน/ท้องถิ่น

1.1 แผนงานเสริมสร้างความแข็งแกร่งและจัดตั้งองค์กรชุมชน มีกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชน ในด้านต่างๆ ดังนี้

1.1.1 งานประชาสัมพันธ์

เจ้าหน้าที่เตรียมข้อมูลในการประชาสัมพันธ์ โดยรวบรวมข้อมูล และนโยบายที่เกี่ยวข้อง เพื่อจัดทำเอกสาร วัสดุทัศนประชาสัมพันธ์ กระบวนการดำเนินงาน มีการประชาสัมพันธ์ โดยหน่วยประชาสัมพันธ์ การเข้าหาผู้นำชุมชน การเผยแพร่ข้อมูลในรูปแบบของสื่อประเภทต่างๆ เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการฯ แก่ประชาชนในพื้นที่เป้าหมาย อันจะนำไปสู่การยอมรับและเข้าร่วมกิจกรรม โดยมีการนัดหมาย วัน เวลา ผ่านผู้นำชุมชน เพื่อให้ประชาชนเข้ารับฟัง แต่การดำเนินงานประสบปัญหาจากประชาชนบางส่วนไม่ได้เข้าร่วม และการประชาสัมพันธ์ไม่ทั่วถึง เนื่องจากปัญหาเรื่องเวลาและความหวาดระแวงเจ้าหน้าที่ จากความขัดแย้งในอดีตที่ได้กล่าวไปแล้ว นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ยังขาดทักษะในการทำงานร่วมกับชุมชน อีกทั้งการดำเนินกิจกรรมประชาสัมพันธ์ไม่ต่อเนื่อง ประชาชนบางส่วนจึงไม่เข้าใจถึงการดำเนินงานโครงการฯ

1.1.2 งานพัฒนาศักยภาพและเตรียมผู้นำชุมชน

เจ้าหน้าที่ มีการประชาสัมพันธ์และจัดประชุมชี้แจงบทบาทหน้าที่ของผู้นำชุมชนและวิธีการคัดเลือกผู้นำชุมชน แล้วจึงมีการจัดประชุมระดับพื้นที่เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็น และมีส่วนร่วมในการคัดเลือกตัวแทนของตนเอง จากนั้นนำตัวแทนชุมชนไปศึกษาดูงาน ด้านการจัดการอุทยานแห่งชาติ การเกษตรและการพัฒนาอาชีพ เพื่อสร้างเสริมศักยภาพผู้นำชุมชน หลังจากการศึกษาดูงานมีการประชุมสรุปและประเมินผลการดำเนินกิจกรรม เพื่อให้ผู้นำชุมชนนำความรู้ไปถ่ายทอดแก่ประชาชน แต่การดำเนินงานประสบปัญหาเนื่องจากประชาชนบางส่วนไม่ได้เข้าร่วมในการคัดเลือกผู้นำ และผู้นำที่ได้รับคัดเลือกให้ไปศึกษาดูงานยังขาดการประสานงานกับเจ้าหน้าที่

1.1.3 งานจัดตั้งองค์กร/คณะกรรมการ โครงการฯและมอบอำนาจหน้าที่

เจ้าหน้าที่จัดประชุมร่วมกับชุมชน มีการเสนอรายชื่อคณะกรรมการ โครงการฯ ในระดับพื้นที่ และอนุมัติแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ โดยหัวหน้าอุทยานฯ และจัดประชุม คณะกรรมการ โครงการฯ เพื่อสร้างความเข้าใจในการดำเนินงานและชี้แจงหน้าที่ความรับผิดชอบ

1.1.4 งานสร้างหลักเกณฑ์กติกาประชาคมร่วมรัฐ

มีการจัดประชุมผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการ โครงการฯและ ประชาชน เพื่อร่างหลักเกณฑ์กติกาประชาคมร่วมรัฐ โดยเจ้าหน้าที่มีหน้าที่ให้ความรู้เรื่องการร่าง หลักเกณฑ์ กติกาให้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละพื้นที่ และประชุมคณะกรรมการ โครงการฯเพื่อพิจารณาหลักเกณฑ์กติกาประชาคมร่วมรัฐระดับอุทยานฯ จากนั้นเผยแพร่ให้ประชาชนได้รับทราบ แต่การดำเนินงานยังประสบปัญหาเนื่องจากประชาชน บางส่วน ไม่ได้เข้าร่วมในการร่างกฎระเบียบระดับพื้นที่ ผู้ที่เข้าร่วมมีความคิดเห็นที่ไม่สอดคล้องกัน และกฎระเบียบระดับอุทยานฯ ต้องมีการถ่วงถ่วงอีกครั้งจากหัวหน้าอุทยานฯ เพื่อไม่ให้ขัดต่อ พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ

1.2 แผนงานรวบรวมฐานข้อมูล มีกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วม ในงานด้านต่างๆ ได้แก่ งานสำรวจ รวบรวมและจัดทำข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ งานสำรวจ รวบรวมและจัดทำ ข้อมูลเศรษฐกิจและสังคม งานสำรวจ รวบรวมและจัดทำข้อมูลภูมิปัญญาของชุมชน และงาน สำรวจ รวบรวมและจัดทำข้อมูลด้านการท่องเที่ยว ซึ่งแต่ละกิจกรรมมีกระบวนการพัฒนาการมี ส่วนร่วมของประชาชนที่คล้ายคลึงกัน คือ ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนได้รับทราบผ่าน คณะกรรมการ โครงการฯ และเปิดโอกาสให้ประชาชนบางส่วน เป็นผู้ให้ข้อมูล สำรวจข้อมูล เช่น ตัวแทนของครัวเรือนที่มีที่ทำกินในเขตอุทยานฯ มีส่วนร่วมให้ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ สังคมและการ ใช้ประโยชน์ที่ดิน ส่วนข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีการจัดทำเอกสารเผยแพร่ และฝึกอบรม แต่ ปัญหาในการดำเนินการ คือประชาชนยังขาดความรู้ความเข้าใจในการให้ข้อมูล และสภาพพื้นที่ทำ ให้การเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นไปอย่างยากลำบาก

1.3 แผนงานการพัฒนาโครงการเพื่อเสริมสร้างเศรษฐกิจและพัฒนาคุณภาพชีวิตของ ราษฎรในพื้นที่ มีกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมในงานต่างๆ ดังนี้

1.3.1 งานอบรมให้ความรู้ด้านการวางแผนจัดทำโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน

เจ้าหน้าที่มีการประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อร่วมในการจัดอบรม ส่งเสริมอาชีพแก่ประชาชน มีการกำหนดหลักสูตรและเตรียมการอบรมร่วมกับคณะกรรมการโครงการฯ เช่น การปรับปรุงดินและการผลิตปุ๋ย การเลี้ยงปลา ฯลฯ แล้วประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนที่สนใจเข้าร่วม และผู้เข้ารับการอบรมประเมินผลหลังจากดำเนินการอบรมโดยสรุปการอบรม แต่การดำเนินงานประสบปัญหาเนื่องจากการอนุมัติงบประมาณของโครงการฯล่าช้า ทำให้เจ้าหน้าที่ต้องเปลี่ยนแปลงวัน เวลาในการจัดอบรมใหม่

1.3.2 งานนำร่องดำเนินโครงการพัฒนาชุมชน

เจ้าหน้าที่มีการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนที่สนใจเข้ารับการอบรม โดยทดลองดำเนินโครงการพัฒนาชุมชนจากการศึกษาดูงาน เช่น การสร้างที่พักแบบ Home Stay การอบรมมัลติคูเทสต์ การเลี้ยงสัตว์ ดำเนินการอบรมโดยวิทยากรจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และมีการประเมินผลการอบรมโดยให้ผู้เข้าร่วมสรุปการอบรม แต่การดำเนินงานประสบปัญหาเนื่องจากงบประมาณล่าช้า การดำเนินงานจึงไม่เป็นไปตามแผน

2. แผนปฏิบัติการระดับหน่วยงานของรัฐและอื่นๆ

2.1 แผนงานจำแนกเขตการบริหารจัดการและใช้ประโยชน์พื้นที่อุทยานแห่งชาติ มีกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วม ในกิจกรรมการกำหนดเขตการใช้พื้นที่อุทยานแห่งชาติแบบมีส่วนร่วม โดยเจ้าหน้าที่ประสานงานกับคณะกรรมการโครงการฯ เพื่อประชุมหาข้อตกลงในการกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการหมายแนวเขต นัดหมายวันในการเดินสำรวจแนวเขตและจับพิกัดด้วยเครื่อง GPS ร่วมกันระหว่างคณะกรรมการโครงการฯ ประชาชนเจ้าของพื้นที่ที่ติดแนวเขตอุทยานฯ เจ้าหน้าที่ หน่วยงานปกครองในท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ และหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง เพื่อลงความเห็นและยอมรับร่วมกัน แต่การดำเนินงานยังมีปัญหา เนื่องจากแนวเขตไม่ชัดเจน ทำให้การดำเนินการล่าช้าและงบประมาณไม่เพียงพอ ในช่วงการดำเนินโครงการฯ จึงดำเนินการได้เพียงพื้นที่เดียว คือพื้นที่ชำฝักหนาม ระยะทางประมาณ 60 กิโลเมตร

2.2 แผนงานคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและบรรเทาผลกระทบสิ่งแวดล้อม มีกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วม ในงานต่างๆ ดังนี้

2.2.1 งานคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม

เจ้าหน้าที่ประสานงานกับคณะกรรมการโครงการฯ เพื่อประชาสัมพันธ์และนัดหมาย วัน เวลา ในการอบรมที่เกี่ยวกับการคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ อบรมคุ้มครองและเฝ้าระวังพื้นที่โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน อบรมควบคุมไฟฟ้า มีการประเมินผลการอบรมโดยการให้ผู้เข้าร่วมตอบแบบสอบถาม และกิจกรรมอื่นๆที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การทำแนวกันไฟ การทำฝายอนุรักษ์ดินและน้ำ ซึ่งปัญหาของการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวกับการอบรม ส่วนใหญ่จะเป็นปัญหาเรื่องงบประมาณในการดำเนินงานล่าช้า

2.2.2 งานส่งเสริม/พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วม

ในการดำเนินงานเจ้าหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อขอความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรม และประชาสัมพันธ์ผ่านคณะกรรมการโครงการฯ ให้ผู้สนใจเข้าร่วมอบรมมัคคุเทศก์ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

2.2.3 งานสนับสนุนและเสริมสร้างความแข็งแกร่งของชุมชน

เจ้าหน้าที่ร่วมกับคณะกรรมการโครงการฯ ประชาสัมพันธ์ให้ผู้สนใจเข้ารับการอบรมอาสาสมัครพิทักษ์อุทยานแห่งชาติ ได้รับความร่วมมือวิทยากรจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สถานีส่งเสริมและพัฒนาสัตว์ป่าห้วยกลุ่ม มีการประเมินผลโดยให้ผู้รับการอบรมสรุปผล

2.2.4 งานแก้ไขปัญหาของชุมชน

เจ้าหน้าที่ร่วมประชุมกับคณะกรรมการโครงการฯ เพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดินทำกินและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของประชาชน มีการวางแผนการทำงานร่วมกัน แต่ยังไม่สามารถหาแนวทางแก้ไขปัญหาได้ เนื่องจากบทบาทหน้าที่ของทั้งองค์กรชุมชน

หรือคณะกรรมการ โครงการฯ และหน่วยงานอื่นๆ ในระดับพื้นที่ยังไม่ชัดเจน และปัญหาเกี่ยวกับที่ทำกินของชุมชนซ้อนทับในเขตอุทยานแห่งชาติค่อนข้างแก้ไขได้ยากเนื่องจากมีข้อจำกัดหลายด้าน โดยเฉพาะเรื่องกฎหมาย

2.3 แผนงานอื่น ๆ มีกระบวนการในการพัฒนาการมีส่วนร่วมในงานต่างๆ ดังนี้

2.3.1 งานประชุมคณะกรรมการดำเนินงานในระดับพื้นที่

มีการจัดประชุมเพื่อติดตามประเมินผลการดำเนินงาน โครงการฯ ระหว่างเจ้าหน้าที่ คณะกรรมการ โครงการฯ องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เพื่อรับทราบความก้าวหน้า สรุปกิจกรรมและปัญหาอุปสรรคจากการดำเนินโครงการฯ โดยมีการนัดหมายประชุม ณ ที่ทำการอุทยานฯ จากการประชุม พบว่า ปัญหาที่พบด้านการบริหารโครงการฯ ได้แก่ การดำเนินกิจกรรมของโครงการฯ ไม่ต่อเนื่อง เนื่องจากการจัดสรรงบประมาณล่าช้า และการเปลี่ยนคณะทำงาน

2.3.2 งานสัมมนาสัญจรแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

มีการประชาสัมพันธ์คณะกรรมการ โครงการฯ ผู้นำชุมชน และประชาชน เข้าร่วมประชุม ณ ศาลาประชาคมหมู่บ้าน เพื่อเสนอความคิดเห็น ปัญหา และความต้องการ ซึ่งเจ้าหน้าที่มีการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับโครงการฯ และให้ความรู้อื่น ๆที่เกี่ยวข้อง

ภาคผนวกที่ ข

จำนวนคดีที่เกี่ยวข้องกับการกระทำผิดพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504

ตารางผนวกที่ 1 เปรียบเทียบจำนวนคดีที่เกี่ยวข้องกับการกระทำผิดพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ก่อนดำเนินโครงการฯ 5 ปี (2539 - 2543) และระหว่างดำเนินโครงการฯ 5 ปี (2544 - 2549)

คดีที่เกี่ยวข้องกับการกระทำผิดพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ	ก่อนการดำเนินโครงการฯ (จำนวนคดีเฉลี่ย/ปี)	ระหว่างการดำเนินโครงการฯ (จำนวนคดีเฉลี่ย/ปี)
ลักลอบตัดไม้	12.4	11.6
ลักลอบตัดไผ่	0.8	3.2
บุกรุกพื้นที่ป่า	2.8	5.56
เก็บหาของป่า	0	0.2
ล่าสัตว์	0	1.8
เปลี่ยนแปลงทางน้ำ	0	0.2

ที่มา: อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน (2549)

ชื่อ-นามสกุล	นางสาวแพรวพรรณ พิมพ์
วัน เดือน ปี ที่เกิด	20 สิงหาคม 2526
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
ประวัติการศึกษา	วิทยาศาสตรบัณฑิต (วนศาสตร์)
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	
ผลงานดีเด่นและรางวัลทางวิชาการ	
ทุนการศึกษาที่ได้รับ	